

AMAÇ VE KAPSAM

IBAD, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (e-ISSN 2536-4642) [Journal of the International Scientific Researches], sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Dergimiz güz ve bahar olmak üzere yılda iki defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanır.

IBAD, Türkçe başta olmak üzere diğer dillerde alanına yenilik getiren özgün makalelere yer verir. Dergi, makaleler yanında bilimsel çeviri ve kitapların tanıtımlarını da yayımlar.

IBAD'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

IBAD'da insan ve toplum bilimlerinin tüm alanları ile (iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, edebiyat, tarih, psikoloji, sosyoloji, felsefe, eğitim bilimleri, dilbilimi, din bilimleri, güzel sanatlar vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır.

IBAD, yurtiçi veya yurtdışında akademik konferans, sempozyum, çalıştay vb. düzenler veya bunlara destek olur. Bu tür çalışmalarda sunulan bildirilerin tam metinlerine başka yerde yayımlanmamış olması kaydıyla yer verir.

IBAD, Uluslararası indekslerce taranan uluslararası akademik hakemli bir e-dergidir. **IBAD**, aşağıda belirtilen dizinlerce taranmakta ve indekslenmektedir:

- DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
- ResearchBib (Academic Resource Index),
- Google Scholar
- JF (JournalFactor)
- I2OR (International Institute of Organized Research)

Cilt: 2 Sayı: 1 – Ağustos 2017 & Volume: 2 Issue: 1 – August 2017

Yıldız Technical University, Department of Turkish and Social Sciences Education 34220

Esenler / İstanbul, TURKEY

E-mail: ibadconferences@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/ibad>

. Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Hayrullah KAHYA

. Yayın Kurulu / Editorial Board

(Unvana göre alfabetik olarak dizilmiştir.)

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Doç. Dr. Senija TAHIROVIC

Yrd. Doç. Dr. Ahmet EKŞİ

Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ

Yrd. Doç. Dr. Ebru KARAMAN

. Hakem ve Danışma Kurulu

Referees and Advisory Board

(Unvana göre alfabetik olarak dizilmiştir.)

Prof. Dr. Arda ARIKAN

Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI

Prof. Dr. Nasip DEMİRKUŞ

Prof. Dr. Nigar PÖSTEKİ

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Doç. Dr. Artun AVCI

Doç. Dr. Gazi UÇKUN

Doç. Dr. Hasip SAYGILI

Doç. Dr. Kamil GÜNGÖR

Doç. Dr. Medine YILMAZ

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM

Doç. Dr. Senija TAHIROVIC

Yrd. Doç. Dr. Ahmet EKŞİ

Yrd. Doç. Dr. Ali FİDAN

Yrd. Doç. Dr. Benan YÜCEBALKAN

Yrd. Doç. Dr. Ebru KARAMAN

Yrd. Doç. Dr. Eray YAĞANAK

Yrd. Doç. Dr. Erdal TAŞBAŞ
Yrd. Doç. Dr. Esin SEZGİN
Yrd. Doç. Dr. Fatma CESUR
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Emre GÖKTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Nurten KİMTER
Yrd. Doç. Dr. Ömer GEDİK
Yrd. Doç. Dr. Ömür Hakan KUZU
Yrd. Doç. Dr. Sezai ÖZTOP

İçindekiler / Contents

BİYO-REMEDİASYON: TARİHİ YAPILARDA KULLANILAN KARBONATLI TAŞLARDA GÖRÜLEN SİYAH KABUK TABAKASININ TEMİZLİĞİNDE ALTERNATİF BİR YÖNTEM OLARAK BİYO-TEMİZLİK VE BİYO-SAĞLAMLAŞTIRMA <i>BIO-REMEDIATION:USAGE OF BIO-CLEANING AND BIO-CONSOLIDATION AS AN ALTERNATIVE METHOD FOR CLEANING OF THE BLACK CRUST LAYER ON THE CARBONATE STONES AT HISTORICAL STRUCTURES</i>	
Fatma ŞENOL	1
SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜMLERİNE YÖNELİK TUTUMLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK ÖLÇEK ÇALIŞMASI <i>THE STUDY OF THE SCALE TO DETERMINE THE ATTITUDES OF SOCIAL WORK STUDENTS TOWARDS THEIR DEPARTMENTS</i>	
Erol KARACA, Nuray GÖKÇEK KARACA	16
NAHÇIVAN BÖLGESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI SERAMİK DESENLERİNİN YAYILIM ALANI VE ANLAMI HAKKINDA <i>ABOUT THE SEMANTICATION AND SPREADING AREA OF A GROUP ORNAMENTS ON CERAMICS OF THE EARLY BRONZE AGE OF NAHCHIVAN REGION</i>	
Toğrul HALİLOV	23
HEYBELİADA RUHBAN OKULU (HRO) MESELESİ: SİYASA, MENFAAT, PARANOYA VE ETKİLER <i>THE ISSUE OF HALKI THEOLOGICAL SCHOOL: POLITICS, INTEREST, PARANOIA AND IMPACTS</i>	
Mete Kaan KAYNAR, Gökhan AK	34
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ BECERİLERİ <i>PRESCHOOL TEACHERS' CLASROOM MANANGEMENT SKILLS</i>	
Fatma YAŞAR EKİCİ, Gizem GÜNHAN, Şebnem ANILAN	48
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA AVRUPA'DAKİ TÜRK CEPHELERİNDEN GALİÇYA-ROMANYA ÖRNEĞİNDE SAVAŞ TARİHİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER <i>THOUGHTS ON THE HISTORY OF WAR: THE CASE OF TURKISH GALICIA-RUMANIA FRONTS IN WORLD WAR I</i>	
Volkan MARTTİN	59
AÇIK İNOVASYONDA YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME İÇİN MÜŞTERİ ENTEGRASYONU <i>CUSTOMER INTEGRATION FOR NEW PRODUCT DEVELOPMENT IN THE OPEN INNOVATION</i>	
Güven PADO	75
BİÇİMSEL KAVRAM ANALİZİ İLE BİLGİSAYAR ORTAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ANLAMSAL ÇIKARIMLAR VE EŞLEŞTİRMELER <i>THE SEMANTIC INFERENCES AND MAPPINGS REALIZED IN COMPUTER THROUGH THE FORMAL CONCEPT ANALYSIS</i>	

Yelda FIRAT	86
TÜRK SİNEMASI'NDA ÖZEL ALAN KAMUSAL ALAN KARŞITLIĞINDA ANLATIDA MEKAN ÖĞESİNİN KULLANIMI <i>The Usage of the Space Element in the Turkish Cinema in the Contrast of Private Space – Public Space</i>	
Berçeste Gülçin ÖZDEMİR	108
MAKEDONYA TÜRKLERİNİN GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ KADIN GİYİM KUŞAMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMA <i>MACEDONIAN TURKS ON THE COMPARISON FOR CLOTHING IN THE PAST AND PRESENT</i>	
Maşide LYOÇI, Hale ÇELİK HEKİM	119

BİYO-REMEDİASYON: TARİHİ YAPILARDA KULLANILAN KARBONATLI TAŞLARDA GÖRÜLEN SİYAH KABUK TABAKASININ TEMİZLİĞİNDE ALTERNATİF BİR YÖNTEM OLARAK BİYO-TEMİZLİK VE BİYO-SAĞLAMLAŞTIRMAÖğr. Gör. FATMA ŞENOL¹**Özet**

Taş, geçmişten günümüze gerek yapılarda gerekse plastik eserlerde en çok kullanılan malzemeler arasında yer almaktadır. Hem renk ve doku olarak çeşitliliği hem de yapısı, dayanımı ve şekil verme özellikleri göz önüne alındığında oldukça farklı türde taşın, pek çok farklı kullanım gördüğü su götürmez bir gerçektir. Taşın kullanımını etkileyen bu fiziksel özellikler aynı zamanda taşın zamana karşı dayanımını da büyük oranda etkilemektedir. Bu nedenledir ki kültürel mirasın korunması alanında, üzerinde en çok çalışılan konulardan birisi de antikitede kullanılan taş malzemelerin korunması ve onarımı olmuştur. Bu çalışmada üzerinde durulan biyolojik iyileştirme konusu ise, genel olarak, zararlı ve aşındırıcı bileşiklerin canlı organizmalar aracılığı ile ortamdaki uzaklaştırılması işlemini tanımlamakta, bir başka deyişle mikroorganizma metabolizmaları kullanılarak taş üzerindeki kirlilik ürünlerinin temizlenmesi ve mikroorganizma uygulanan bünyenin sağlamaştırılması ile ilgili yöntemleri ele almaktadır. Makalede, taş malzemenin yapısında en çok görülen bozulma ürünleri ve sebeplerin yanı sıra; bu tür oluşumların tedavisinde en çok kullanılan koruma uygulamaları ile bu uygulamalara alternatif bir yöntem olarak biyolojik iyileştirme konusunun da değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biyo-remediasyon, koruma, onarım, sağlamaştırma, taş, bozulma

1

BIO-REMEDIATION:USAGE OF BIO-CLEANING AND BIO-CONSOLIDATION AS AN ALTERNATIVE METHOD FOR CLEANING OF THE BLACK CRUST LAYER ON THE CARBONATE STONES AT HISTORICAL STRUCTURES**Abstract**

Since ancient times, the stone is one of the most used materials either for constructions or plastics. From past to present it is an incontestable fact that various types of stone has been being used for several different aims due to either its variety of color and texture or its structure, strength and its feature of shaping. Theses features which effect the utilization of the stone also influence its strength across the time. So that is the reason why, when it comes to study on conversation of the cultural heritage, the conservation of the stone materials used in antiquity is the most examined subject. The bio-remediation subject that is emphasized in this study is, in general, determining the removal process of destructive and corrosive agents through live organisms, meaning, methods of cleaning of pollution products on the stone using microorganism metabolism and consolidation of the structure on which these microorganisms applied. In this article, apart from the corruptions most seen in the structure of the stone and reasons of that, the conservation applications on these kinds of formations and as an alternative to these, biological remediation and its applications are aimed to be studied.

Keywords: Bio-remediation, conservation, restoration, consolidation, stone, degradation

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author:Pamukkale Üniversitesi, Türkiye, fsenol@pau.edu.tr

Giriş

Mikroorganizmaların eşsizliği ve sıklıkla öngörülemeyen doğaları ile biyo-sentetik yetenekleri, özellikle beşeri bilimler ve diğer bilim alanlarında çözümleri zor olan soruların cevaplanmasında, verilen belirli çevresel ve kültürel koşullar dizisi içinde, adeta aday olmalarına neden olmuştur. Mikroorganizmalar 50 yılı aşkın bir süredir, ileri medikal teknoloji, insan ve hayvan sağlığı, yiyecek işleme, besin güvenliği ve kalitesi, genetik mühendisliği, çevresel koruma, tarımsal biyo-teknoloji, kültürel miras ve benzeri pek çok alanda kullanılmaktadır. Mikroorganizmalar yalnızca mevcut su, oksijen², ortamın pH ve sıcaklığı gibi koşullara bağlı uygun ve sabit şartlar altında bulduklarında substratları/alt katmanları metabolize etmede etkili olurlar.

Bilindiği üzere mikroorganizmalar zengin ve karmaşık olandan daha fakir ve basit olana pek çok farklı ortamlar içerisinde gelişebilme özellikleri ile tanınırlar. Bundan da öte, diğer karmaşık yapılu organizmalarla -bitkiler ve hayvanlar gibi- karşılaştırıldıklarında uygun olmayan ortam şartlarına daha fazla dayanım gösterirler. Bazı mikroplar özellikle de bakteriler, içinde yaşadıkları ortam alanını zehirlerden arındırırken eş zamanlı olarak da ağır zehirli metalleri ya da bazı bozulmuş tehlikeli organik bileşikleri³ etkili bir şekilde metabolize eder yani metabolizmasına alır ve/veya izole eder ve bu özellikleri sayesinde atık su ve zehirli atık içerikli toprağın temizliği gibi çevresel uygulamalarda da ekonomik bir temizlik yöntemi olarak karşımıza çıkarlar (**Antonioli 2007:29**).

Aslında mikroorganizmalar, genel olarak kültürel mirasın bozulmasına yönelik etkileriyle bilinmelerine rağmen var olan çeşitli koruma uygulamalarının, uygulama yapan üzerindeki zehirli yan etkileri ya da yapılan uygulamanın etkisizliği gibi nedenlerle önceki yöntemlere alternatif olarak, metabolik değişkenliklerinin kullanılması sayesinde koruma ve onarım teknolojileri için giderek artan bir ilgi alanı haline gelmektedirler (**Barbabetola vd. 2008:1**). Venedik Tüzüğü (1964)⁴ ile en az müdahale, geri dönüşümlü olma, yeniden uygulanabilme ve tekrarlanabilme gibi koruma uygulamalarının anahtarı niteliğindeki prensipler belirlenmiş ve böylece kabul edilebilir ya da kabul edilemez koruma çalışmaları için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu tüzükle hem insanın içinde bulunduğu çevreye katılımı hem de koruma fikriyle yapılan, kültürel miras konusundaki bilimsel ve teknolojik araştırmalar konusundaki yaklaşımların değişimi ve gelişimi gerekli kılınmıştır. Bu çalışmada ele alınan biyolojik esaslı yöntemler, korumacılık ihtiyacı ile bazı geleneksel kimyasal ve fiziksel yöntemlere göre; uygulama yapan kişi için zehirli bir etkisinin bulunmayışı, çevreyi en az düzeyde etkilemesi, düşük maliyeti ve uygulama yapılan tarihi malzeme için daha güvenli oluşu gibi özellikleri göz önüne alındığında bu ilkeler ile örtüşmektedir (**Barbabetola vd. 2012:69**).

Hempel (1978) biyolojik temizlik çalışmalarına öncülük eden ilk bilim adamları arasındadır. Öyle ki, yaptığı çalışmalar sırasında, üre ve gliserin içeren kil lapalarının etkisi karşısında hayrete düşmüştür. Gauri 1992 yılında, *Desulfobrio desulfuricans* türü bakteriler siyah kabuk tabakasının mermer yüzeyinden temizliğinde kullanmıştır. Ayrıca Gauri, bakterinin temizlenmek istenen kalsiyum sülfat tabakasını kirlilik öncesi orijinal yapısı olan kalsiyum karbonata dönüştürdüğünü, yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya koymuştur (**Price 2010:15**).

1. Taşların Yapısında Görülen Bozulma Ürünleri ve Sebepleri

² Mikroorganizmaların fakültatif/istemli koşula bağlı oksijencil ya da zorunlu oksijensiz olup olmamasına bağlı olarak değişir

³ Polisilik aromatik hidrokarbonlar, poliklorinatlı biphenils, pithalat esterleri, nitro aromatik bileşikler ve endüstriyel çözücüler gibi

⁴ 25-31 Mayıs 1964 Tarihinde Venedik'te gerçekleştirilen II.Uluslararası Tarihi Anıtlar ve Teknisyenleri Kongresinde "Tarihi Anıtların ve Yerleşmenin Korunması ve Onarımı için Uluslararası Tüzük" başlığı altında hazırlanan 16 maddeden oluşan tüzük.

Aslında taşlar üzerinde görülen bozulmalar tarihi yapılara yakından bakan herkesin aşına olduğu bir konudur. Yüzyıllar boyunca açık hava şartlarına maruz kalan pek az taş bundan göreceli olarak az etkilenmiş görünse de pek çok taş bu şartlar karşısında her geçen gün daha da çok aşınmaya uğramaktadır. Kültürel miras kapsamındaki eserlerin pek çoğu taş kullanılarak yapılmış olup yavaş yavaş yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır (**Price 1996:1**).

Taşın karakteristik özellikleri belirlenirken bazı taşlar benzer bileşimlere sahip olsalar bile genelde çok az ortak davranışa sahip olabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin Istriyan taş, Lecce kireç taşı ve Carrara mermeri karbonatlı malzemeler olmalarına rağmen bozulma değişkenleri daha çok gözenekliliklerine, gözenek şekline, gözenek boyutu dağılımına ve kimyasal bileşenlerinden çok tanecik boyutlarına göre değişmektedir(**Price 2010:2**). Buradan yola çıkarak, aynı cins fakat farklı yataklardan elde edilmiş taşların bile bozulmaya neden olacak ortam şartlarındaki yapısal değişimlerinin ve değişim hızlarının farklı olacağını düşünebiliriz. Örnek olarak, gözenek geometrisini⁵ verebiliriz. Gözenek geometrisi taşın su, yağ ve gaz ürünlerini bünyesine alma özelliğini etkilemektedir. Taşın rezervuar (depolama) özellikleri, esas olarak da gözenek boğazının⁶ ortalama ölçüsü ve gözenekler arası iç bağlantılar gözenek geometrisi tarafından kontrol edilir. Rezervuar karakteristiği, kristallerin ve taneciklerin boyutu ve şeklinin işlevi olan gözenek alanının düzenlenme biçimine ve iç bağlantılarına göre değişiklik gösterir. Gözenekler gözenek hacmi ile ve gözenek boğazları ise geçirgenlikle hesaplanır. Geçirgenlik ise, sıvının gözenekli ortamdan geçebilme özelliğidir ve bu özellik Darcy yasasına⁷ göre hesaplanmaktadır (**Flügel 2010:282**). İşte lithik malzemelerin, bu yapısal özellikleri onların çevresel faktörler ile etkileşimini de belirlemektedir.

Pek çok araştırma en çok bilinen kirlilik kaynağı olan sülfür dioksit⁸, nitrojen dioksit⁹ ve karbon dioksit¹⁰ üzerine yoğunlaşmıştır. Bunların her birisi su içerisinde çözünerek kireçtaşı, mermer ve kireç katkılı harçlar gibi malzemeler üzerinde reaksiyon oluşturabilecek asidik çözeltilere dönüşürler. Doğada var olan bu kirleticilerin etkileri, insan kaynaklı faaliyetler sonucunda açığa çıkan bozulma ürünleri nedeniyle giderek artmaktadır (**Price 2010:5**). Hava kirliliğinin yanı sıra çözülebilir tuzlar da taş yapısındaki önemli bozulmalara neden olan diğer faktörlerdir. Taş gözenekleri içerisinde büyüyen tuz kristalleri taşın dayanımına karşı bir baskı oluştururlar ve bu baskıya dayanamayan taş toz haline alır. Havadaki kirlilik ürünleri, topraktaki tuz, denizler ya da çöllerden rüzgarlarla taşınan tuzlar, uygun olmayan temizlik ve yapı malzemeleri gibi faktörler malzeme bünyesinde hasara neden olan tuzların kaynağı olabilir. Tuz kaynaklı hasar büyük oranda iki mekanizma ile nitelenebilir: çözülmüş tuzların kristalizasyonu¹¹ ve tuzların hidratasyonu¹². Prensip, her tuz kristallenme ile hasara neden olabilirken hidratasyon hasarı sadece yapısında birden fazla hidratasyon hali olan tuzlar tarafından gerçekleştirilebilir. Anhidrit¹³ tuz olan tenardite¹⁴ (Na_2SO_4) ya da dekahidrat¹⁵ olan mirabilit¹⁶ ($\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$)

⁵ Gözeneklerin geometrik yapısı, maruz kaldıkları ortam şartlarındaki dayanımlarını etkileyen faktörlerden birisidir.

⁶ Gözenekler arası geçişi sağlayan boğaz/ küçük alanlar ya da minimal kesit alanlarının daraldığı bölgeler büyük gözeneklerle bağlantılıdır

⁷ 1856 yılında Fransız hidrolik mühendisi Henry Darcy, suyun kum kolonları içerisindeki hareketini izlemiş ve bu deneyler sonucunda kum kolonundan geçen su hacminin yük ile doğru orantılı olup kum kolonunun uzunluğu ile ters orantılı olduğunu tespit etmiştir. Yani debi yük kaybıyla doğru akış yolu ile ters orantılıdır.

⁸ Kimyasal formülü SO_2 olan renksiz bir gazdır aynı zamanda kükürt dioksit olarak da bilinir. Sülfür içeren kömür ve petrolün yanması sonucu ortaya çıkar.

⁹ Kimyasal formülü NO_2 olan boğucu, kahve renkli ve duman kokulu bir gazdır. Azot dioksit olarak da bilinir.

¹⁰ Renksiz ve kokusuz olup, kovalent bağlı bir karbon ve iki oksijen atomundan oluşan moleküle sahip, normal şartlarda gaz halinde bulunan bileşik.

¹¹ Kristalleştirme

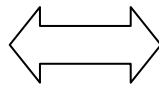
¹² Bir iyon veya molekülün su molekülleri tarafından sarılması yani su molekülü ile etkileşimidir.

¹³ Susuz kalsiyum sülfat (CaSO_4) yapısında, kayaç oluşturan bir tür mineral. Kimyasal açıdan alçıtaşından tek farkı kristalleşme

olarak da görülebilen sodyum sülfat¹⁷ hem kristalizasyon hem de hidrasyon sonucu oluşan hasara neden olabilir. Tuz hasarları sadece dış ortamda bulunan taş eserler üzerinde değil aynı zamanda tuzların higroskopik olma özelliğinden dolayı kapalı ortamda sergilenen malzeme üzerinde görülebilmektedir. Tuzların hasarına neden olan diğer bir durum ise ısı değişimine bağlı termal genişlemedir (**Price 2010:7**). Sonuç olarak taşlardaki bozulmalar çok farklı faktörlere bağlı ve yapıda olabilmektedir. Taş malzeme, aşamalı olarak ayrışmaya uğrayabilir ve zamanla birlikte büyük boyutlu parçalar yüzeyden ayrılabilir. Bazen yüzeyden bir kabarma ve patlama olurken bazen de taş tüm bütünlüğünü kaybeder ve ufalanarak parçalanır. Bazı durumlarda ise taş alt tabakalarda kohezyonunu kaybetmişken, çıplak gözle bakıldığında ise yüzeyde çok iyi durumda görünür.

Fitzner (**1992**) yapıların cephelerinde görülen bozulma haritalandırmalarına temel olarak kullanabileceği hava kaynaklı bozulmaların sınıflandırmasını yapmış ve daha sonra ek olarak da Fitzner ve Heinrich (1994) tarafından bu bozulmalar görsel olarak verilmiştir. Benzer ama daha basit bir sınıflandırma sistemi ise Verges-Belmin (**1992**) tarafından da tanımlanmıştır. Ayrıca yine Massa, Naldini ve Rorro (**1991**) tarafından da benzer çalışmalar yapılmıştır. Fitzner'in sınıflandırmasında tamamen görsel inceleme sonucu tespit edilen ve ortam şartlarına bağlı on dokuz farklı bozulma türünden söz edilmektedir. Zezza (**1990,1994**) malzeme yüzeyinde görülen farklı bozulma formlarının haritalandırılmasında dijital imge/imaaj yöntemini kullanmıştır (**Price 2010:1-2**). ICOMOS¹⁸- ISCS¹⁹ tarafından 2008 yılında bilim adamları, korumacılar ve teknikerler arasında taşın bozulmaları ve korunması konusunda terminolojik karmaşaya bir son vermek adına küçük bir terimler sözlüğü yayınlanmıştır. Bu sözlük ile olabilecek bozulma ürünleri ile ilgili genel bir dil oluşturulmaya çalışılmıştır. Mimari ve heykeltıraşlıkta kullanılan mermer malzemeler üzerinde en çok görülen bozulma ürünleri ise bu sözlükten faydalanılarak oluşturulan aşağıdaki gruplandırma göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Tespit işlemi gerçekleştirilirken unutulmaması gereken bir diğer konu ise taşın bünyesindeki bozulma türünü doğru olarak tanımlamanın yanı sıra bozulmanın derinliği ve yayılımının belirlenmesi gerektirir.

Çatlak ve Aşınmalar

Çatlaklar:

- Kırık
- Yıldız şekilli çatlak
- Kılcal çatlak
- Çatlak
- Yarıлма

Aşınma

suyunun olmamasıdır, nemli ortamda molekülüne su alarak jipse yani alçıtaşıma dönüşür. Genelde kaya tuzu ve jips ile bir arada bulunur.

¹⁴ Bir sodyum sülfat mineralidir (Na_2SO_4).

¹⁵ Molekül ya da birim hücre başına on su molekülü içeren katı bir hidrattır.

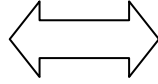
¹⁶ Tenardit bünyesine su yavaş yavaş nüfuz ettiğinde mirabilite ($\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$) dönüşür.

¹⁷ Sülfürik asidin sodyum tuzudur. Susuz halde (anhidroz) tenardit (Na_2SO_4) minerali olarak bilinen katı, beyaz ve kristal formda bulunur. Dekahidrat halde ise mirabilit ($\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$) minerali olarak bilinen doğal formunda bulunur.

¹⁸ Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi (International Council of Monuments and Sites)

¹⁹ Taş için Uluslararası Bilim Komitesi (International Scientific Committee for Stone)

Ayrılmalar

Ayrılmalar

- Kabarma şeklinde
- Patlama şeklinde
- Yapraklanma şeklinde (pul pul dökülme)

Çözülme/dağılma şeklinde

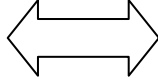
- Ufalanma
- Tanecikli dağılma
- Tozuma/tebeşirlenme
- Kumlanma
- Şekerlenme

Parçalara/bölgümlere ayrılma : büyük parçalı ya da kırıntılı

Soyulma

Pullanma

Parça Kaybına dayalı bozulma

Çukurlaşma : oyuk

Erozyon :

- Farklı özellikli erozyon
- Bileşik kaybı veya matris/ana yapı kaybı
- Yuvarlanma
- Pürüzlenme

Mekanik hasar:

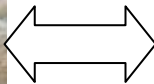
- Darbeye dayalı hasar
- Kesik veya çizik nedenli hasar
- Aşındırma veya kilitlemeye dayalı hasar

Mikrokarst : su ve kimyasal korozyon kaynaklı erozyon süreci ile ilişkili toz ve parçacıklar aracılığı ile oluşan küçük kraterler

Kayıp parçalar : boşluklar

Delikler

Renk değişimi ve tortular

Kabuk:

- Siyah kabuk
- Tuz kabuklanması

Tortu

Renk değişimi:

- Çok renklilik
- Beyazlama
- Nemli alan
- Pas görünümlü değişim

Efloresans:

Kalkerlenme : kireç taşı yumruları

Film tabakası oluşumu

Parlaklık

Grafitiler

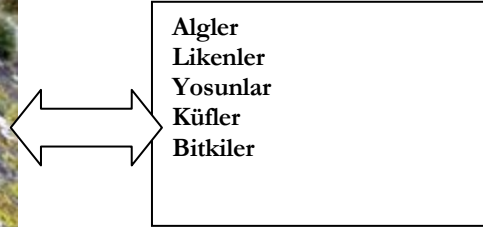
Patina

- Demir oranı yüksek patina
- Oksalatlı patina

Lekelenme

Sub-efloresans

Biyolojik kolonizasyonlar

1.1. Bozulmaların Sınıflandırılması

a) Parça Kaybı:

Fiziksel bir etki ya da kırılmaya bağlı olarak malzeme bütünlüğünde meydana gelen eksilmelerdir.

b) Çatlaklar ve ayrılmalar:

Bir parçanın diğerinden ayrılması sonucu ortaya çıkan bu tür oluşumlar tek başlarına ve çıplak gözle net bir şekilde görülebilirler (**ICOMOS-ISCS:10**). Taş bünyelerinde farklı boyutlarda kılcal ve derin çatlaklar görülebilir. Bu tip oluşumlar malzemenin doğal yapısında, yüksek ve düşük değerli sıcaklık farklılıkları - hem günlük hem de mevsimsel bazda- gibi çevresel faktörler sonucunda malzeme yapısında oluşan baskıya bağlı meydana gelen fiziksel bozulmalardır (**Akyol vd.2013:2**). Çatlaklar taş bünyesinde bir taraftan diğer tarafa hareket edebilir. Yıldız çatlak, yıldız formuna sahip olup, paslı demir ya da mekanik etki sonucu meydana gelen hasarlar bu tür oluşumlara neden olabilir. Kılcal çatlak, genişliği < 0.1 mm olan çatlaklara denir. Birbiri ile bağlantılı olup sanki bir ađ oluşturmuş şekilde görüntüye sahip olan çatlaklar da ayrı bir sınıf oluştururlar. Yarılmalar da yine taş yüzeyinde görülen bir diğer bozulma ürünüdür. Yapısal elemanların dikine bir şekilde düzenlendiği durumlarda, yarılma şeklindeki oluşumlar mikro çatlak ya da kil/silt gibi zayıf tabakalarda çatlakların oluşması ile meydana gelir. Çatlaklar, yapraklanma şeklindeki bozulmalarla karıştırılmamalıdır. Çatlaklar, atmosferik kaynaklı etkiler sonucu oluşabileceği gibi, işçilik hatası, statik sorunlar, paslı birleştirme elemanları, taşın sertliğinden daha fazla sertliğe sahip harçlar gibi etmenler nedeniyle de oluşabilirler (**ICOMOS-ISCS:10**).

c) Aşınmalar – kir ve siyah kabuklanma

Daha çok dış faktörler sonucunda malzeme bünyesinde meydana gelen bozulma ve kirlilik ürünleridir. Atmosferik kirlilik ve asit birikimi tarihi yapılarda kullanılan taş malzeme üzerinde en çok bilinen bozulma ürünlerinin sebebi olarak görülmektedir. Şehirlerdeki katı, sıvı ya da gaz formlu atmosferik kirlilik ürünleri şeklindeki birikimler zararlı tuzlardan kaynaklı oluşumları ve kimyasal aşınmaları tetiklemektedir (**Cultrone vd.2008:742**). Asidik kirleticilerin

kalkerli malzeme üzerindeki etkileri, taşın bulunduğu çevre ile de doğrudan ilişkilidir. Eğer taş yağmur suları tarafından sürekli olarak yıkanmaya tamamen açık bir ortamda ise, nem ve kirlilik etkisiyle tetiklenen reaksiyon ürünleri de yağmur suyu ile taşın yüzeyinden akar ve yüzey kalınlığı aşamalı olarak azalır; ancak taş malzeme kısmi olarak bir koruma örtüsüne/çatısına sahipse bu durumda yukarıda sözü edilen kimyasal tepkime ürünleri yüzeyde yoğun bir siyah kabuk tabakası şeklinde birikim oluşturabilir (Price 2010:5). Taş malzeme bünyesindeki aşınma ürünleri daha çok renk değişimi, tabaka birikimi, biyolojik aşınma ve başkalaşım, kristal yapıdaki değişim ve yüzey değişimi şeklinde görülmektedir.

Geçtiğimiz on yıllar içerisinde daha çok organik ve inorganik bileşiklerdeki birikimlerin, siyah kabuklanma şeklindeki oluşum, nitrasyon, sülfasyon ve hidrokarbonlar ile diğer organik kirlilik ürünlerinin toz içerisinde çökmesi gibi değişimlerin daha çok mikrobiyal biyofilm²⁰ ürünleri ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır (Dhami vd. 2014:2). Aslında özellikle şehirlerde, nitrasyon, sülfasyon ve buna bağlı bazı belirli durumlarda siyah kabuklanma ve hidrokarbonlar ile diğer organik kirlilik ürünlere bağlı kirlilik oranları hızla artmaktadır. Yapılan tüm çalışmalar nitrasyon ve sülfasyonun petrol ve yan ürünleri kaynaklı olan nitrojen oksitler ve sülfür dioksit gibi inorganik atmosferik kirlerin neden olduğunu doğrulamaktadır. Yani açık havada bulunan sanatsal nitelikli taşların bünyesinde oluşan bozulmaların ana sebebi büyük oranda, havada bulunan nitrik ve sülfürik asit içerisindeki oksitlerdir. Bu oksitler özellikle taş yapısındaki karbonata etki ederler. Karbonatı yağmur suyu ile kolayca akabilen/yayılabilen sülfatlara ve yüksek çözünürlüklü nitratlara dönüştürürler (Ranalli vd. 2003:2).

Siyah kabuklanma olarak da bilinen, mineral matriksde atmosferik parçacık karışımları -sporlar, polenler, toz ve is içeren aromatik ve alifatik hidrokarbon²¹ serisi- ile hapsolmuş alçı taşı kristalleri -buna tekrar kristallenmiş kalsit de dahildir- bileşimidir. Bu koyu gri ya da siyah yüzey tabakası, genelde lithik malzeme üzerinde doğrudan yağmura maruz kalma ya da mermer yapısında bazı değişimlere neden olan bir tabakalanma mekanizması ve renk değişimi ile eş zamanlı olarak sülfasyon kaynaklı tabakalar şeklinde görülebilir. Mermer sülfatlaşması, ana atmosferik kirlilik ürünü olan sülfür dioksit nem ile birleştiğinde ortaya çıkar. Nem ile birlikte sülfür dioksit sülfürik aside dönüşerek mermer ve diğer çözülebilir kalkerli malzemeler ile tepkimeye girerek alçı taşı formunu alır. Bu alçı taşı tabakasının kristallenmesi sırasında yağmur suyu ile yıkanamayan ve havada bulunan karbon partikülleri ve kirlilik ürünleri mermer yüzeyinde birikir ve tamamen yeniden yapılanmış mineral matriksi olan siyah kabuk tabakasını oluştururlar (Triano vd. 2013:294). Siyah kabuk tabakası şeklindeki yüzey birikimleri, taşın yapısındaki karbonatın sülfatlaşmasında ya da sülfatlaşmamasında kritik bir role sahip olan metalik ve karbonik içerikli parçacıkların birikimlerinden etkilenmektedir (Cultrone vd. 2008:742). Özellikle İtalya'da siyah kabuk tabakasının kaynağı ve yapısı üzerine yapılan araştırmalar uçucu kül gibi karbon içerikli partiküllerin bu tabakanın siyah renkli olmasına neden olduğunu kanıtlamıştır (Price 2010:5).

Hava kirliliği aynı zamanda farklı türde organik ve inorganik bileşiklerin taş malzemelerin yüzeyinde birikiminde de etkili olur. Bu tür birikimler alçı taşı bileşikleri içermekle birlikte

²⁰ Hücrelerin birbirine ve/veya buldukları yüzeye yapıştıkları bir mikroorganizma kümesidir. Birbirine bağlı bu hücreler genellikle kendilerinde üretilen hücre dışı polimerik (EPS) içine gömülüdürler. Biyofilmler canlı ya da canlı olmayan yüzeylerde oluşabilirler.

²¹ Hidrokarbon sadece karbon ve hidrojen atomlarından oluşan kimyasal bileşiklerin genel adı olup, yapılarına bağlı olarak alifatik, aromatik ve alisiklik bileşikler olarak gruplandırılırlar. Alifatik hidrokarbonlar, hidrojen atomlarının bağlı olduğu düz veya dallanmış karbon zincirlerinden meydana gelirler. Doymuş ve doymamış olarak ayrılırlar. Doymuş alifatik hidrokarbonlar arasında alkanlar ve parafinler yer alır. Metan, etan, propan bunlar arasındadır. Doymamış hidrokarbonlar içerisinde ise akenler, aklınler ve aromatik hidrokarbonlar yer alır. Aromatik hidrokarbonlar bir veya daha çok benzen halkası içerirler.

siyah kabuk tabakasından çok daha büyük gözeneklere sahiptirler, çünkü alçı taşı malzemenin kimyasal olarak aşınmasından değil de karbonatlı partiküllerin atmosferde yer alan polen, toz ve sporlar ile karışmasından oluşan atmosferik bir tortulanma mekanizmasından meydana gelmektedir (**Triano vd. 2013:294**). Yapılan araştırmalar, şehirlerdeki kirliliğin ana sebeplerinden birisi olan dizel araçların egzoz gazlarından kaynaklı parçacıkların, SO₂ 'in nemli ortamda sülfat gibi katalize olarak sabitlenmesinde yüksek etkiye sahip olduğunu göstermiştir (**Cultrone vd.2008:742**). Schiavon (1992) tarafından bu yapılanmanın gelişimini aydınlatmaya yönelik siyah kabuk tabakası üzerinde tabakalandırma çalışması gerçekleştirilmiş ve bu çalışma sonucu, tabakanın büyümesinin orijinal taş yüzeyinin durumuna göre içeriye ve dışarıya doğru olmak üzere iki yönde gerçekleştiği ayrıca içeriye doğru olan gelişmenin daha baskın olduğu saptanmıştır.

2.Biyo-remediasyon

Biyo-remediasyon/biyolojik iyileştirme terimi ise, genel olarak canlı organizmaların, zararlı ve aşındırıcı bileşiklerin ortamdan uzaklaştırması işlemini tanımlamada kullanılmaktadır (**Antonioli 2007:29**). Bir başka ifadeyle biyo-remediasyon, mikroorganizma metabolizmalarının kirlilik ürünlerinin temizlenmesinde ve uygulanan bünyenin sağlamaştırılmasında kullanılmasıdır. Biyo-teknoloji alanındaki son gelişmeler ve sonrasında pek çok alanda kullanılabilirliği, kültürel miras çalışmalarında da mikrobiyolojik uygulamaların kullanımını ilgi çekici kılmıştır (**Gioventu vd. 2021:1**). Bu teknoloji biyostimulasyon²² -uyaran canlı yerli mikrobi popülasyonu-, biyoaugmentasyon²³ -canlı popülasyonun yapay girişi-, biyoakümülyasyon -canlı hücreler-²⁴, biyosorpsiyon²⁵ -ölü mikrobi bio-kütle-, phytoremediasyon²⁶ -bitkiler- ve rhizoremediasyon²⁷ -bitki ve mikrop etkileşimi- gibi konuları da içerisine almaktadır. Biyo-remediasyon yöntemi alanda in-situ olarak kullanılabilmesi gibi ex-situ yani ortamı dışında da kullanılabilir (Sharma 2012:202).

Temizlik tarihi yapılar üzerinde gerçekleştirilen koruma programının önemli bir parçasıdır ve doğru temizlik işlemi sayesinde malzeme yapısındaki birikimlerin gelecekte neden olacağı daha derin hasarların önüne geçilmiş olur (**Capitelli vd. 2007:1**). Mimari ve heykeltıraşlık alanında kullanılan taş malzeme fiziksel, kimyasal ve biyolojik kaynaklı çeşitli faktörler nedeni ile bozulma sürecine girmektedir (**Dhami vd. 2014:1**). Sanat eserleri içerisinde patolojik durumları en iyi bilinenler genelde taş ve duvar resmi gibi lithik malzemeler ile ilişkili olanlardır (**Ranalli vd. 2003:2**). Dış ortamda bulunan taş malzemeler özellikle de kireç taşı gibi gözenekli ve suya karşı hassasiyeti olan malzemeler bu ortam şartlarından etkilenirler. Su genellikle gözenekler tarafından emilirken zararlı ve aşındırıcı etkiye sahip klorür iyonları gibi iyonlar ile asitleri gözeneklerden içeriye taşır. Ayrıca, kalıcı nitelikli çevresel, endüstriyel kirlilik ürünleri, parçacıklar, is ve duman şeklindeki oluşumlar malzeme bünyesindeki bozulmaları hızlandırıcı birikim oluştururlar (**Swarnjit vd. 2012 :79**). Bu oluşumlara ek olarak sanatsal özellikli taş işçiliğindeki organik madde kaynaklı sorunlar ise, yetersiz geçmiş onarım uygulamalarının ve yağ yanması sonucu ortaya çıkan hidrokarbon esaslı görünümünün göstergesi olabilir.

²² Bioremediasyona uygun, varolan bakterilerin ortama uyarlanması

²³ Kirlilik ayrışma oranının bakteri kültürlerinin eklenmesi ile hızlandırılması

²⁴ Biyolojik birikim. Bu kavram, organizma dokusunda solunum, emilim/sindirim, ya da doğrudan ilişki kurmak yolu ile kimyasalların biriktirilmesini ifade eder.

²⁵ Biyolojik olarak yapılan adsorpsiyon yani yüzeye tutunma yöntemidir.

²⁶ Bitkisel arıtım. Metaller, pestisitler, çözücüler, patlayıcılar ve ham Petro gibi kirleticilerin etkilerini azaltmak ya da ortadan kaldırmak için bitkilerin kullanımı.

²⁷ Bitkisel ve bakteriyel oluşumların bulunduğu rhizosphere toprak altındaki kirliliğin mikroorganizmalar tarafından temizlenmesi.

Bugüne kadar hem fiziksel hem de kimyasal yöntemler çözülebilir ajanlar ve sürfaktanların²⁸ kullanımıyla taş yüzeyinde yer alan kirlilik ürünlerini ve tabakaları temizlemede geniş anlamda kullanım görmüştür (**Ranalli vd. 1999:231**). Mimari yapılarda ve heykeltıraşlıkta kullanılan taşın bozulma durumu sınırlı uygulama durumuna sahip geleneksel yöntemlerin ötesinde biyoremediasyon gibi yeni yöntemlerin gelişimine yol açmıştır.

2.1. Biyoremediasyon Prensipleri

- Bu uygulamanın etkili olabilmesi için kullanılan mikroorganizmaların enzimsel olarak kirlilik ürünlerine saldırımları ve bu ürünleri daha zararsız olan başka bir yan ürüne dönüştürmeleri gerekmektedir.
- Bu yöntem sadece bakteriyel üreme ve aktivite için uygun ortam şartları sağlandığında etkisini göstermektedir aksi halde yapılan uygulama farklı bozulmalara ve sorunlara neden olabilmektedir.
- Daha önce de sözü edildiği gibi bilinen önceki temizlik yöntemlerinden daha ekonomik ve olası kazalara karşı tehlike riski yoktur.
- Pek çok biyoremediasyon sistemi aerobik²⁹ ortam şartlarında gerçekleştirilir ama bu ortam şartları altında çalışmak mikrobiyal organizmalara da aşındırma imkanı sağlamaktadır aslında bunlar inatçı molekülerdir (**Sharma 2012:203**).
- Bu yöntem alanda uygulanacak ise gerekli taşıma ve bakteriyi uygulama ortamı oluşturulmalıdır.
- Soruna uygun bakteri seçilmelidir.

2.1.2. Bakteri Seçimi ve Uygulama Koşulları

Bu uygulamalar için kullanılan bakteriler genel olarak:

- Sülfat indirgeyici olanlar: Sülfatı hidrojen sülfite dönüştürmektedirler. Bu özellikte olan bakterilerden “*Desulfovibrio desulfuricans*”³⁰ kullanılmaktayken “*Desulfovibrio vulgaris*”³¹ alttürü onun yerine kullanılmaya başlanmıştır. *D. vulgaris* seçilmiştir çünkü oksijene karşı daha tolereli olduğu anlaşılmıştır
- Nitrat indirgeyici olanlar: Bu gruptaki bakteriler ise nitratları moleküler nitrojene dönüştürmektedirler. Bu fonksiyonel grup bakteriler arasında ise; güvenli ve etkili oluşu nedeniyle seçilen “*Pseudomonas denitrificans*”³² yer almaktadır.

Hem sülfat hem de nitrat indirgeyici anaerobik³³ bakteriler anaerobik ortam şartlarında manipüle edilmek zorundadırlar.

²⁸ Bulunduğu yüzey ile etkileşime girmeyen küçük parçacık

²⁹ Büyüme için oksijene ihtiyacı olan organizmalar

³⁰ Diğer tüm *Desulfovibrio* organizmalar gibi kendiliğinden hareketli, anaerobik, 30'dan fazla türü olan sülfat-indirgeyici heterojen grubun bir üyesidir.

³¹ Gram-negatif, anaerobik, spor formu olmayan, içbükey çubuk formu, doğada sıklıkla rastlanan, tuzlu ve tatlı suda ve canlı organizmasında bulunabilen bir tür bakteri.

³² Gram-negatif, fakültatif (istemli koşula bağlı), anaerobik ve nitrat indirgeyici bir bakteridir.

³³ Havasız anlamındadır ve büyüme için oksijene ihtiyaç duymayan organizmalar

- Duvar resimleri üzerinde kullanılan belirli organik bileşiklerin biyolojik olarak aşınması/bozulması konusunda etkili olan aerobik heterotrof bakteri³⁴ : Bu uygulama için test edilen farklı bakteriler içerisinde “*Pseudomonas stutzeri*”³⁵ seçilmiştir.
- İstenmeyen sentetik polimerler üzerinde etkili olan aerobik heterotrof bakteri: bu aşamadaki denemelerin hiç birisi gerçek sanat eserleri üzerinde gerçekleştirilmemiş olmakla birlikte laboratuvar ortamında sonuçları gözlemlenmiştir. Bu bakterilerle, uygulama yapılan yüzeylerde sentetik reçinelerin gaz moleküllerine herhangi bir kalıntı bırakmadan dönüştürüldüğü görülmüştür (**Capitelli vd. 2008:18**).

Bakterinin uygulama alanına taşınma sistemi :

Taşıma sistemindeki malzemelere bağlı olarak birkaç matriks³⁶ sistemi teste edilmiş ve inorganik maddelerden olan toz haldeki sepiolit³⁷ kullanımına karar verilmiştir. Daha sonrasında bu malzemenin yerini organik bir destek matriksi olan karbojel³⁸ almıştır. Karbojel, toz formulu olup bakteriyel süspansiyon eklendikten sonra, bakteriyi içerisinde hapseden jel forma dönüşmektedir. Bakteri ancak bu jel sayesinde uygulama yüzeyine tutunmaktadır.

Uygulama Koşulları:

Uygulama sırasında sıcaklık ve nem görüntülenmeli, ortam koşullarının mikroorganizma faaliyetleri üzerinde etkili olduğu ve uygulama için zaman gerektiği unutulmamalıdır. Uygulama süresi, uygulama yapılacak yüzeydeki kirliliğin kimyasal bileşimi ve temizlenmesi istenilen tabakanın kalınlığı gibi koşullara bağlı olarak değişim göstermektedir. Fresk yüzeyinden organik bazlı yapıştırıcı temizliği için 12 saat yeterli olurken, taş yüzeyinden sülfatların temizlenmesi için 15-36 saat arası bir zaman gerekmektedir, eğer temizlenecek alan kalın bir tabaka ise ikinci ve bazen de bir üçüncü kez uygulama gerekebilir.

Son görüntüleme :

Uygulama sonrasında yüzey bakteriden tamamen temizlenmelidir, aslında bakteriler canlılıklarının devamı için uygun olan beslenme ortamına işlem bittikten sonra sahip olmayacaktır. Bu işlem önlem olarak gereklidir. Bazı durumlarda birkaç ay içerisinde bakteri uygulamasının yapıldığı alanda yeni bir görüntüleme uygulamasına gidilmesi gerekebilir (**Capitelli vd. 2008:19**).

2.1.3.Biyo-temizlik

Uluslararası kararların yanı sıra, Verges-Belmin³⁹ gibi araştırmacılar da koruma uygulamasında belirlenecek temizlik yöntemlerinin a) orijinal patina⁴⁰ dokusunu koruma b) fiziksel ve

³⁴ Besinlerini ölü veya canlı diğer organizmaların biyo kütlelerinden sağlayan canlılar heterotrof canlılardır. Heterotrofik bakteriler, organik bileşikleri enerji ve karbon kaynağı olarak kullanırlar.

³⁵ Pseudomonas ailesi içinde bakteriler suda, toprakta ve tabiatla yaygın bulunan bakterilerdir. Sayıları çok fazla olduğu için görünümüne pigment oluşturup oluşturmamalarına ve metabolizmalarına göre sınıflandırılmışlardır. Cins içinde bulunan bakteriler arasında Gram-negatif, nonfermantatif, aerobik basillerin bulunduğu türler vardır. Pseudomonas stutzeri Gram-negatif olup, düz şekilli ve uçları yuvarlak formulu bakteridir ve fermentatif ve fluorescen değildir.

³⁶ İçerisinde birçok biyolojik olayın meydana geldiği, akıcılığı az olan sıvı ortam

³⁷ Doğada bilinen en yüksek sıvı, koku, nem emme ve kıvamlaştırma özelliğine sahip doğal bir kil mineralidir.

³⁸ Nötralize poliakrilik asit, toz formulu

³⁹ Verges-Belmin, V. 1996’da yayınlanan “ Towards a Defination of Common Evaluation Criteria fort he Cleaning of Porous Building Materials: a review” başlıklı makale.

⁴⁰ Patina, taş, bakır, bronz gibi metaller ve ahşap gibi zaman içerisinde değişime uğramaya açık olan malzemelerin çeşitli kimyasal değişimler sonucunda yüzeylerinde oluşan çeşitli yapılarıdaki ince koruyucu tabaka.

kimyasal etki c) yüzey birikimleri alındıktan sonra malzeme yüzeyinin homojen yapısı d) temizlik halinin devamı f) temizlik uygulamasının etkinliği g) renk ve h) estetik durum gibi kriterlerin göz önüne alınarak belirlenmesi gibi konulara değinerek özelde koruma uygulamasının gerekliliklerinden söz etmişlerdir (**Capitelli vd. 2007:17**). Aktif koruma uygulaması olarak temizlik işlemi genelde ilk adım olarak görülür. Kirin malzeme yüzeyinden uzaklaştırılması, altta yer alan tabakanın daha iyi değerlendirilebilmesini ve sonraki koruma uygulamasının belirlenmesini de sağlar. Bununla birlikte temizlik uygulamasının koruma anlayışının temel prensiplerinden birisi olan geri dönüşümlülük ilkesiyle, tarihi dokuyu ve kanıtları yok ederek, ters düştüğünü iddia eden bir kesim de bulunmaktadır. Taş malzeme temizliğinde kullanılan ve Ashurst (1990), Larson (1990), Fassina (1993), Andrew (1994) tarafından da ele alınmış son yirmi yıl içerisinde kullanılan bir dizi teknik bulunmaktadır. Gereksiz ve aşırı temizlik uygulamalarının neden olduğu hasarın da farkına varılmasının bir yansıması olarak ana teknikler aslına uygun şekilde kullanılmaya devam edilmekle birlikte daha da basitleştirilmişlerdir. Maxwell (1992), MacDonald, Thomson ve Tonge (1992) , Young ve Urquhart (1992) ve Andrew (1994) gibi bir grup bilim adamı geleneksel temizlik uygulamalarının neden olacağı hasarları: yüzeyden parça kaybı, lekelenme, çözünebilir tuzların birikimi ya da taş yüzeyinde biyolojik büyümeye elverişli bir ortam oluşturmak olarak sınıflamışlardır (**Price 2014:14**).

Biyo-temizlik içerisinde hem beyaz hem de renkli mermerlerin ve gözenekli kireç taşı ile pişmiş toprağın da olduğu pek çok malzeme üzerinde denenmiş olup siyah kabuk tabakası temizliğinde mekanik, kimyasal ve lazer ile temizlik yöntemlerine nazaran daha etkili bulunmuştur (**Troiano 2008:295**). Taş yüzeyinde görülen siyah kabuklanmaların temizliğinde sülfat-indirgeyici bakterilerin kullanımı alternatif bir temizlik yöntemi olarak gündeme gelmiştir. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar yakın dönemde (2006-2007) Cappitelli tarafından geliştirilmiştir (**Gioventu2012:1**).

Siyah kabuklanma şeklindeki temizlik uygulamasında Capitelli tarafından yapılan çalışmalar sonucunda en uygun görülen tür olan “Desulfovibrio vulgaris”in kültüre alınması gerekmektedir. Aeorotolerantlı⁴¹ bir tür olan ve metabolik olarak sülfatı (SO₄²⁻) sülfite (S²⁻) dönüştürebilen Vulgaris ATCC 29579⁴² türü DSMZ 63⁴³ ortamı içerisinde beslenmelidir. Bakteri gerçekleştirilecek uygulama için kullanılmadan önce DSMZ 63 ortamında (medium) herhangi bir demir kaynağından uzak tutularak üretilmelidir. Santifüjlemeden⁴⁴ sonra hücre paleti pH 7.0 olan sodyum laktat⁴⁵ 0.599 g/l arttırılan havası alınmış fosfat tamponunda askıya alınır. Yukarıda tanımlanan tüm bu manipülasyonlar aneorobik ortam şartlarında ve glovebox⁴⁶ içerisinde gerçekleştirilir. Taşıma aracı olarak seçilen malzeme kısmen anaerobik ortam şartlarını sağlaması ile birlikte bakterileri nem ortamında tutabilen ve süspansiyon içerisine hapsedilmesini sağlayan yarı saydam bir jel olan karbojeldir. Uygulama genelde ince ayırıcı bir kağıt üzerine⁴⁷ bakteri ve onun da üzerine gelen tutucu bir kağıt tabakası daha kullanılarak gerçekleştirilir. Bu lapa gerekli görülen zaman zarfı boyunca yüzeyde bırakılır ve sonra yumuşayan siyah tabaka bakteri ile birlikte yüzeyden nemli pamuk çubuklar ile alınır (**Gioventu 2012:1**). Son olarak saf su ile uygulama yapılan alan temizlenir.

⁴¹ Aslen anaerob olup, solunumda atmosferde bulunan konsantrasyonda (%21) oksijen varlığına dayanabilen ve bu ortamda zayıf da olsa gelişebilen mikroorganizmalar. Bunlar zorunlu anaeroblardan farklı olarak atmosferik oksijene maruz kaldıklarında ölmezler.

⁴² Bakterinin ticari adı

⁴³ Ticari ürün grubu

⁴⁴ Genellikle elektrikli bir motor yardımıyla sabit eksenli, dairesel dönme hareketi gerçekleştiren laboratuvar cihazı.

⁴⁵ Anti oksidan bir maddedir. Laktik asidin tuzu olup hayvan kökenlidir.

⁴⁶ Akirlik kutu ünite içerisinde gerektiğinde gaz akışının da sağlanıp, eldiven ile çalışma imkanı sunan laboratuvar cihazı

⁴⁷ Örnek: asitsiz kağıt, Japon kağıdı, filtre kağıdı gibi

Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalar, çalışılan malzemenin durumuna göre biyo-temizlik uygulaması ile kimyasal ve lazer temizlik uygulamaları gibi farklı uygulamaların bir arada kullanımının hem zaman kazandırdığı hem de kimi durumlarda daha da etkili olunabildiğini de göstermiştir.

2.1.4. Biyo-sağlamlaştırma

Taş malzemenin koruma uygulamaları sırasında taş bünyesinde zayıf olan ve daha ileri hasarlara açık olan bölgelerin sağlamlaştırmasının, hatta bazı durumlarda onarımının yapılması gerekebilir. Uygulanacak sağlamlaştırıcının taşın bünyesine nüfuz etme özelliğine sahip olması gerekmektedir. Bunun için de uygulanacak sağlamlaştırıcının düşük viskoziteye/akışkanlığa sahip olma özelliğine dikkat edilmelidir. Bir diğer özellik ise, sağlamlaştırma işlemi için kullanılan malzemenin, sağlamlığı gerçekleştirebilmesi adına eş zamanlı Şekilde katılaşması gerekmektedir. Bu Şartları sağladığı düşünülen wax, zcler içerinde znerek hazırlanan sağlamlaştırıcılar ve kimyasal tepkimeye dayalı katılaştırma sistemleri gibi yöntemler Şimdiye kadar yoğun olarak sağlamlaştırma uygulamalarında kullanılmıştır. Wax/bal mumu ısı ile akışkanlaştırılıp gözeneklere nüfuz etmesi sağlanan bir malzeme olmakla birlikte katılaştıktan sonra eser yüzeyinde kir tutunmasına izin veren ve yeterli ısı olmadan akışkanlık kazanmayan bir malzemedir. Üzücü içerisinde hazırlanan zltiler ile gerçekleştirilen sağlamlaştırma malzemelerinde sağlamlaştırıcının mümkün olduğunca bünyeye nüfuz etmesi gerekmele birlikte üzücü buharlaştığında zlti durumundaki sağlamlaştırıcının da yüzeye doğru buharlaşma sırasında üzücü ile birlikte geri çekilmesi gibi bir risk her zaman bulunmaktadır. Bir diğer konu ise bu tür sağlamlaştırıcıların zamanla renk değişimine uğrama olasılıklarıdır. Sağlamlaştırıcılar genelde yüzeye fırça, sprey, pipet ve daldırma yöntemi kullanılarak uygulanırlar ve kılcallık özelliği ile taş bünyesine nüfuz ederler. Bazı durumlarda ise sağlamlaştırıcının taşınabilir eserler için vakum altında uygulanması da söz konusu olabilir.

Taş sağlamlaştırması için daha çok organik polimerlerin kullanımı söz konusu olmuştur ancak kalsiyum hidroksit (snm kireç) ve baryum hidroksit gibi iki inorganik malzeme de yine aynı amaç doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır (**Price 2010:17**). Kireç suyu ya da su içerisinde hazırlanmış olan baryum hidroksit, propan-1-ol içerisinde hazırlanan kalsiyum karbonat ve yine hidro-alkolik süspansiyonlar içerisinde hazırlanan kalsiyum hidroksit nano partikülleri taş ve duvar resmi gibi lithik malzemelerin sağlamlaştırmasında kullanılan yeni yöntemler arasındadır (**Taglieri vd. 2014:50**). Bu işlem sırasında doymuş kalsiyum hidroksit zltisi taşın gözeneklerine uygulanır ve uygulanan zltinin zcsnn buharlaşması gerçekleştikten sonra taş içerisinde kalsiyum hidroksit birikimi başlar ve bu tepkime taşın kendi kendini sağlamlaştırmasına yol açar. Ayrıca aynı Şekilde kalsiyum hidroksitin karbonasyonu kireç harçlarının da dayanımını arttırır. Buna rağmen Price, Ross ve White (1988) bu yöntem ile uygulanan kirecin taşın dıştaki birkaç mili metrelik bölümünde tabakalanma oluşturduğunu ve çok derin bir sağlamlaştırma sağlamadığını ortaya koymuşlardır. Baryum hidroksit uygulamasında ise Lewin ve Baer (1974) tarafından yapılan çalışmalar baryum karbonat kristallerinin çok yavaş geliştiğini göstermiştir, ayrıca Schnabel (1992) bu yöntemin etkililiği konusunda Őüphelerden söz etmiştir (**Price 2010:18**).

Taş malzemenin sağlamlaştırılması konusundaki ilgi biyo-koruma alanına ve özellikle de yeni evre dostu ve etkili bir koruma stratejisi olarak, daha çok karbonat içerikli tařlarda⁴⁸ etkili olan

⁴⁸ Kalsiyum karbonat (CaCO₃) doğada en çok kayalar ve deniz kabuklarında görülür. Aragonit, kalsit, vaterit, kireç taşı, mermer, traverten, dolomit en çok bilinen karbonatlı taşlardır.

karbonatocenesisi⁴⁹-bakteriyel olarak uyarılmış kalsiyum karbonat çökmesi- yönelmiştir (**Jroundi vd. 2010:39**). Kalsiyum karbonat birikimi/çökmesi daha çok dört ana kimyasal süreç ile ilişkilidir: 1) kalsiyum yoğunluğu 2) çözülmüş inorganik karbon yoğunluğu (İKY) 3) pH ve 4) çekirdeklenme alanı uygunluğu. CaCO₃ birikimi yeterli kalsiyum ve karbonat iyonlarının varlığını gerektirir ki böylece iyon aktivasyon ürünü (İAÜ) çözünebilirlik sabiti (K_{so}) sınırını aşabilsin. Karbonat iyonlarının yoğunluğu, İKY ve sulu sisteme verilen pH yoğunluğu ile ilişkilidir. Ayrıca İKY yoğunluğu sıcaklık ve karbon dioksitin tikel (kısmi) basıncı gibi birkaç çevresel parametreye göre değişmektedir (**Dahmi vd. 2014:2**)

Kalsiyum birikimleri esas olarak Prekambriyen devirde⁵⁰ yapılanmışlardır ve bu jeolojik dönemde baskın olan tek tür ise Prokaryotlar olmuşlardır⁵¹. Mikroorganizmalar kalsiyum karbonatın jeokimyasal regülasyonu⁵² üzerinde aktif bir role sahiptirler ve bu nedenle organizmanın en çok geliştiği alandaki doğal şartların devamlılığına destek olurlar. Buna göre, mikroorganizmalar metabolizmaları aracılığı ile pasif ya da aktif olarak kalsiyum karbonat çökmesini tetiklerler. İlk olarak mikroorganizmanın bulunduğu mikro-ortam içerisinde karbonat iyonlarının üretimine nitrojen ya da sülfür akımı/sirkülasyonu aracılığı ile başlanır. Aynı süreç/aşama hücre zarındaki iyon birikimini de ifade eder (**Rigas vd. 2005:91**). Bu tür iyonlar için hareketsiz hale gelme durumu, yoğunlukları doymuşluk seviyesine ulaşmışsa karşıt iyonlar için çekirdeklenme bölgesi olarak kullanılabilir. Sonuç olarak kalsiyum ve karbonat iyonları arasındaki dinamik kalsiyum karbonat üretimi ile denge yer değiştirir. Ek olarak aktif çökme iyon zarı kanallarının aktivasyonundan oluşur.

3.SONUÇ

Başlangıçta taş ve duvar resmi gibi inorganik malzemeler üzerinde gerçekleştirilen biyolojik iyileştirme çalışmaları bugün kağıt gibi organik malzemeler üzerinde de uygulanmaya başlanmıştır. Bu alandaki çalışmalar son yıllarda başta İtalya'da olmak üzere dünya genelinde giderek artan bir ilgi konusu haline gelmiştir. Karbonat içerikli taşlar üzerinde görülen atmosferik ortam şartları kaynaklı nitrat, sülfat ve karbonat esaslı bozulmalar ve bunların temizliği ile sağlamaştırmasında mikroorganizmaların kullanımının başarılı sonuçlar vermesi; aslında daha çok tarihi değere sahip malzemeler üzerinde bozulma nedeni olarak görülen bakterilere farklı bir yaklaşımın oluşmasına da neden olmuştur. Yapılan çalışmalar biyolojik temizlik uygulamasının daha önce kabul görmüş mekanik ve kimyasal temizlik yöntemlerine çok rahat bir alternatif oluşturabileceğini ortaya koymuş olmasına rağmen bu alandaki deneysel çalışmalar ve yöntemin geliştirilmesine yönelik araştırmalar halen devam etmektedir. Bu uygulamalar için gerekli olan mikroorganizmaların uygun şartlarda kültüre alınması, uygulama alanına taşınması için gerekli koşulların sağlanması, uzun vadeli ve kontrollü uygulama gerektirmesi gibi noktalar nedeni ile bugün kimi çevrelerce halen şüpheyle yaklaşılsa da yapılan çalışmalarda alınan başarılı sonuçlar bu yöntemin etkililiğini ortaya koymaktadır. Yöntemin çevre kirliliği oluşturmaması, diğer kimyasal malzemelerle karşılaştırıldığında hiçbir zehirli

⁴⁹ Carbonatogenesis, belirli koşullar altında ion ve bileşikler arasındaki biyokimyasal tepkimenin sonucu olarak ortaya çıkan biomineralizasyon işlemidir.

⁵⁰ Prekambriyen, Kambriyen öncesi anlamında olup, 4.6 milyar yıl ile Kambriyen devrinin başlangıcı olan 542 milyon yıl arasındaki yaklaşık 4 milyar yıllık bir evreyi temsil eder. Bu zaman diliminde dünya bir gezegen olarak şekillenmiş, jeosfer, atmosfer, hidrosfer ve biyosfer gelişmiştir. Dünyanın oluşumundan yaklaşık 1 milyar yıl sonra havadaki su buharının soğuyup yoğunlaşmasıyla global bir okyanus oluşmuştur. Havadaki karbondioksit kimyasal değişimle kireçtaşa dönüşmüştür (CaO+CO₂=CaCO₃) ve okyanus tabanında birikmeye başlamıştır. Bu dönemde hava daha çok nitrojenden oluşmaktadır.

⁵¹ Prokaryotlar yani siyanobakteriler ve bakteriler 3.5 milyar yıl ile 1.8 milyar yıl arasında dünyaya egemen olmuşlardır. Bu ilkel tip hücrede çekirdek zarı yoktur, genetik malzeme hücrenin içine yayılmıştır. Bu organizmalar Prekambriyen dönemdeki kireçtaşı oluşumuna yardımcı olmuşlardır yani karbonatocenesisi gerçekleştirmişlerdir.

⁵² Kayıp ya da hasarlı bölüme yeniden malzeme gönderimi ile metabolizmanın kendini onarması

etkisinin olmaması, düşük maliyetli oluşu ve özellikle taş malzeme üzerinde oluşan siyah kabuk tabakası temizliğinde ve sağlamaştırma uygulamalarında oldukça iyi sonuçlar vermesi, kültürel miras koruma uygulamalarında mikroorganizmaların gelecekte geniş bir kullanıma sahip olabileceğine dair önemli göstergeler olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Akyol A.A.,Eskici B., Kadioğlu Y.K.,”Akköprü Arkeometrik Çalışmaları”., *Ankara Araştırmaları Dergisi*.1-9 Haziran 2013, s.2

Antonioli P.(2007). “Proteomic and Biochemical Studies of Microorganisms Exploitable in Bio-Restoration and Bio-Remediation and Development of New Strategies to Cope with the Small and Low Abundance Proteome” Milano

Barbabetola N., Tasso F., Grimaldi M.,Alisi C.,Chiavarini S.,Marconi P.,Perito B.,Sprocati R.A.,(2012).”Microbe-Based Technology for a Novel Approach to Conservation and Restoration”,*EAI Speciale II-2012* , İtalya.

Barbabetola N., Grimaldi M.,Tasso F. Alisi Chiara, Pasquariello G., Sprocati A. R., 1 Development of Microbial Technology for Bio-removal of Glue Residues from Historical Paper Materials”, *ENEA-Casaccia*, Roma-İtalya,

Capitelli F., Sorlini C.(2008), “The Application of Viable Bacteria For The Biocleaning of Cultural Heritage Surface”, Coalition No:15,Ocak, ISSN 1579-8410 s18

Cappitelli F.,Toniolo L., Sansonetti A., Gulato D.,Ranalli A., Zenardini E., Sorlini C.(2007).”Advantages of Using Microbial Technology over Traditional Chemically Technology in Removal of Black Crusts from Stone Surfaces of Historical Monuments”,*Applied Environmental Microbiology*, Eylül, 73(17):5671-5675.

Cappitelli F., Toniolo L., Sansonetti A., Gulato D.,Ranalli A., Zenardini E., Sorlini C., “Advantages of Using Microbial Technology over Traditional Chemical Technology in Removal of Black Crusts from Stone Surfaces of Historical Monuments”,*American Society for Microbiology*,2007,USA

Capitelli F., (2013) “Successful Combination of Chemical and Biological Treatments for the Cleaning of Stone Artwork”..*International Biodeterioration & Biodegradation* 85, 294-304

Dhami K.N, Reddy M.S, Mukherjee A., “Application of Clacifying Bacteria for Remediation of Stones and Cultural Heritages”, *Frontiers in Microbiology*,June 2014, Volume 5, Article 304

Flügel Eric. (2010).”Microfacies of Carbonate Rocks: Analysis, Interpretation and Application”, *Springer*,

G.Cultrone,A.Arizzi,E.Sebastian,C.Rodriguez-Navarro., (2008) “Sulfation of Calcitic and Dolomitic Lime Mortars”, *Environmental Geology* 56:741-752

Gioventu E., Lorenzi P.,Importa M.C., Capitelli F.,(2012). “Bacterial Cleaning Technology for Marbel Surface Affected by Black Crust: Comparison with Chemical and Laser Treatments”,12th International Congress on the Deterioration and Conservation of Stone Columbia University,

Gioventu E., Lorenzi P., (2013),“Bio-removal of Black Crust from marbel Surface: comparison with

traditional methodologies and application on a sculpture from the Florence's English cemetery” ,
YOCOCU 2012,Procedia Chemistry 8,Italya

ICOMOS International Scientific Committee for Stone (ISCS) . Comité scientifique international
“Pierre” de l'ICOMOS, ISBN:978-2-918086-00-0, EAN:9782918086000, Eylül 2008, Fransa

Jroundi F.,Fernandez V. A.,Rodriguez N. C.,Bedmar E.J, Gonzalez M.M.T,(2010),”Bioconservation of
Deteriorated Monumental Calcarenite Stone and Identification of Bacteria with Carbonatogenic
Activity”,*Environnemental Microbiology* 60:39-54

Price C.A.(2010). “Stone Conservation an Overview of Current Research”,*Getty Conservation Institute*,
Newyork-USA

Price C.A.(1996). “Stone Conservation an Overview of Current Research”,*Getty Conservation Institute*,
Newyork-USA

Ranalli G., Sorlini C.,(2003) “Application of Microorganisms for the Deteriorated Surface Recovery” 4.
Bioremediasyon Oturumu, COALITION, No.&(2), Mart

Ranalli G.,Matteini M.,Tosini I.,Zanardini E.,Sorlini C.,“Biomediation of Cultural Heritage:Removal of
Sulphates,Nitrates and Organic Substances”,*ICMC entitled Of Microbes and Art*,17-19 June 1999
Fl.Italy, NY,Boston,Detreoit,Moscow,

Rigas F., Daskalakis M., Castsikis I.,(2005), “Bioremediation of Pollution Deteriorated Stone
Monuments via Bacterially Induced Carbonate Mineralization”, *3rd.European Bioremediation
Conference* s.91, 04-07 Temmuz, China;Creteioi

Sharma S., ”Bioremediation:Features,Strategies and Applications” *Asian Journal of Pharmacy and Life
Science*, Vol 2,Nisan-Haziran 2012, ISSN2231-4423,India,

Swaranjit S.C, Tikam C.D., “Carbonatogenesis:Microbial Contribution to the Conservation of
Monuments and Stone Artworks”, *Conservation Science in Cultural Heritage-Historical
Technical Journal*, 2012, DOI: [10.6092/issn.1973-9494/3383](https://doi.org/10.6092/issn.1973-9494/3383) ,India

Taglieri G., Mondelli C., Daniele V., Pusceddu E.,Scoccia G., (2014), “Properties of Calcium Hydroxide
Nanoparticles in Hydro-Alcolic Suspension”., *Advances in Materials Physics and Chemistry*, 4, 50-59,

Troiano F., Gulotta D.,Balloi A.,Polo A., Toniolo L.,Lombardi E.,Daffonchio D.,Sorlini C.,
G.Cultrone,A.Arizzi,E.Sebastian,C. Rodriguez-Navarro.,“Sulfation of Calcitic and Dolomitic Lime
Mortars”, *Environmental Geology* (2008) 56:741-752

SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜMLERİNE YÖNELİK TUTUMLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK ÖLÇEK ÇALIŞMASI¹Yrd. Doç. Dr. Erol KARACA²Prof. Dr. Nuray GÖKÇEK KARACA³**Özet**

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumlarını araştırmak için geçerli ve güvenilir Likert tipi bir ölçek geliştirmektir. Araştırma Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören 144 sosyal hizmet öğrencisine uygulanmıştır. Ancak 6 anket yönergeye uygun şekilde doldurulmadığından analiz dışında tutulmuştur. Katılımcıların 39'u 1. Sınıf, 28'i 2. Sınıf, 34'ü 3. Sınıf ve 37'si 4. Sınıfa devam etmektedir. Veriler iki bölümden oluşan "Sosyal Hizmet Bölümüne Yönelik Tutum Ölçeği" (SHBYTÖ) ile toplanmıştır. SHBYTÖ'nün ilk bölümü sosyal hizmet öğrencilerinin demografik ve kişisel bilgilerine ilişkin 24 açık ve kapalı uçlu sorudan oluşmaktadır. SHBYTÖ'nün ikinci bölümü ise tamamıyla katılmıyorum=1'den tamamıyla katılıyorum=5 şeklinde 5 seçenekli-5'li Likert tipi sosyal hizmet öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumlarına ilişkin 10 maddeden oluşmaktadır. Veriler SPSS istatistik paket programı kullanılarak açımlayıcı faktör analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre SHBYTÖ 6 maddeden oluşan, tek faktörlü bir ölçektir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, Sosyal hizmet, Ölçek ve Sosyal hizmet bölümüne yönelik tutum

THE STUDY OF THE SCALE TO DETERMINE THE ATTITUDES OF SOCIAL WORK STUDENTS TOWARDS THEIR DEPARTMENTS

16

Abstract

This study sought to develop a Likert type scale, which is valid and reliable in order to investigate the attitudes of social work students towards their departments. The research was carried out with 138 social work students, studying in Anadolu University, Faculty of Health Sciences Department of Social Work, Tukey, in 2016. Six questionnaires were omitted, because they were not filled out according to the instructions. 39 of the participants are in the 1st grade, 28 in the 2nd grade, 34 in the 3rd grade and 37 in the 4th grade. The data were collected through "The Scale of Attitude towards Social Work Department" (SATSWD) consisting of two sections. The first part of SATSWD includes 24 open and close-ended questions related to demographic and personal information of social work students. The second part of SATSWD includes 10 items related to attitudes of social work students towards their departments on a 5-point Likert-type scale consisting of 5 choices, from 1=Strongly Disagree to 5=Strongly Agree. The data were analyzed with exploratory factor analysis by using the statistical package SPSS. The findings of the study revealed that the scale was valid and reliable. In addition, according to results of research, SATSWD is a one-factor scale consisting of 6 items.

Keywords: Attitude, Social work, Scale and Attitude towards social work department

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Bu makale, 19.05.2016-22.05.2016 tarihleri arasında İspanya'nın Madrid kentinde gerçekleştirilen 1. International Scientific Researches Humanity and Social Sciences Conference (1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı - İnsan ve Toplum Bilimleri-IBAD-2016)nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu yazar/Corresponding Author: Anadolu Üniversitesi, Türkiye, erolkaraca@anadolu.edu.tr

³ Anadolu Üniversitesi, Türkiye, ngokcek@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Bireylerin çeşitli objelere, fikirlere ve olaylara ne şekilde tepkide bulunacağını büyük ölçüde tutumları belirlemektedir (Turgut, 1978; Tezbaşaran, 1996; Tavşancıl, 2002). Bu bağlamda, bir bireyin tutumunun bilinmesi, gelecekte nasıl davranacağı ile ilgili bir kestirmeye olanak tanımaktadır (Bilgin, 1985). Bu nedenle ölçülmesi büyük önem taşımaktadır. Tutum ile ilgili çalışmalar; bireylerin bir mesleğe yönelik tutumlarının onların o mesleğe nasıl yaklaştıklarını, o konudaki mesleki yeterliklerini, performanslarını, bilgi edinme isteklerini ve ilgilerini belirleyebileceğini, tutumların dikkate alınmadığı çalışma ortamında mesleki başarının artırılmasına yönelik davranış değişikliğinin sağlanmasının güçleşeceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca tutum ile ilgili birçok çalışma, bireylerin bir mesleğe yönelik tutumu ile o meslekteki başarısı arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermiştir (National Research Council (CNR), 1996; Baykul, 2003). Bu yüzden sosyal çalışmacı adaylarına mesleki yeterliklerin kazandırılabilmesi ve mesleki başarılarının artırılabilmesi için, sosyal çalışmacı adaylarının sosyal hizmet bölümüne başka bir deyişle sosyal hizmet mesleğine yönelik ilgi, beklenti, tutum gibi duyuşsal özelliklerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’de başka mesleklere yönelik tutum çalışmalarına rastlanmasına rağmen, doğrudan sosyal hizmet mesleğine yönelik tutum çalışmalarına sınırlı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Ayrıca doğrudan sosyal çalışmacı adaylarının sosyal hizmet meslek mensubu yetiştiren öğrenim gördükleri bölümlerine yönelik tutumlarını belirlemeye dönük çalışmalar da sınırlıdır. Bu sınırlılık bağlamında, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumlarının saptanması amacıyla geliştirilmiş toplum yapısına ve kültürüne uygun bir ölçme aracı da geliştirilmiş değildir. Böyle bir aracın geliştirilmemiş olması önemli bir eksikliklerdir. Yurt içinde ve yurt dışında sosyal çalışmacıların sosyal hizmet mesleğine yönelik tutumları, dolaylı bir şekilde sosyal hizmet ile ilgili çalışmalarda incelenmektedir. Ayrıca yurt içinde yapılan araştırmaların daha çok bireysel olarak yürütülen akademik çalışmalar olduğu, yurt dışında yapılan araştırmaların ise, süreklilik gösteren proje çalışmaları olduğu saptanmıştır.

Türkiye’de doğrudan sosyal çalışmacı adaylarının sosyal hizmet meslek mensubu yetiştiren öğrenim gördükleri bölümlerine yönelik tutumlarını belirlemeye dönük ölçek çalışmalarının sınırlılığı dikkate alındığında, Anadolu Üniversitesi’ndeki sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölüme yönelik tutumlarının belirlenmesi için bir ölçek geliştirmek amacıyla yapılan bu çalışmanın, özgün bir çalışma olarak alan yazına ciddi bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, 2015-2016 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde fiilen öğrenim görmekte olan 138 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcıların 39’u (%28.30) 1. Sınıf, 28’i (%20.30) 2. Sınıf, 34’ü (%24.60) 3. Sınıf ve 37’si (%26.80) 4. Sınıfa devam etmektedir. Katılımcıların 95’ini kadınlar (%68.80), geriye kalan 43’ünü (%31.20) ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların tamamı bekârdır. Katılımcıların 69’u (%50) ekonomik durumunu; ne iyi ne kötü, 61’i (%44.20) iyi, 2’si (%1.40) çok iyi, 3’ü (%2.20) kötü, 3’ü (%2.20) çok kötü olarak algılamaktadır. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu (%68.84) sosyal hizmet bölümüne ilk dokuz tercihinde, geriye kalan 43 öğrenci ise sosyal hizmet bölümüne 10-36. tercihleri arasında yer vermiştir. Katılımcıların 80’i (%58.00) sosyal hizmet bölümünü kendi isteğiyle, 2’si (%5.80) mezun tavsiyesiyle, 15’i (%10.90) uzman kişilerin yardımıyla, 12’si (%8.70) ders aldıkları öğretmenlerin yönlendirmesiyle, 2’si (%1.40) ailenin yönlendirmesiyle 21’i (%15.20) yukarıdakilerden en az ikisinin etkisiyle sosyal hizmet

bölümünü tercih etmiştir. Katılımcıların 8'i (%5.80) sosyal hizmet bölümünü sadece puanı bu bölüme yettiği için, 4'ü (%2.90) ailesi istediği için, 57'si (%41.30) daha kolay iş bulabileceği düşüncesiyle, 37'si (%26.80) yapabileceği en iyi meslek olarak sosyal hizmet mesleğini gördüğü için, 2'si (%1.40) sosyal hizmet mesleğini saygı duyulan bir meslek olarak gördüğü için, 11'i (%8.0) sosyal hizmet bölümünü üniversitede hayalini kurduğu bölüm olarak gördüğü için ve 19'u (%13.80) ise yukarıdaki nedenlerden en az ikisi nedeniyle tercih etmiştir. Katılımcıların sosyal hizmet bölümüne tercihan en çok yerleşmek istedikleri bölümler ise hukuk, psikoloji ve psikolojik rehberlik ve danışmanlıktır. Zira katılımcıların %36.20'si (n=50) psikoloji, %25.40'ı (n=35) hukuk ve %12.30'u (n=17) PDR eğitimi görmek istemektedir. Geriye kalan sosyal hizmet bölümü öğrencileri ağırlıklı olarak sosyal hizmet bölümüne göre öncelikle siyasal bilgiler, iktisadi ve idari bilimler fakültelerinin uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi gibi bölümlerinde öğrenim görmek istemektedirler. Katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu (%81.20) devam ettikleri sosyal hizmet bölümünden memnun iken 26'si (%18.80) devam ettikleri bölümden memnun değildir. Yine katılımcıların 118'i (%85.50) sosyal hizmet bölümünü kişiliklerine uygun bulmakta iken 20'si (%14.50) sosyal hizmet bölümünü kişiliklerine uygun bulmamaktadır. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını (%89.90) mezuniyet sonrası mezun olduğu sosyal hizmet bölümüne uygun bir meslek yapma konusunda istekli iken, 14'ü (%10.10) mezuniyet sonrası sosyal hizmet alanında çalışma konusunda istekli değildir. Katılımcıların 104'ü (%75.40) mezuniyet sonrası kamu sektöründe çalışma konusunda istekli iken çok azı sadece 4 kişi (%2.90) özel sektörde çalışma konusunda isteklidir. Geriye kalanlar ise ya kendi işini kurmak istemekte ya da mezuniyet sonrası çalışmayı düşünmemektedir. Sosyal hizmet bölümünde öğrenim gören katılımcıların önemli bir bölümü 52'si (%37.70) öğrenim gördükleri bölümü değiştirme konusunda istekli iken 85'i (%61.60) ise öğrenim gördükleri sosyal hizmet bölümünü değiştirmeyi düşünmemektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın amacı, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumlarının belirlenmesi için bir ölçme aracının kullanılmasını gerektirmektedir.

Bu çalışmada, Anadolu Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölüme yönelik tutumlarını belirlemek için gerekli verilerin toplanmasında, tutum ölçümü konusunda yapılan girişimlerden, bireylerin bir dizi cümle ya da sıfata verdikleri tepkilere dayalı olarak çıkarsamalarda bulunmaya olanak tanıyan yöntemden yararlanılarak Sosyal Hizmet Bölümüne Yönelik Tutum Ölçeği (SHBYTÖ) geliştirilmiştir (Tavşancıl ve Keser, 2002).

SHBYTÖ iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, demografik ve kişisel özelliklere ilişkin formdur. İkinci bölüm sosyal hizmet bölümüne yönelik tutumlarla ilişkili, 10 ifadeden oluşmaktadır. SHBYTÖ'nün bu 10 maddesi oluşturulurken, öncelikle tutum, mesleki eğitim, mesleki seçim ve memnuniyet ile öğrenim koşulları, ortamı ile ilgili literatür taranarak, yurtdışında ve yurtiçinde konuyla ilgili yapılan alan araştırmaları ve anket çalışmaları gözden geçirilmiştir. Yazılan 10 maddenin yarısının tutum boyutunun olumlu tarafını, diğer yarısının da tutum boyutunun olumsuz tarafını kapsayan ifadeler olmasına; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal ifadeleri içermesine özen gösterilmiştir (Tezbaşaran, 1996).

Araştırmada, tutum maddelerine verilecek tepkiler için 5'li dereceleme tercih edilmiştir. Cevaplayıcılardan ölçekte yer alan her bir tutum ifadesini "kesinlikle katılmıyorum – katılmıyorum – kararsızım – katılıyorum - kesinlikle katılıyorum" gibi beş kategoriden biriyle sınıflaması istenmiştir. Her cevaplayıcı için toplam puanın elde edilebilmesi için, en olumlu

kategoriye 5 puan, en olumsuz kategoriye 1 puan verilerek toplanan cevaplar 1–5 arasında puanlanmıştır (Turgut, 1977: 10, 11).

BULGULAR VE YORUMLAR

Tutum, mesleki eğitim, mesleki seçim ve memnuniyet ile öğrenim koşulları, ortamı ile ilgili literatür taraması sonucu hazırlanan tutum ölçeği, dil bakımından bir uzman tarafından incelenmiştir. Kapsam geçerliği açısından ise alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda, gayet iyi anlaşıldığı, yalnızca bazı maddelerde ifade değişikliği yapılarak veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

SHBYTÖ, çalışma grubuna dahil edilen Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören 144 öğrenciye uygulanmıştır. Ancak 6 anket yönergeye uygun şekilde doldurulmadığından analiz dışında tutulmuştur. SHBYTÖ, çalışma grubundaki Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerine 2015-2016 öğretim yılı ikinci dönem süresince 1 haftalık bir süre içinde uygulanmıştır. Çalışmanın amacı öğrencilere açıklanmış ve yönergeleri okumaları gerektiği belirtilmiştir. Öğrenciler anketi bağımsız bir şekilde yaklaşık olarak 25 dakika içinde tamamlamışlardır.

Geliştirilen ölçeği oluşturacak maddelerin belirlenmesi amacıyla söz konusu öğrencilerden elde edilen veriler üzerinde, her bir maddenin madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Ölçekte yer alacak maddelerin seçiminde madde-toplam korelasyon katsayısının .20 değerinin üzerinde olması ölçütü esas alınmıştır (Tavşancıl ve Keser, 2002: 87). Ölçekte bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde; ölçekteki 9 maddenin madde-toplam korelasyonunun .20'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, ölçekteki 1 madde dışında (mad. 2) 9 tutum ifadesinin her birinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Tüm ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach $\alpha=.81$ olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Uygulama sonrası, ölçeğin yapı geçerliğini test etmek için, analize dâhil edilen 138 kişiden elde edilen veriye faktör analizi uygulanmıştır.

Faktör analizi, ölçme aracının yapısını aynı yapıyı ya da niteliği ölçen değişkenleri bir araya toplayarak ölçmeyi az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan bir istatistiksel tekniktir (Büyüköztürk, 2002: 117; Balcı, 1997: 298). Faktör Analizine çok çeşitli amaçlarla başvurulabilir (Baykul, 2000: 389). Bu araştırmada Faktör Analizi ölçeğin yapısını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Faktör analizi sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar yüksek olursa, ölçeğin faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır (Gorsuch, 1974; Lee ve Comrey, 1979. Akt. Tavşancıl ve Keser, 2002: 87). Sosyal bilimlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Scherer-Wiebe Luther-Adams, 1988. Akt. Tavşancıl ve Keser, 2002: 87). Aynı yapıyı ölçmeyen maddelerin ayıklanmasında; maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olmasına ve maddelerin tek bir faktörde yüksek, diğer faktörlerde ise düşük yük değerine sahip olmasına dikkat edilerek, maddelerin faktör yüklerinin en az .45 ve tek

faktör altında yer alması (maddenin iki ayrı faktör altında yüksek faktör yükü olması durumunda farkın en az .10 olması) ölçütleri (Büyüköztürk, 2002: 118, 119) esas alınmıştır. Faktör analizinde aynı yapıyı ölçmeyen maddelerin ayıklanmasında; maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin .45'in üstünde olmasına dikkat edilmiştir.

Temel Bileşenler Analizi uygulanan 9 madde öz değeri 1.00'dan büyük olan 2 faktör altında toplanmaktadır. Dolayısıyla SHBYTÖ en çok 2 faktörlü kabul edilebilir. Ancak ölçeği oluşturulacak maddelerin belirlenmesi amacıyla esas alınan ölçütler bağlamında, Temel Bileşenler Analizi Uygulanan 9 maddeden varyansları düşük olan ve faktör yükleri .45'in altında olan 1., 9., ve 10. maddeler ölçekten çıkartılmış ve ölçek 6 maddelik tek faktörlü bir ölçeğe dönüşmüştür.

Faktör analizinde faktör yük değeri .45'in üstünde olan maddeler alınmış ve bu ölçüte göre, 6 maddenin birinci faktörde yer aldığı ve birinci faktör yük değerlerinin .67 ile .85 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu durum SHBYTÖ'nin genel bir faktöre sahip olduğunu göstermektedir. Temel Bileşenler Analizinde birinci faktörün açıkladığı varyansın %59.76 olması da bunun bir göstergesidir.

Ölçekte bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde madde-toplam korelasyon katsayısı .55 ile .76 arasında değişmektedir. Bu bulgu, 6 tutum ifadesinin her birinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Tüm ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach α =.86 olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin güvenilir olduğunu bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

SHBYTÖ'deki maddelerin madde-toplam korelasyon katsayıları, temel bileşenler analizi sonuçları ve tek faktördeki yük değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçekteki Maddelerin Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları, Temel Bileşenler Analizi Sonuçları ve Tek Faktördeki Yük Değerleri

Sıra No	Madde No	Madde-Toplam Korelasyonu	Faktör Ortak Varyansı	Faktör-1 Yük Değeri
1	M3	.65	.59	.77
2	M4	.69	.65	.81
3	M5	.55	.45	.67
4	M6	.56	.47	.69
5	M7	.76	.72	.85
6	M8	.75	.70	.84

Açıklanan Varyans

Toplam = % 59.76

Faktör-1 = % 38.99

Cronbach α = .86

SONUÇ

Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin sosyal hizmet mesleği eğitimi veren bölümlerine yönelik tutumlarının bilinmesi, mesleki yeterliklerin kazandırılabilmesi ve mesleki başarıların artırılabilmesi bakımından olduğu kadar sosyal çalışmacı adaylarının mesleklerine yönelik olumlu tutum geliştirmelerine ortam sağlayacak olanakların sunulabilmesi bakımından da önemlidir.

Bu çalışmada, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin sosyal hizmet mesleği eğitimi veren öğrenim gördükleri bölüme yönelik tutumlarını saptamak için geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesinin ilk aşamasında tutum, mesleki eğitim, mesleki seçim ve memnuniyet ile öğrenim koşulları ve ortamına ilişkin alan yazın incelenmiş, ardından öğrenim görülen bölümlere yönelik tutumların saptanmasına yönelik veri toplama araçları gözden geçirilmiştir. Bir sonraki aşamada ise hazırlanan ölçek dil bakımından alan uzmanları tarafından incelenmiş, kapsam geçerliliği açısından ise üniversitelerde görev yapan alan uzmanlarını görüşlerine başvurulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda ise ölçeğe son şekli verilmiştir.

Araştırma bulguları, SHBYTÖ'nün 6 maddeden oluşan, tek faktörlü bir ölçek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar, SHBYTÖ'nün çalışma grubundan elde edilen veriler için geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın kapsamadığı, farklı üniversitelerin sosyal hizmet bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler bakımından güvenilirlik ve geçerlik çalışmalarının yinelenmesi ve yapılan analizlerin karşılaştırılması özellikle faktör yapı geçerliliğini belirlenebilmesi açısından önemlidir. Bu bakımdan SHBYTÖ kullanılarak araştırmalar yapılmalı ve elde edilen sonuçlar bu araştırmanın sonuçları ile karşılaştırılmalıdır.

Bu çalışmada geliştirilen SHBYTÖ'nün, sosyal hizmet bölümü dışında öğrenim görülen bölümlere yönelik tutumun saptanması amacıyla başka bölümlerde de kullanılabilmesi mümkündür. Ayrıca araştırma sonuçlarının sosyal hizmet eğitimi kalitesinin artırılmasına dönük çalışmalar yapan akademisyenlere, ulusal ve uluslararası alan yazına ciddi bir katkı sağlaması da beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Balcı, A. (1997). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler (Gözden geçirilmiş ve ilave edilmiş 2. baskı). Ankara: 72 TDFO Bilgisayar-Yayıncılık.
- Baykul, Y. (2000). Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Baykul, Y. (2003). Matematik Öğretimi ve Bazı Sorunlar. Retrieved on Kasım 13, 2004, Web: <http://www.matder.org.tr/bilim/movbs.asp?ID=4>.
- Bilgin, N. (1985). Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Şener (2002), Veri Analizi El Kitabı (1. Baskı), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gorsuch, R. L. (1974). Factor Analysis. Philadelphia: Saunders.
- Lee, H. B. ve Comrey, A. L. (1979). Distortions in a commonly used factor analytic procedure, *Multivariate Behavioral Research*, 14, 301-321.
- National Research Council (1996). National Science Education Standards. Washington DC: National Academy Pres.
- Scherer, R. F., Wiebe, F. A., Luther, D. C., ve Adams J. S. (1988), Dimensionality of Coping: Factor Stability Using the Ways of Coping Questionnaire, *Psychological Reports*, 62, 763-770.

- Tavşancıl, E. (2002). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tavşancıl, E. ve Keser, H. (2002). İnternet Kullanımına Yönelik Likert Tipi Bir Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. Eğitim Bilimleri Dergisi, 1(1), 79-100.
- Tezbaşaran, A. A. (1996). Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu. Ankara: TPD Yayınları.
- Turgut, M. F. (1978). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme. Ankara: Nüve Matbaası.
- Turgut, M. F. (1977). Tutumların Ölçülmesi, Eğitimde Ölçme Teknikleri Ders Notu. No:7.

NAHÇIVAN BÖLGESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI SERAMİK DESENLERİNİN YAYILIM ALANI VE ANLAMI HAKKINDA*

Doç. Dr. Toğrul HALİLOV¹

Özet

Makalede Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı yapılarından bulunan seramiklerin üzerindeki desenlerin anlamı ve yayılma alanı araştırılmıştır. Yapılan araştırma sırasında Erken Tunç Çağı'nda Nahçıvan'da seramik sanatının uzmanlaşmış üretim alanına dönüştüğü görülmektedir. Bu sanat alanının gelişmesi nedeniyle seramik ürünlerinin yapılmasında, fırınlanmasında değişiklikler olmuştur. Erken Tunç Çağı'na ait kapların bezemesinde oval veya yuvarlak motifler, zikzak, svastika, "S", "M" vb. desenler kullanılmıştır. Çeşitli desenlerin kullanılması seramikçilerin üretim alışkanlıkları ile birlikte dini-ideolojik görüşleri ile de bağlantılıdır. Desenler basit ve bileşik konuludur. Desenlerin hem yerel özellik taşıdığı, hem de diğer kültürlerle benzerlik oluşturduğu görülür. Süslemede yerel desenlerin yanı sıra, diğer kültürlerle benzer özelliklerin bulunması farklı bölge insanların dini-ideoloji görüşlerinin benzer olduğunu, her bir desenin derin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Çömlekçilik, Erken Tunç Çağı, Desen, Nahçıvan, Yayılma Alanı

ABOUT THE SEMANTICATION AND SPREADING AREA OF A GROUP ORNAMENTS ON CERAMICS OF THE EARLY BRONZE AGE OF NAHCHIVAN REGION

23

Abstract

The pattern of the ornaments (patterns) on ceramic products found in Nakhchivan's Early Bronze Age constructions has been researched. During the research conducted during the Early Bronze Age, Nakhchivan stated that the art of ceramics became a specialized production area. Due to the development of this art field, there have been changes in the way ceramic products are made and cooked. During the exposition of the vessels belonging to the Early Bronze Age or round wattles, zigzags, swastik, S, M and s. shaped signs, horns, spiral ornaments, various geometric patterns are used. Each of the patterns is a commitment to ceramists' workmanship habits and religious-ideological views. The patterns are simple and compound. They have both local characteristics and similarities with other cultures. In addition to local ornamentals, the presence of similar ornaments in other cultures proves that the people of the different regions of the world are alike in their religious-ideological views, and that each ornament has its deepest semantics.

Keywords: Pottery, Early Bronze Age, ornament, Nakhchivan, Spread

*Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin gelişmesi fondunun maili yardımı ile gerçekleştirilmiştir-Grant №EİF-KETPL -2-2015-1(25)-56/47/5

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author: Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Azerbaycan, x.toqrul@gmail.com

Giriş

Erken Tunç Çağı'nda Kafkaslardan Fırat Nehri'ne kadar uzanan coğrafyada farklı isimlerle anılan bir kültürün etkisi görülmektedir. Bu kültüre yönelik isimlendirme Galilee'de ki (İsrail) Khirbet Kerak Höyüğü'ne dayandırılarak "Khirbet Kerak / Beth Yerah" olarak yapılmıştır. (Sukenik 1922: 101-108; Albright 1926: 27-31) Diğer isimlendirmeler ise Karaz Höyük'e (Erzurum) dayandırılarak "Karaz Kültürü", Trialeti kazılarına dayandırılarak "Kur-Aras Kültürü", Amik Ovası seramiklerine dayandırılarak "Kırmızı-Siyah Açıklı Seramik Kültürü" (Red and Black Burnished Ware), Yanıktepe Kazılarına (Urmiye Gölü) dayandırılarak "Yanık Kültürü", Korucutepe Kazılarına (Elazığ) dayandırılarak "Verimli Hilal Dışındaki Kültür" olarak isimlendirmiştir. (Koşay 1943: 165-169; Koşay-Turfan 1959: 359; Kuftin 1943: 92-123; Braidwood –Braidwood 1960; Dyson 1968: 14-16; Dyson, 1973: 686-714; Kelly-Bucellati 1974: 5; Kelly-Bucellati 1979: 413) Ayrıca Burney tarafından 1950'li yıllarda "Eski Transkafkasya Kültürü ve Doğu Anadolu'nun Erken Bronz Çağı" (Early Trans-Caucasian Culture and Eastern Anatolia Early Bronze Age) daha sonra ise "Erken Transkafkasya Kültürü" (Early Trans-Caucasian Culture), Piotrovskii ile Krupnov tarafından "Transkafkasya'nın Eneolitik Kültürü" şeklinde bir tanımlamada yapılmıştır. (Burney 1958: 165, 173; Piotrovskii 1964: 360-361; Burney- Lang 1971: 43-44; Topaloğlu 2008: 355; Topaloğlu 2009: 248)

Tüm bu farklı isimlendirmelere rağmen kültür Azerbaycan arkeolojisinde "Kür-Aras Kültürü" olarak isimlendirilmiştir.

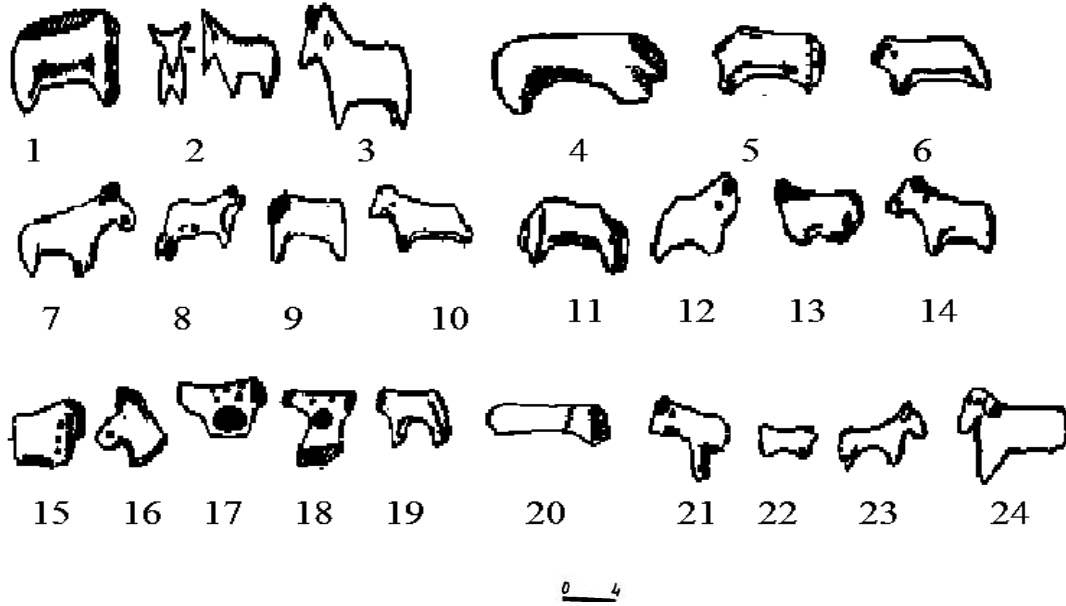
Bu kültüre ait arkeolojik anıtlar bu geniş coğrafyada olduğu gibi Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde ve Nahçıvan'da da vardır. I Kültepe, II Kültepe, Ovçulartepesi, Maxta Kültepesi, Halaç, Erebyengice, Şortepe vb. böyle yerleşimlerdir. Bu arkeoloji yerleşim buluntuları Erken Tunç Çağı insanların yaşam tarzını, işçilik alanlarını, toplumlar arası ekonomik-kültürel ilişkileri ve diğer konuları öğrenmek olasıdır. Nahçıvan bölgesindeki Erken Tunç Çağı'na ait yerleşimlerden bulunan seramik malzemeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu seramik malzemelerin büyük bir kısmını kil ocaklar, mangallar, kap altlıkları ile tekerlek ve hayvan figürleri oluşturmaktadır. Her bir arkeolojik buluntu kendi içerisinde farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

Erken Tunç Çağı'na ait kil ocaklar nal biçimli ve dikdörtgen yapılmıştır. Onların bir grubu basittir. Bazılarının arka kısmında yarımşar biçimli kulp yapılmıştır. Mangallar dairesel, kap altlıkları silindirik, yuvarlak ve dikdörtgen biçimdedir. Tekerlek modelleri dairesel, biçimde yapılmıştır, onun orta kısmında bir delik açılmıştır. Kil hayvan figürleri öküz, at, köpek figürlerinden oluşmaktadır (Seidov, 2002: 67, 72, 75). I Kültepe Höyüğü'nün Erken Tunç Çağı tabakasında, Mahta'dan, Ovçulartepesi'nden bu türlü arkeolojik bulgular bulunmuştur. I Kültepe'den 21 (Abibullayev, 1982: 141), Mahta'dan 4 (Aşurov, 2002: 65) adet hayvan figürü bulunmuştur. Onların çoğu boğa figürleridir. Bu figürlerden her birinin spesifik özelliği vardır. I Kültepe yerleşiminde bulunmuş boğa figürlerinden bir kaçının burnunda oyuk çılmıştır. Bazılarının gözleri ise çizme yöntemi ile yapılmıştır. Bu özellikler Mahta yerleşiminin boğa figürlerinde de görülür. I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç Çağı tabakasında bulunmuş boğa figürlerinden birinin boynuzları yukarı kalkmış durumda yapılmıştır. Figürün kuyruğu arkaya çıkıntılı biçimde, gözleri küçük oyukla verilmiştir (tab. I, 2).

Kültepe I yerleşiminde bulunmuş bacakları bir-birinden uzakta yapılmış boğa figürlerinden bir kısmının başı uzun biçimde yapılmıştır (tab. I, 3). Bazı boğa figürlerinin gövdesi arkadan enine doğru genişlemiş, başı ise çıkıntı ile ifade edilmiştir (tab. I, 7). Bir grubunun bacakları bitişik yapılmıştır (tab. I, 4).

Mahta yerleşiminden bulunmuş boğa figürlerinden biri kafası ileriye doğru yönelmiş, boynuzları hilal biçimde, bacakları ise hareket durumunda yapılmıştır. Onlar arasındaki benzerlik figürlerin çoğunluğunun ayaklarının, bir grubunun ise boynuzlarının kırılmasıdır.

Mahta yerleşiminden bulunmuş boğa figürlerinden biri Anadolu'da bulunmuş eski (http://www.gezi.gen.tr/destinasyonlar_bogazkale.asp) bir grup boğa figürleri ile pek benzerlik göstermektedir. Onun boynuzları hilal biçimde, bacakları ise hareket durumunda yapılmıştır. Boyun kısmında ikili oyuk açılmıştır (tab. I, 26). Bu figürün sol yanı üzerinde kavis biçiminde yapılan noktasal dört küçük oyuk, Göytepe yerleşiminden bulunmuş bazı bogaboğa figürlerinde de bulunmaktadır. Dikey yönde dizilen görünüşçe hilal tasvirine benzer noktaların sayı ve yapım yönünden Göytepe figürlerinden çok az farklılık taşımaktadır.

(Abibullayev, 1982)

Tablo I. Kil hayvan figürleri

Kil hayvan figürlerinin kullanım amacı ve yapılış anlamı ile ilgili birçok düşünce vardır. Araştırmacı Osman Hehubullayev'in düşüncesine göre figürlerin kırılmasının nedeni onlardan dini ritüellerde kullanılmasıdır. Bir grup tip boğa figürleri küçük araba modellerine bağlanmak için yapılmıştır (Abibullayev, 1982: 143). S. Aşurov'a göre bu tip boğa figürlerinden amulet olarak, verimlilikle dini ayinlerde kullanılmıştır. Bu nedenle Mahta yerleşiminde bulunmuş bu tür kil hayvan figürlerinin ensesindeki deliğin kenarında değil, içerisinde sürtünme izleri (Aşurov, 2002: 67).

Kil hayvan figürlerinin kullanım amacı, ve yapılış anlamı ile ilgili araştırmacıların düşünceleri farklı olsa da, onları lojistik yönden, mantıksal açıdan birleştiren önemli konu figürlerden gibi kullanılmasıdır. Yani büyük bir ihtimalle tüm hayvan figürlerinin yapılmasının temel nedeni bu hayvanların insanların ekonomik hayatında geniş yer tutması nedeniyle bu çağda (Erken Tunç Çağı) insanların dini-ideolojik görüşlerinde hayvan kültü önemli yer tutmuş, bu figürler hayvan kültürünü yansıtmıştır.

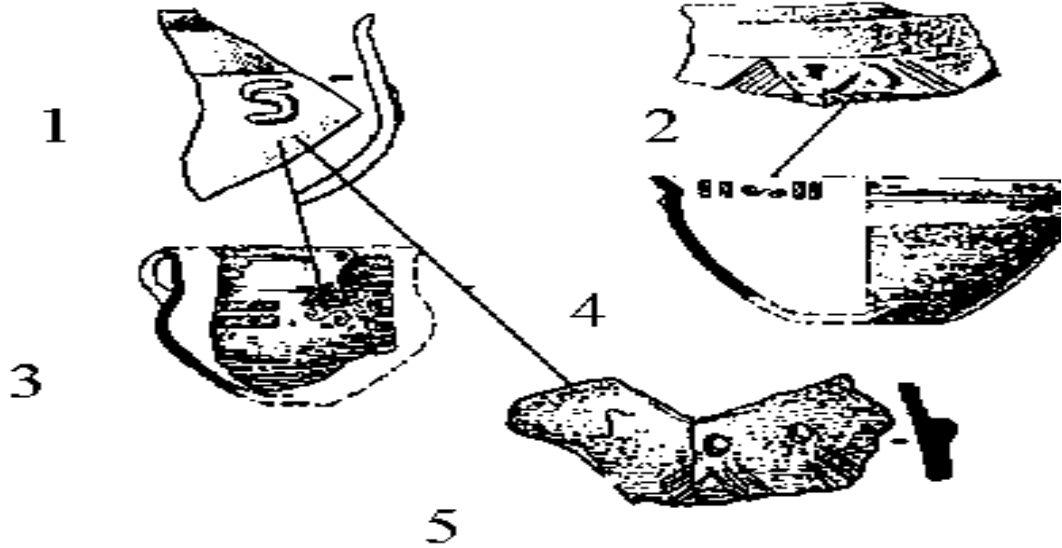
Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden (I Kültepe, II Kültepe, Ovçulartepesi, Mahta, Erebyengice, Şortepe vb.) bulunan seramikler sırasında kil kaplar çok sayıdadır. Bunun nedeni insanların hayatında kil kapların daha çok yer tutması ve yoğun olarak kullanılmasıdır. Bu kaplar sofras ve çiftlik (depo) kapları olmak üzere iki gruba ayrılır. Sofra kaplarının kilinin bünyesine narin, çiftlik kaplarının bünyesine iri kum taneleri katılmıştır. Onlar gri, siyah ve

pembe renkte yapılmıştır. Birçoğu cilasızdır. Siyah renkli seramiklerin bir grubunu balon gövdeli, düz ayaklı, silindirik boğazlı, yarımşar veya boğa burnu biçimli kulplu kablarkaplar oluşturur. Bu tip kulplar Erken Tunç Çağı'nın spesifik özelliklerindedir. Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı yapılarının bir grubundan ilmi literatürde "manda derisi renkli" seramik adıyla bilinen kahverengi kil kaplar da bulunmuştur. Plovdağdan ve diğer yerleşimlerden bulunmuş bu türlü seramiklerin benzerlerinin Giyan, Mussiana ve Suzda yaygın olduğu belirtilmiştir (İbrahimli, Qedirzade, Xelilov vb. 2011: 167).

Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı seramikleri form ve kil renginin yanı sıra bezeme yöntemi ve desenlerinin tipolojisiyle de ilgi çekicidir. Kapların süslenmesinde oval veya yuvarlak motifler, zikzak, svastika, S, M ve s. biçimli işaretler, boynuz, spiral ve çeşitli geometrik, tarak biçimli desenler, kabarık uzantılar vb. kullanılmıştır. Desenler çizme oyma, basma, kabartma teknik yöntemleri ile yapılmıştır. Bu desenlerden her biri seramikçilik sanat alanı ile uğraşan insanların (seramikçinin) işçilik alışkanlıkları, sanatkârlığının yanı sıra dini-ideolojik görüşleri ile bağlantılıdır. Desenler basit ve bileşik konuludur. Onlar hem yerel özellik taşımakta hem de diğer kültürlerle benzerlik göstermektedir. Düşüncelerimizi kanıtlamak için arkeolojik kaynaklara baktığımızda üzeri oval veya yuvarlak desenlerle süslenmiş kil kapların Nahçıvan ile birlikte dünyanın birçok bölgesinde görülmektedir. (Koşay-Turfan 1959: 359, 395-396; Burney-Lang 1971: 57; Sukenik 1974: 9-14; Pehlivan 1990: 168-176; Çiğdem 2000: 201-202; Ceylan 2008: 82; Ünsal 2008: 400; Işıklı 2011: 67-78; Topaloğlu 2016: 1202). Nahçıvan'da bu tip kaplar I Kültepe, II Kültepe, I Mahta, Güney Azerbaycan'da Göytepe yerleşiminde bulunmuştur (Bahşeliyev, 2004: 50; Eliyev, Aşurov, 1992: 33-36). I Kültepe yerleşiminde kil kapların yanı sıra VII, XI. yapı katından seramik fırınının buluntuları da tespit olunmuştur (Seidov, 1993: 120). I Maxta yerleşim yerinden elde edilen kapların birçoğunun üzeri Nahçıvan'ın diğer Erken Tunç Çağı yapılarından bulunan seramikler gibi çizme çizgi desenlerle süslenmiştir (Seidov, 2003: şekil 27). I Kültepe yerleşiminde bulunmuş üzeri kabartma teknikle işlenmiş "M" biçimli kil kaplar (Abibullayev, 1982: 133) Yanıktepe yerleşiminde elde edilmiş bir grup kaplarla benzerlik oluşturmaktadır (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 89). Azerbaycan'da Babaderviş, Doğu Gürcistan'da Amiranisqora, Anakliya yapılarından bu tip desenli kil kaplar bulunmuştur (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 26, 68). I Kültepe (Abibullayev, 1982: 127), II Kültepe (Aliyev, 1991: 123) yerleşimlerinde tespit olunan üzeri zikzak derseni kil kaplar Güney Kafkasya'nın (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: s. 166), Ön Asya'nın (Sevin, Özfirat, Kavaklı, 20008: 852; Sagona-Sagona 2003:101-109; Öztürk 2004: 81-93; Pehlivan 1990: 168-176; Ünsal 2006:127-142) aynı çağa ait olan arkeolojik yerleşimlerinden bulunmuş bir grup kaplarla benzerlik oluşturmaktadır. "S" desenli seramiklerin benzerleri Nahçıvan'ın yanı sıra Yanıktepe (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 125), Amiranisqora yapılarından bulunmuştur (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 28) (tablo 2, 3, 4, 5). Spiral, svastika, boynuz desenlerinin benzerleri dünyanın çeşitli bölgelerinden bulunan kaya üstü simgelerinde, seramik ürünlerinin üzerinde tespit edilmiştir. "S" biçimli desenin sembol veya damga gibi kullanılması ile ilgili net fikir söylemek biraz zordur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, her bir süsleme kompozisyonu, desenleme seramiklerin üzerine hiçbir zaman tesadüfen çekilmez, onlar hem seramik ustasının yeteneğini yansıtır, hem de insanların düşünce tarzını, dini-ideolojik görüşleri ile bağlantılıdır. Bu nedenle, bazı desenler sadece lokal karakter taşımadığı, geniş bir yayılma alanı olduğu görülür. Dünyanın çeşitli topraklarına yayılan bu desenler sembol ve ya damga gibi kullanılmıştır. Bunun temel nedenlerinden birini ise, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan insanların ilkel dini-ideolojik görüşünde, mitolojik düşünce tarzının etkili olması oluşturmaktadır.

Fikrimizi kanıtlamak için kaynaklara baktığımızda görürüz ki, "S" biçimli desenlerin eski örnekleri Tripolye Tunç (Eneolit) Kültürü'ne ait (M.Ö. VII -VI binyıllar) kil kapların üzerinde tespit edilmiştir. İskitlerin Saka (Apasiak) aşiretlerinin metal malzemeleri (M.Ö. VI-IV

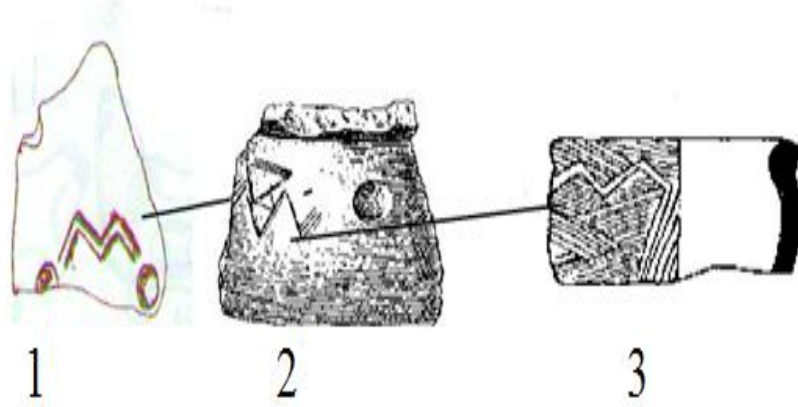
yüzyıllar), Özbekistan'ın Karakalpak toprağındaki Anşka-Kalı denilen bölgede bulunan metal deve figürü üzerinde (M.Ö. I yy-I yy), Sırderya Nehri kıyılarındaki Çirik-Rebat Kültürüne ait seramik kaplarda, Harezmi sikkelerinde (II yüzyıl), Güney Türkmenistan'ın mimarlık elementlerinde (X-XI yüzyıllar) bu tür desenler bulunmaktadır (Allamuratov, 1977: 45). Bu desenlerin anlamı konusunda yapılan araştırmalar sırasında belli oluyor ki, "S" deseninin geniş yayılma alanı, ve çeşitli sembolik anlamı bulunmaktadır. Azerbaycan'da "karmak", Anadolu'da ise "çengel" denilen bu desen hem Azerbaycan halı desenlerinde hem de "akarsu" adıyla kalmaktadır. Azerbaycan ve Anadolu halı sembolizminde insanı tehlikeden, kötü gözden kurtarmak için kullanılan motiftir. (Qurbanov, 2003: 260). Orta Asya'da damga işareti gibi çeşitli isimleri vardır. Kazaklar bu işarete "bota moyın" (köşek boynu), "gaz moyın" (gaz boynu), Kırgızlar "it quyruqşa" (itkuyruğı), Özbek ve Karakalpaklar "qumırska beli" (karınca beli) demektedir. Çuvaşlar ise onu sema nurunun, güneş ışığının sembolü olduğunu düşünürler. "S" deseni Kazaklarda damga kimi kullanılmıştır (http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml). Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde de bu desen hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orada bu tip işaretin Oğuzların Beydili aşiretinin damgası olduğu belirtilmiştir (Kaşgarlı, 2011: 227). "Şecereyi-Terakkime" eserinde bu işaretin yatay seçeneği Oğuzların İğdir ve Kınık boylarına ait edilmiştir (Ebulqazi, 2002, 100).

(1,2-II Kültepe (Seidov, 2002; 3, 4- Yanıktepe (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970); 5-Amiranişqora (Doğu Gürcistan) (Kuşnaryeva, Markovin, 1994))

Tablo II. "S" desenli seramiklerden örnekler

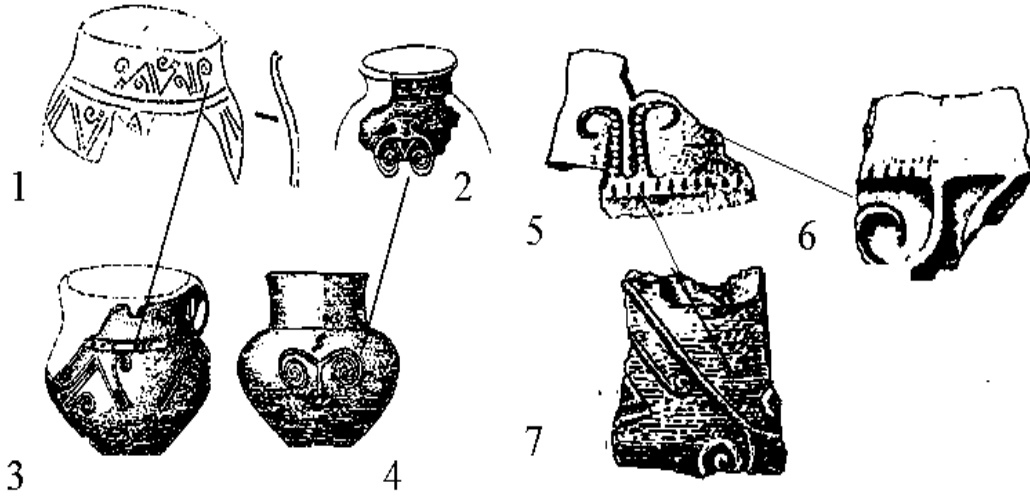
Tarakvari ve ya "M" biçimli desenlerin anlamı ve yayılma alanı konusunda yapılan araştırmalar sırasında "S" deseninin gibi onun da Azerbaycan halıları üzerinde yoğun olarak kullanılan desenlerden olduğu görülür. Bu desen Azerbaycan'ın yanı sıra Anadolu, Kuzey Kafkasya, Türkmenistan halıcılık sanatında kaplama unsuru olarak yapılmaktadır. Üzeri bu türlü süslü seramikler I Kültepe (Abibullayev , 1982: 291, tab. XI, 10; 302, tab. XXII, 9), Babaderviş, Amiranişqora (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 29, 68) vb. yerleşimlerde (tablo. III, 1, 2, 3). Damgalar sırasında "yüksek hakimiyet ve vassallar", "vassallık" bildiren Han damgası, baltavar, ilteber / elteber sembolleri ile benzerlik oluşturmaktadır (Qurbanov, 2003: 49). Talas, Orhun ve Yenisey kullanılan "g" ünsüzünü bildiren işaretler de bu şekildedir. (Tekin, 2010: 150), "Şecereyi-Terakkime" eserinde ise bu tip işaretler Oğuzların Döğer boyunun damgası olarak gösterilmiştir. (Ebulqazi, 2002: 77) .

(1-I Kültepe (Abibullayev, 1982); 2- Babaderviş; 3- Amiranisqora (Doğu Gürcistan)
(Kuşnaryeva, Markovin, 1994))

Tablo III. Tarakvari ve “M” desenli seramiklerden örnekler

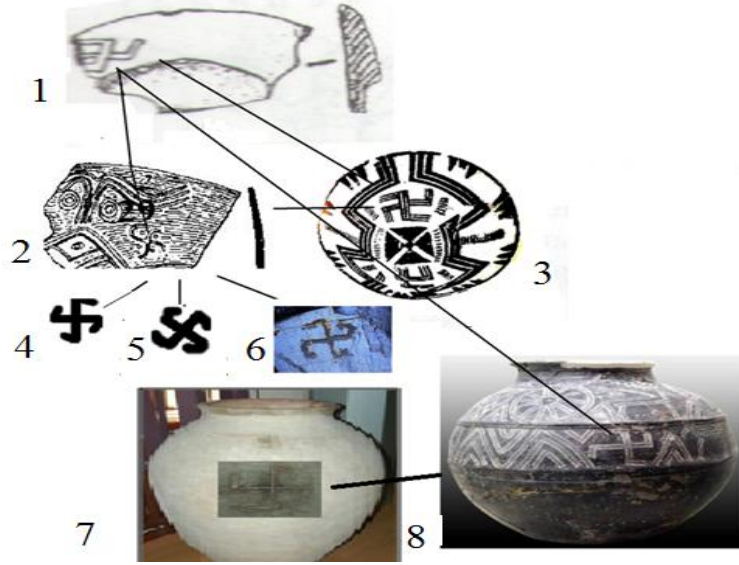
Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı seramikleri üzerinde bulunan desenlerden koç boynuzu biçiminde olanlar özel bir yer tutmaktadır. Yapılan araştırmalar sırasında Nahçıvan'ın yanı sıra bu tip süslü seramiklerin Azerbaycan'ın diğer topraklarında ve Doğu Gürcistan'da da (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 19) yaygın olduğunu görürüz (tablo IV, 1-7). Bu desenin anlamı ve yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırmalar sırasında koç boynuzunun, koçun eski Türk mitoloji düşüncelerinde tıbbi sembollerden olduğunu görürüz. Koç bir yandan "bolluk" ve "bereket" anlamına gelir, diğer yandan ise ölen insanların ruhlarını Tanrı mekanına ulaştıran kutsal canlılardan düşünülüyordu. Bu nedenle Tanrıya kesilen kurbanlar arasında beyaz atla birlikte beyaz koç da özel bir yer tutar. Bu desenin en eski örnekleri Tripolye Tunç (Eneolit) Kültürü'ne (M.Ö. VII -VI binyıllar) ait kil kapların üzerinde görülmektedir. Koçboynuzu deseni seramik mamullerin yanı sıra metal mamullerde, halıcılıkta, kayaüstü resimlerde yaygındır. Azerbaycan'la birlikte Anadolu, Türkmen, Karakalpak, ayrıca Dağıstan, özellikle Tabasaran halılarında boynuz deseninin çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Azerbaycan halı sanatında Karabağ (Malıbeyli) halılarında bu desen dahak yaygındır. Koç boynuzunun anlamı ile ilgili çeşitli düşünceler vardır. Kaynaklarda koç “çoçkar, köçkar, kaçkar” gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Damga işareti gibi Anadolu'da, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da, Kırım'da, Volga boyunda, Doğu Sibirya'da "koşkar", "koçkar", "köçkar", "koç müyüz" (koç boynuzu), "koçkarok", "kayabaran" (kaya baranı / koçu) vb., Altaylarda "kulya" (koç boynuzu) şeklinde kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçayların "kosxar" (çoçqar, qoşqar), tulpar, semen aşiretlerinin damgası, Kazakların Nayman, Karakirey aşiretlerine ait tanınma-farklılaşma işareti, Hun damgalarından bir grubu boynuz biçimindedir (Qurbanov, 2003: 259, 305, 307). Orhun Yenisey taş kitabelerindeki damgalar sırasında da bu tip işaretler bulunmaktadır (Tekin, 2010: 110). Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin bayraklarında koç resmi çekilmiştir.

1-Mahta (Seidov, 2003); 2 - I Kültepe (Abibullayev, 1982); 3-Babaderviş; 4- Anakliya (Doğu Gürcistan (Kuşnaryeva, Markovin, 1994); 5, 6- II Kültepe (Seidov, 1993)

Tablo IV. Boynuz Desenli Seramiklerden Örnekler

Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden bulunan seramiklerin üzerinde tespit olunan desenlerden svastika tasviri de ilgi çekicidir. Bu desenin anlamı ve yayılma alanı konusunda yapılan araştırmalar sırasında onlardan Eski Mezopotamya kültürlerine ait metal paraların üzerinde yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Dünyada en eski svastika tasviri Ukrayna'da fildişinden yapılmış küçük bir heykelciğin üzerinde tespit edilmiştir. Bu heykelciğin M.Ö. XII. yüzyıla ait olduğu denir (<http://onedio.com/haber/nazilerin-kirlettiği-bir-mutluluk-sembolu-svastika--417203>). Ukrayna'nın yanı sıra bu desenin en eski örneklerinin Ön Türklere ait Orta Asya'daki "Karatay" kültürüne ait Karatay, Altay ve Cungar Altayları yapılarında tespit edildiği hakkında bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklarda bu desenin "Karatay" kültüründe yaygın olduğu ve oradan dünyanın başka yerlerine yayıldığı hakkında bilgiler bulunmaktadır (<https://uqusturk.wordpress.com/2011/08/22/orta-asyadan-anadoluya-anadolu-avrupaya-oz-damgasi>). Azerbaycan'da Nahçıvan'ın I Kültepe yerleşiminin yanı sıra Kazak bölgesinde Baba Derviş yerleşiminde bulunan Son Tunç-Erken Demir Çağı'na ait kil mühürlerinin üzerinde de bu desen görülür. (Eliyev, 1976: tab. IV, 1), Ayrıca Şemkir'de (Yengi, Bextiyar Tuncay, 2013: s. 31), Hanlardaki (Ferecova, 2009: 76) Tunç ve Erken Demir Çağı kil kaplarında, Gemkaya'da (Müseyibli, 2004, s. 200, daş No.179 a, 6; s. 229, daş No. 294), Gobustan'da (Ferecova, 2009: 40) ve, Kırgızistan'da da (<https://onturk.org/tag/saymalitas/>) kayaüstü tasvirlerinde svastika tasviri bulunmaktadır. Svastika deseninin tarihi, anlamı gibi onun yayılma alanı hakkında da kaynaklarda çok sayıda bilgiler bulunur. Kaynaklara göz atarsak bu desenin dünyanın çeşitli topraklarındaki birçok kültür ve uygarlıklarda, özellikle de Türk dünyasında sembol ve damga gibi kullanıldığını görürüz. Konya Sırçalı Medrese'de ve Sivas'ta 200 yıllık mezar taşlarının üzerinde tespit edilen Svastika'nın Anadolu kültüründe yaygın olduğunu kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu arkeolojik bulgular Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. (<https://uqusturk.wordpress.com/2011/08/22/orta-asyadan-anadoluya-anadoludan-avrupaya-oz-damgasi>). Geniş bir yayılma alanına ve derin anlama sahip svastika deseni, desenler gibi hem sembol, hem de, damga gibi kullanılmıştır (tablo V).

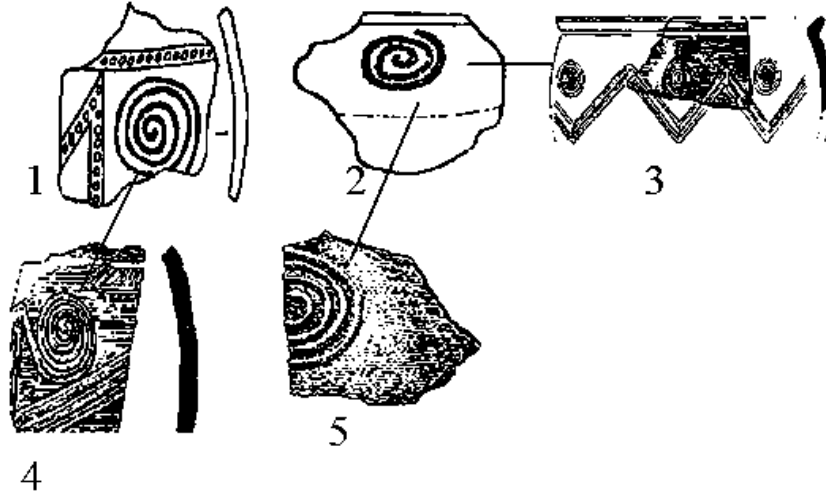

1- I Kültepe (Abibullayev, 1982); 2- Karaz (Doğu Anadolu-Erzurum) (Koşay 1943:165-169; Koşay-Turfan 1959; Kuşnaryeva, Markovin, 1994), 3-İran yaylası (http://azerbaijani-studies.blogspot.com/2013/01/yazmzn-baslangc-gmiqayadak-turk_17.html); 4-Gemiqaya (Müseyibli, 2004); 5-Qobustan (Ferecova, 2009); 6-Saymalı taş (Kırgızistan) (<https://onturk.org/tag/saymalitas/>) ; 7-Orta Asiya (<https://uqusturk.wordpress.com/>); 8-Şemkir Rayonu (Yengi, Bextiyar Tuncay, 2013)

Tablo V. Svastika resminden örnekler

Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde bulunan seramiklerin üzerinde tespit olunan desenlerden spiral tasvirlerde yaygındır. Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı seramiklerinde tek ve birbirine bitişik biçimde görülen spiral tasvirlerde yaygındır. Diğer desenler gibi spiral tasvirlerinde geniş bir yayılma alanı ve derin anlamı vardır. Kaynaklara göz atarsak görürüz ki, bu türlü tasvirler Güney Kafkasya ve Kür-Araz ovasında daha yaygın olduğu görülür (Krupnov, 1964: 39). Nahçıvan'da I Kültepe, II Kültepe, Mahta vb. seramiklerinde bulunmuştur. Bu türlü seramikler Nahçıvan'ın yanı sıra Babaderviş'te, Karaz'da (Koşay 1943:165-169; Koşay-Turfan 1959; Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 26) ve dünyanın diğer topraklarında aynı çağa ait tarihlendirilmektedir. (tablo. VI). Dünyada en eski eski spiral tasviri ise İrlanda'da Nevgrange, megalitik yapılarında bulunmuştur. M.Ö. 3200 ile ait olan bu tasvirin doğanın ve evrenin sonsuz gücünü, merkezden başlayan ve dışa doğru gelişen doğa bilincini, birlik ve yükselişi, yaşam deneyimleri aracılığıyla gerçekleşen hareketi temsil eden dolambaç (evrenin sembolü) sembollerden biri olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. (<http://www.astroset.com/bireyselgelisim/metabilim/mtblm1.htm>). Spiral tasvirli arkeolojik malzemeler Ukrayna Dnepr-Azov bölgesindeki kurganlarda da tespit edilmiştir (Arxeolojiya Ukraynskoy SSR, 1985: 414). Bu tasvirin anlamıyla ilgili çeşitli bilimsel fikirlerin olduğunu görülür. S.H. Aşurov bu sembolün koçun sembolik işareti olduğunu, onun hayvancılıkla ilgili bazı mitolojik içerik taşıdığını düşünür (Aşurov, 2002: 37). K.X. Kuşnaryeva ve T.H. Çubinişvili'ye göre; spiral sembolünün devamlı hareketin sembolü sayılır ve güneşi temsil ediyor (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 65-166). Araştırmacılardan Q.Ş İsmailov da spiral deseninin güneş inancını yansıttığını kaydetmiştir (İsmayılade , 2008: 50). Araştırmacı İ. Avşarov, E.İ. Krupnov ve R.M. Munçayev'in fikrine dayanarak spiral sembolün İran ve Mezopotamya sanatı için çok da yaygın olmadığını, Ön Asya sanatında tasvir edilen spiral

sembolün zamanın sonsuzluğunu, güneşin, ayın, yıldızların hareketini ve uzun ömürlülüğü sembolize ettiğini kaydeder (Avşarova, 2014: 89). L. Kerimov'un düşüncesine göre; Azerbaycan'ın birçok bölgelerinden bulunmuş halıların üzerindeki spiral semboller "suyu" ifade eder (Керимов, 1983: 129). Afrika ülkelerinin dini ideolojik görüşlerinde, mitolojik Bakuşlarında "dünyaya gelmeyi" sembolize eder (Mirimanov, Çernova, 1964: 75). Saat yönünde olan spiral çizimleri eski Doğu halklarının dini-ideolojik görüşlerinde, mitolojisinde güneşi belirtir. Spiral desenin anlamıyla ilgili bilimsel düşünceler farklı olsa da onları mantıksal yönden birbiriyle birleştiren özelliklerde vardır. Bu özellik sembolünün astrolojik bir anlamı olması ve onun gök cisimlerine olan inancı sembolize etmesidir.

1, 2- II Kültepe (Seidov, 2002); 2, 4- Karaz (Doğu Anadolu-Erzurum);
5-Babaderviş (Kuşnaryeva, Markovin, 1994)

Tablo VI. Spiral Desenli Seramiklerden Örnekler

Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı seramiklerinin spesifik özelliklerinden biri de bu kapların bir çoğunun ağız kenarının dikdörtgen biçimde dışa çıkması, onların ağızlarının iki taraftan biraz içeri birikmesi ve simetrik olmasıdır. Bazı kapların ağız kenarı biraz kalın yapılmıştır. II Kültepe'den elde edilmiş bu tür kapların bir grubunun benzerleri Göytepe Erken Tunç Çağı tabakasında da bulunmuştur (Aşurov, 2002: 108). Ağız kenarı kalın yapılan kil kaplar Doğu Anadolu'da da yaygındır (Koşay 1943:165-169; Koşay-Turfan 1959; Işıklı 2011).

Yapılan inceleme sonucunda Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı sanatı içerisinde seramikçiliğin özel bir yer tuttuğunu görürüz. Bu dönemden başlayarak seramikçiliği ev sanatı dışına çıkması onun gelişimine neden olmuştur. Seramikçiliğin gelişmesi sonucunda yapılan mamullerin hem çeşitleri çoğalmış, hem de kalitesi artmıştır. Seramiklerin yapılmasında, onların süslenmesinde bu sanat alanı ile uğraşan insanların sanatkârlık yeteneğinin yanı sıra düşünce tarzı, dini-ideoloji görüşleri de önemli yer tutmaktadır. Süslemede kullanılan desenler hem sembol, hem de damga gibi kullanılmıştır. Nahçıvan'ın Erken Tunç Çağı seramikleri üzerinde kullanılan desenlerin bir grubu geniş alanda yaygındır. Süslemede yerel desenlerin yanı sıra, diğer kültürlerle benzer özelliklerin bulunması dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanların dini-ideoloji görüşlerinde benzerliğin olduğunu, her bir desenin derin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Abibullayev O.A.(1982) Eneolit i bronza na territorii Naxçivanskoy ASSR, Baku, Elm, 314 s.
- Aliyev Aliyev V.H. (1991) Kultura epoxi sredney bronzı Azerbaydjana, Baku, Elm, 256 s.
- Allamuratov A.S. (1977) Karakalpakskaya narodnaya vıška, Nukus, 77 s.
- Aşurov S.H. (2002) Naxçivanın İlk Tunç dövrü keramikası. Bakü, Elm, 158 s.
- Avşarova İ. (2014) Azərbaycan tayfalarının ibtidai icma dövrü inanclarında semantik mena daşıyan naxış ve işareler, Azərbaycan arxeologiyası ve etnoqrafiyasının aktual problemleri, Bakü, s. 85-98.
- Arxeoloqiya Ukraynskoy SSR (1985) Tom Perviy. Kiyev, Dumka, 564 s.
- Baxşeliyev V.B. (2004) Nahçivanın qedim tayfalarının menevi medeniyyeti. Bakü, Elm, 320 s.
- Braidwood R. J., Braidwood L. S. (1960) Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages A-J. Oriental Institute Publications. Chicago.
- Burney C. A. (1958) "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age". Anatolian Studies VIII. 157-209.
- Burney C. A. -D. M. Lang (1971) The Peoples of the Hills. Ancient Ararat and Caucasus. London
- Ceylan A. (2008) Doğu Anadolu Araştırmaları-Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1998-2008. Erzurum
- Çiğdem S. (2000) "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sonuna Kadar Erzurum Ve Yöresi Geçim Kaynakları". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-26. Erzurum. 2000. 197-210.
- Dyson (1968) "The Archaeological Evidence of the Second Millennium B. C. on the Persian Plateau". The Cambridge Ancient History-II. 14-16.
- Dyson (1973) "The Archaeological Evidence of the Second Millennium B. C. on the Persian Plateau". The Cambridge Ancient History-2/1. (ed. Edward). Cambridge. 686-715.
- Ebülqazi B. (2002) Şecereyi-Terakime: türkmenlerin soy kitabı (red. İ. Ömeroğlu), Bakü, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası NPB, 146 s
- Eliyev V. (1976) Babadervişde Son Tunç ve Erken Demir Dövrü yaşayış yerleri, AMM, C. VII, Bakü, s. 23-25.
- Ferecova M. (2009) Azərbaycan qayaüstü inceseneti. Bakü, Aspoliqraf, 384
- İbrahimli B.İ., Qadirzade H.İ., Xelilov T.F., Qadirzade T.Q. (2011) Plovdağ yaşayış yerinde aparılmış arxeoloji qazıntı işleri // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar- 2010, Bakü, s. 161-169.
- Işıklı M. (2011) Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İsmailzade Q.S. (2008) Azerbaydjan v sistema rannebronzovoy kulturnoy obşnosti Kavkaz, Baku, Elm, 304 s.
- Kâşgarlı Mahmud (2011) Divanü Lügat-it Türk, çeviren: Besim Atalay. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1036, Ankara 1972 s
- Kely M. Bucellati (1974) The Early Trans-Caucasian Culture Geographical and Chronological Interaction, Chicago
- Kely M. Bucellati (1979) "The Fertile Crescent Culture: North Eastern Connections of Syria and Palestine in the Third Millennium B. C.". Ugarit-Forschungen 11. 413-430
- Kerimov L. (1983) Azerbaydjanskiy kover. An. Az. SSR İstitut Arxitekturi i İskustva, Qandjlik, t. II., Baku, 243 s.
- Koşay H. Z. (1943) "Karaz Sondajı". III. Türk Tarih Kongresi. Ankara. 165-169
- Koşay H. Z. Turfan K. (1959) "Erzurum Karaz Kazısı Raporu". Belleten 23/91. Ankara.
- Kuftin B. A. (1943) Urartskij "Kolumbarij" u podosvy Ararata i Kuro-Araksskij Eneolit..." Vestnik Gosudarstvennogo muzeja Gruzii 13.

- Krupnov E.İ. (1964) Drevneyşeya kultura Kavkaza i Kavkazskaya etniçeskaya obşnost. SA, №1. 36-39.
- Kuşnareva K.X., Çubinaşvili T.N. (1970) Drevniye kulturi Yujnoqo Kafkaza. Leninqrاد, 191s.
- Kuşnareva K.X., Markovin V.İ. (1994) Epoxi bronzı Kavkaza i Sredney Azii. Ranya i Srednya Bronzı Kafkaza (Oçerednoy tom mnoqotomnoqo fundamentalnoqo izdaniya po arxeoloqii), Moskova, Nauka, 384 s.
- Müseyibli N.E. (2004) Gemikaya, Bakü, Çaşoğlu, 320 s.
- Mirimanov V.B., Çernova Q.A. (1964) İskustva Afrika, Moskova, Nauka, 84 s.
- Öztürk. N. (2004) “Anadolu’nun Karaz Seramiğine Ait Eski İle Yeni Görüşleri Ve Yerleşim Yerleri”. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt-4. Sayı-32. Erzurum. 81-93
- Pehlivan M. (1990) “Karaz Kültürü ve Hurriler”. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 1-1. Van. 168-176.
- Qurbanov A. (2003) Damđalar, remzler, menimsemeler. Bakü, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi, 327 s.
- Piotrovskii B. B. (1964) “The Aeneolithic Culture of Transcaucasia in the Third Millennium B. C.” VI. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Moscow. 360-366
- Seidov A.Q. (1993) Pamyatniki kura.araxskoy kulturi Naxçevani. Baku, 184 s.
- Seidov A.Q. (2002) Rannebronzovaya kultura Naxçivana. Voranej. VQTU, 193.
- Seyidov A.Q. (2003) Nahçivan e.a. VII-II minilliklerde. Bakü, Elm, 339 s.
- Sagona. A. -Sagona C. (2003) “The upper Levels at Sos Höyük, Erzurum: A Reinterpretation of the 1987 Campaign”, Anatolia Antiqua XI. 101-10.
- Yengi M. R., Bextiyar T. (2013) Kür-Araz medəniyyəti və türk damđaları: Damđadan yazıya keçid, Bakü, Elm, 83 s.
- http://azerbaijani-studies.blogspot.com/2013/01/yazmzn-baslangc-gmiqayadak-turk_17.html
- <https://onturk.org/tag/saymalitas>
- <https://uqusturk.wordpress.com>
- <https://uqusturk.wordpress.com/2011/08 / 22 / orta-asyadan-anadoluya-anadolu-avrupaya-oz-damgasi>
- <http://onedio.com/haber/nazilerin-kirlettigi-bir-mutluluk-sembolu-svastika--417203>

**HEYBELİADA RUHBAN OKULU (HRO) MESELESİ: SİYASA,
MENFAAT, PARANOYA VE ETKİLER****Doç.Dr. Mete Kaan KAYNAR¹****Yrd.Doç.Dr. Gökhan AK²****Özet**

1844 yılında Heybeliada'daki Umut Tepesi'nde açılan Heybeliada Ruhban Okulu, İstanbul'un fethi sonrası Türklerin hâkimiyetine girmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu tarafından varlığı tutulan İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin doğrudan ilgi ve yetki alanında hareket eden bir kurumdur. Doğu Bloku'nun çöküşü ve küreselleşme süreçleriyle birlikte dinî değerlerin toplumlar nezdinde yükselişe geçmesi, dinin dünya siyasetinde öneminin artıp daha belirgin bir araç olarak kullanılması, Türkiye'de hem İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni hem de 1971'de kapatılmış olan HRO'yu gündeme taşımıştır. 1971 yılından bu yana kapalı olan Heybeliada Ruhban Okulu, özellikle bu tarihten sonra Türkiye, Yunanistan ve Patrikhane arasında siyasî, hukukî ve kültürel gelişme ve ihtilaflara konu olan temel kurumsal bir sorun konumu kazanmıştır. Hatta bu sorun, son yıllarda ABD ve AB'nin de müdahil olduğu uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, her şeyden önce bir hukuk devleti olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Heybeliada Ruhban Okulu'nun geleceği konusunda uygulayabileceği siyasayı, söz konusu okulun geçmişten günümüze İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi ile ilişkileri, statüleri ve Türk-Yunan sorunlarına etkileri açısından salt hukukî mülahazalar çerçevesinde irdeleyerek ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Heybeliada Ruhban Okulu, Lozan Barış Antlaşması, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi, Rum Azınlık, Türk-Yunan Sorunları

**THE ISSUE OF HALKI THEOLOGICAL SCHOOL: POLITICS,
INTEREST, PARANOIA AND IMPACTS****Abstract**

Although the Theological School of Halki which was established on the Hill of Hope on Heybeliada in 1844 had gone under Turkish sovereignty following the conquest of İstanbul, this school acted under the direct of control and interest of the Greek Orthodox Patriarchate of İstanbul which the presence was saved by the Otoman Empire. The Theological School of Halki which was closed since 1971, turned out to be a main institutional issue which is the subject of political, legal and cultural disputes and developments, particularly after 1971. Even this issue gained an international status in which the US and the EU recently envolved. The aim of this paper is to analyze and reveal legally its impacts and status regarding Greco-Turkish problems relations with the Greek Orthodox Patriarchate of İstanbul from past to present and policy which the Republic of Turkey, primarily as an law state, could apply regarding the future of the Theological School of Halki inconsistency of thesis of Greece in this respect, who wants to expand her sovereign rights that are transfered by the Greek Orthodox Patriarchate of İstanbul.

Keywords: The Theological School of Halki, The Peace Treaty of Lausanne, Greek Orthodox Patriarchate of İstanbul, Turkish-Greek Minority, Turkish-Greek Issues

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author: Hacettepe Üniversitesi, Türkiye, metekaankaynar@gmail.com

² Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye, gak2081@yahoo.co.uk

1. GİRİŞ

Doğu Bloku'nun çöküşü ve küreselleşme süreçleriyle birlikte dinî değerlerin toplumlar nezdinde yükselişe geçmesi, dinin dünya siyasetinde önemini artırıp daha belirgin bir araç olarak kullanılması, Türkiye'de hem İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni hem de 1971'de kapatılmış olan Heybeliada Ruhban Okulu'nu (HRO) gündeme taşımıştır. Bu durumun bazı önemli siyasal nedenleri bulunmaktadır. Bunlar arasında, 90'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği (AB) üyeliği yolunda Türkiye'nin çabalarını artırmasını ve eski Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kurulan yeni Rusya Federasyonu'nun zedelenen süper-güç nüfuzunu tekrardan temin için Ortodoks dünyası ve kilisesi ile yakından ilgilenmeye başlamasını saymak mümkündür. Bu gelişmeler, hem Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile HRO'nun Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) gözünde de stratejik önemini artmasına hem de İstanbul Patrikhanesi ve onun bünyesindeki kurumlara eskisine oranla daha fazla ilgi duyulmasına yol açmıştır. İstanbul Patrikhanesi yanında, bilindiği üzere, bir de Rusya Federasyonu'nun Slav coğrafyalar üzerindeki kontrolünü sağlamak maksadıyla doğrudan yönetimi, denetimi ve kontrolü altında Moskova Patrikhanesi bulunmaktadır.

Özellikle kapatıldığı 1971 yılından bu yana Türk siyasî yaşamının gündemini değişik yoğunluklarda meşgul eden HRO meselesi, günümüzde Türk dış politikasının önemli ve öncelikli çözüm bekleyen mevzularından biri haline gelmiştir. Buna ana sebep olarak, Türkiye'nin AB ve ABD ile olan ilişkilerinin özellikle 2000'li yıllarla birlikte değişik nitelikler kazanması ve HRO'nun tekrar açılmasına yönelik taleplerin bir iç siyaset konusu olmaktan çıkarak uluslararası nitelik kazanması gösterilebilir. Nitekim Türkiye'ye ilişkin ilk ilerleme raporunu 1998 yılında yayımlayan AB, HRO'nun hala açılmamış olmasına yönelik ilk resmi yazılı görüş ve söylemini 2000 yılı Türkiye ilerleme raporunun "din özgürlüğü" bölümünde gündeme getirmiştir (European Commission 2000: 18).

Patrikhane'nin de, HRO'nun kapatılması konusunu, 1971'den bugüne değin her vesilede uluslararası kamuoyunun gündemine taşıdığı ve Türkiye'nin iç hukukuna müdahalelere neden olan bir baskı unsuruna dönüştürdüğü görülmektedir. Önceleri Türkiye'de bulunan ve Lozan'la korunan gayrimüslim azınlıkların eğitim ihtiyacını karşılamak amacı ile bir eğitim kurumu olarak varlığını sürdüren okul, zamanla Patrikhane'nin ekümeniklik iddiaları sonucu farklı yapılanmalara gitmiş, tamamen devlet denetim ve kontrolünden çıkarak özerk bir yapıya sahip olmak istemiştir.

Okulun bu yapı ile tekrar açılması, kimilerine -örneğin Özdemir'in değerlendirmelerine göre, azınlıklara imtiyaz değil, sadece Müslüman Türk halkına tanınan müsavi muamele görme hakkını veren 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın eşitlik ilkesini belirten 1982 Anayasası'nın 10. maddesi ile Türkiye devletinin laik olduğunu belirten 2. maddesinin de doğrudan ihlali anlamına gelmektedir (Özdemir 2006: 201). Oran³ ise, bu konunun da Türkiye ve Türkler tarafından bir korku, endişe ve hatta paranoya halinde ele alınarak, Ruhban Okulu'nun açılmasının veya Patrikhane'nin ekümenikliğinin tanınmasının, milli menfaatlerimize tamamen aykırı bir durum olarak görüldüğünü, bu durumların Yunanistan'ın çıkarlarına hizmet ederek Megali İdea'nın tekrar hortlatılacağına inanıldığına dikkat çekmektedir. Nitekim Yunanistan'ın nüfusunun, 4-5 milyon civarındaki diaspora hariç, 10.5 milyon civarında olduğunu, Türkiye'de ise sadece İstanbul'un nüfusunun 17-18 milyon olduğunu unutmamak gerekir.

Korku, kendine çeşitli şekillerde güveni olmayan bir varlığın duyduğu bir histir. Dolayısıyla belki Yunanistan'ın ve Yunanların Türkiye ve Türklere karşı duyduğu, hissettiği tarihsel korku, endişe ve paranoyayı, onların, ekonomi, ordu, nüfus vb. milli güç unsurlarının

³ Ayrıntı için bkz. [www.baskinoran.com/gazete/213Korku\(14-07-2004\).rtf](http://www.baskinoran.com/gazete/213Korku(14-07-2004).rtf) (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016)

Türkiye'ye nazaran daha zayıf olmasına bağlamak mümkündür. Ancak aksi, özellikle günümüzün çağdaş, küresel devletler arası ilişkilerinde daha da tuhaf görünmektedir. Bu bağlamda Oran, bütün bu ve benzeri paranoyaların gereksiz olduğuna ve kendine güveni olan, uluslararası ilişki ve gelişmeleri iyi tahlil eden ve uygulayan bir devletin aksine Ruhban Okulu ile Patrikhane'nin lehine olacak gelişmeleri kendi milli menfaatleri yönünde gayet uygun olarak kullanabileceğine vurgu yapmaktadır.

Ancak Türkiye'nin, HRO ve Patrikhane konularına -Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı duyduğu korkulara nazaran- daha yüksek dozda bir korku ve paranoya ile yaklaşması, doğal olarak konunun üçüncü taraflar ile yabancı kamuoyu tarafından daha da hararetle ele alınmasına neden olmaktadır. Bunun ana nedeni, Türkiye'nin konuya devamlı olarak tek yönlü ve katı bir tutumla yaklaşması, tarihten gelen paranoya dürtüleriyle konuyu devamlı olarak milli menfaatlerine halel getirecekmiş gibi ele almaya çalışması ve bu yüzden de konuyla ilgili yeni ve onu milli menfaatlerine faydalı olacak, onları destekleyecek yönde siyasalar üretmemesi gibi görünmektedir.

Zaten AB'nin, doğrudan bir koşul olmasa da, son yıllarda hemen her fırsatta telaffuz edip ilerleme raporlarında yer vererek⁴ Türkiye'den HRO'yu yeniden açmasını istemesi, sorunun göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaştığının da bir başka göstergesidir (Macar ve Gökaçtı 2009: 9). Bu bağlamda, anılan okulun tekrar açılması konusu, uluslararası toplum tarafından öncelikle Türkiye'deki gayrimüslimlerin inanç, ibadet ve ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmekte ve konuya, Türk hukuk sistemi içerisindeki hukukî geçmişi ile veçheleri dikkate alınmaksızın genelde siyasî mülahazalarla yaklaşılmaktadır. Dolayısıyla son yıllarda Türkiye'nin öncelikle AB ve ABD ile olan ilişkilerinde sıklıkla dillendirilen ve önüne getirilen bir konu ve gündem maddesi olarak HRO'ya ilişkin taleplerin, aslında dinî ve insan hakları temelli olmaktan öte, siyasî kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu yüzden de, HRO'nun çeşitli gerekçeler öne sürülerek yeniden açılıp açılmamasına yönelik görüş ve değerlendirmelerden kaynaklanan tartışma ve anlaşmazlıkların iç ve dış siyasî mülahazalarla değerlendirilmesinden önce:

- (1) Anılan okulun gerçekte açık olup olmadığına ve hangi okulun açılmak istendiğine,
- (2) Bundan hareketle, anılan okulun hangi statüde açılabilmesi olanaklığının hukukiliğine,
- (3) Türkiye'nin bu okul ve Patrikhane konusunda atabileceği özgüvenli radikal adımların, milli menfaatlerini hangi noktalarda destekleyebileceğine, ilişkin analizlerin yapılması ve bunların ortaya konulması daha önem arz eder hale gelmiştir.

Zira bu bilimsel tahlillerin yapılması, uluslararası toplumun laik, demokratik ve çağdaş bir üyesi olan Türkiye'nin gerek uluslararası platformlarda gerekse AB yolunda her fırsatta önüne getirilen bu siyasî konuda hukuk temelli daha net ve istikrarlı ülkesel pozisyonlar benimsemesine katkı sunabilecektir. Özel'in de vurguladığı gibi; "*HRO meselesi salt siyasi bir mesele olarak tanımlanamaz ve Hükümetin alacağı siyasi bir kararla açılmaz. Zira HRO siyasal bir kararla kapatılmamıştır ki siyasi bir kararla açılması mümkün olsun. HRO nun kapatılması hukuki bir sürecin sonucudur ve bu süreç hiçbir şekilde HRO'nu hedef almamıştır.*" (Özel 2006: 25)

Bu bağlamda, çalışmanın inceleme akışı şu şekilde belirlenmiştir. Başlangıçta İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile HRO'nun kısa bir tarihçesi sunulacak; sonrasında HRO'nun aslında açık olup olmadığı konusu ile 1971'den bu yana aslında HRO kapsamında

⁴ Örneğin 2004 İlerleme Raporu için bkz: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/rr_tr_2004_en.pdf, s.44, (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016).

hangi okulun açılmasının talep edildiği konuları irdelenecek; bu bağlamda hukuki boyutu analiz edilerek, konu sonuç ve düşüncelerle bağlanacaktır.

2. FENER RUM PATRİKHANESİ VE HRO: DÜNDEDEN BUGÜNE

Bizans İmparatorluğu zamanında 4. yüzyıldan itibaren Doğu Roma Hıristiyan Konsülleri kararlarıyla önce Patrikhane, sonrasında Ekümenik olarak tanımlanan Bizantium Kilisesi, 4. yüzyıldan itibaren bünyesinde oluşturulan Sen Sinod (Kutsal Meclis) marifetiyle Doğu Ortodoksları üzerinde etki ve yetki alanını genişletmiş; 9. yüzyıldan itibaren de Papalık ve Katolik dünyası ile yetki, nüfuz ve öğreti çatışmalarına girmiştir. Bu çatışmalar, İstanbul'un fethi ile Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin denetiminin Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesine dek sürmüştür. İki kilise arasındaki derin ihtilaflar, dikkatli Osmanlı siyasetleri sayesinde daha da artmıştır (Şahin 1996; Türker 2001; Berkes 2002).

Bu meyanda, HRO'dan kaynaklı anlaşmazlık ve ihtilafların, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile doğrudan ilişkili bir durumda olduğunu söylemek mümkündür. Keza HRO, 1844'te Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Ortodoks milletlerin teolojik konular, kurallar ve ibadet şekli açılarından dinî birliğine destek sağlamak ve bu meyanda Ortodoks din adamı yetiştirmek maksadıyla açılmıştır. Ancak okulun teşkilindeki asıl önemli konu, okul üzerinde Fener Rum Patrikhanesi'nin vesayeti ve okulun aslında anılan Patrikhane'ye bağlı olarak açıldığı gerçeğidir. Bu anlamda, Okul'un geçmişi Patrikhane'nin geçmişinden ayrılmaz bir durumda olduğundan, öncelikle kısaca Patrikhane'nin geçmişine ve Okul ile ilişkisine değinmek yerinde olacaktır.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrol ve egemenliğine girmiş olmasına rağmen, II. Mehmet'ten başlamak üzere Osmanlı padişahlarının uyguladığı "Osmanlı tehdidine karşı Batı ve Doğu Kiliselerinin birleşmesini önleme" ve "Millet Sistemi" temelli siyasetler doğrultusunda ortadan kaldırılmayarak varlığı korunmuş dinî bir kurumdur. Bu siyasetlerin temelini, çok milletli bir imparatorluk olan Osmanlı'nın benimsediği "Millet Sistemi" oluşturmaktadır. Buna göre, Osmanlı yönetiminde hâkim unsur olan Türkler nüfusun üçte birini oluştururken, geri kalan kısım esasta Rum, Ermeni, Yahudi, Romen, Slav ve Arap "millet"lerinden müteşekkildir. Buna istinaden oluşturulan "Millet sistemi" ile her dini grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o grubun idarî ve hukukî lideri olarak seçilmiştir. "Millet Sistemi", bu özerk cemaat yapılanmasının siyasî birlik altında oluşturduğu özgün mozaikğin tanımıdır. Ortodoks Rum cemaatinin lideri olarak da İstanbul Ortodoks Kilisesi Papazı (Patrik) seçilmiştir. Patrik, Rum tebaayı vergi, evlenme, doğum, def'in, temsil vb. kültürel-geleneksel işlerde yönetmek üzere çeşitli imtiyazlarla donatılmıştır (Eryılmaz 1996: 6). Bu siyasetler, Osmanlı padişahlarınca Ortodoks Patrikhanesi ile kilise teşkilatına verilen güçlü fermanlarla desteklenmiş (Sofuoğlu 1996: 15) ve teminat altına alınmıştır; "*Kimse Patrik'e takakküm itmesun. Kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesün, kendisi ve ma'iyetinde bulunan papaslar her dürlü umumî hizmetlerden müebbeden mu'af olsun. Kiliseleri, cami'e tahvil edilmeyecektir. İzdivaç ve def'in işleri, sair adet işleri Rum kilise ve adetlerine göre eskisi gibi yapılacaktır.*" (Tekirdağ 1967: 53-54; 49-53)

Bununla birlikte, yıllar içinde Patrikhane ve Patrikler, tanınan imtiyazlarla İmparatorluk içerisindeki nüfuz ve hâkimiyetlerini arttırmışlar ve zamanla kendilerini Bizans'ın tek varisi kabul ederek siyasal faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemlerde bu imtiyazları Bab-ı Ali ile uyum içerisinde ve suiistimal etmeden kullanan Patrikhane, İmparatorluğun zayıflamaya başladığı dönemde Yunan milliyetçiliğini destekler bir tutum takınmış ve bu nedenle de Osmanlı tarihinde ilk defa olarak ciddi bir tartışma konusu olmuştur (Benlisoy ve Macar 1996: 31-46). Patrikhane, modern Yunanistan'ın tarih sahnesine çıktığı 1830 sonrası ise, daha çok Osmanlı coğrafyaları ve

gayrimüslim milletleri üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen İngiltere, Fransa, Rusya gibi dönemin büyük güçlerinin milli çıkarları ve emperyalist siyasaları doğrultusunda kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, özellikle 1839 Tanzimat Fermanı'nın yarattığı taklit Batıcılığı çerçevesinde zamanın güçlü devletlerinin kendi aralarındaki nüfuz ve çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir. "Büyük pasta" İmparatorlukta Tanzimat'ın Osmanlı toplumunda yarattığı sosyo-politik değişimden yararlanan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, İmparatorluğun Ortodoks milletleri arasında dini birliği korumak amacıyla bir teoloji okulunun açılmasını gündeme getirmiştir.

Nitekim 19. yüzyıl, milliyetçiliğin etkisiyle Balkanlar'da birçok yeni devletin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu yeni doğuşlarda Patrikhane'yi endişeye sürükleyen, yeni kurulan ve nüfusunun çoğunluğu Ortodoks olan hemen her devletin aynı zamanda kendi ulusal kilisesini kurması olasılığıdır. Bu yüzden Patrikhane, gerek geçmişten gelen gücünün geçirdiği bu sarsıntıları bertaraf etmek, gerekse yüzyıllardır varoluş dayanağının doğal sonucu olarak, artık farklı ulus-devletleri oluşturan Ortodoks topluluklar arasında dinî birliği muhafaza edebilmek ve teolojik konularda türdeşliği sağlayabilmek amacıyla, kendi himayesinde, ancak uluslar-üstü bir anlayışla ruhbanını yetiştirebileceği bir okulu kurmayı planlar. Bundan amaç, ortaya çıkan ulusal devletlerin, beraberlerinde kendi bağımsız ve ulusal kiliselerini de kurması ve dolayısıyla da Patrikhane'nin manevi otoritesini sarsmalarını önlemektir (Macar ve Gökaçtı 2009: 11). Sonuçta Patrikhane, Rusya'nın da desteğiyle, kendisi ve bağılısı kiliselerin din adamı ihtiyacını karşılamak amacıyla öne sürerek Sultan Abdülmecid'in iradesini elde etmiş ve bu sayede Heybeliada'da bir Ruhban Okulu açılması kararını Bab-ı Ali'den temin etmiştir (Yalçın 2008: 127).

Bu gelişme üzerine HRO, Heybeliada'nın Umut Tepesi'nde Bizans döneminden kalma, 9. yüzyılda yapılmış eski Agia Triada Manastırı'nda Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olarak Ortodoks din adamı yetiştirmek üzere 1 Ekim 1844 tarihinde Patrik IV. Germanos döneminde öğretime açılmıştır. Okulda zamanla, Patrikler ile Rum cemaatin bağışlarıyla zengin bir kütüphane oluşturulmuştur. Nitekim Günümüzde kitap hacmi kırk bini bulan bu kitaplığın el yazması bin kitabı bulunmaktadır (Kılıçoğlu vd. 1993: 134).

HRO, açık olduğu dönem boyunca dört farklı tedrisat dönemi geçirmiştir. Bunlar:

- (1) 1844-1919 dönemi dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji,
- (2) 1919-1923 dönemi orta öğretim olmaksızın beş yıllık teoloji,
- (3) 1923-1951 dönemi dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji (ilk dönemdeki gibi),
- (4) 1951-1971 dönemi dört yıl lise ve üç yıl teolojidir (Macar ve Gökaçtı 2009: 12).

Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile Patrikhane'nin Osmanlı İmparatorluğu zamanında verilen bütün imtiyazları kaldırılmış ve siyasî ve idarî mahiyette olan işlerle uğraşmayacağı, yalnızca dinî konular çerçevesinde varlığını sürdüreceği kabulüyle İstanbul'da kalmasına müsaade edilmiştir. Dolayısıyla Patrikhane'nin Lozan Antlaşması ile oldukça pasif duruma düştüğü söylenebilir. Bu pasiflik, 1940'lı yılların ikinci yarısına kadar devam etmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeni ve Soğuk Savaş çerçevesinde dünyanın blok nüfuz bölgelerine ayrışmasıyla, ABD'nin de eski SSCB'yi kuşatma stratejisi bağlamında Patrikhane ile ilgilenmeye başladığı, bunun da Patrikhane'nin yeniden canlanmasına ve farklı girişimlerde bulunmasına neden olduğu görülmektedir (Özyılmaz 2000: 65).

İki dünya savaşı arasındaki dönemde ise, 1936 yılında Heybeliada'da bulunan Deniz Harp Okulu'nun ihtiyacı için Ruhban Okulu ve Çam Manastırı arazilerinden bir kısmının 1936'da idari tasarrufla istimlak edilmek istenmiştir. Uzun süren mahkemeler ve Yunanistan'ın

çeşitli şekillerdeki müdahaleleriyle sorun, ancak 1952 yılında çözümlenebilmiştir (Yalçın 2008: 128).

HRO, 1844-1971 arası 127 yıllık dönemde 930 mezun vermiştir (Kalpakçıoğlu 1994: 243). Mezunlardan on ikisi ise, sonradan İstanbul Ortodoks Patriği olmuştur (Sofuoğlu 1996: 67). Bir ‘Teoloji Fakültesi’ haline getirilmesi için 1940’lı yılların Fener Patriği Spiru Aristokles Athenagoras tarafından büyük gayretler sarf edilen HRO’nun kurulduğu günden itibaren “Yunanlılık” emellerine hizmet eden bir eğitim kurumu halinde faaliyette bulunduğu görülmektedir. Dünya Ortodoks Kilisesi’nin birçok ruhanilerini yetiştirmiş olan bu okul, bünyesindeki yabancı öğretmenler vasıtasıyla ve bizzat Patrik’ten aldığı direktiflerle faaliyetlerini yürütmüştür. Nitekim Athenagoras, 1948 yılında Patrik olarak Türkiye’ye geldiği zaman İstanbul’un Erkek Rum Liselerinde o tarihlerde 2500 civarında öğrenci bulunmasına karşın, HRO’da ders gören öğrenci sayısı ise yalnızca 16’dır. Bu ilginç durumu, Rum ailelerin çocuklarını papaz okullarına gönderme konusundaki isteksizliklerine bağlamak mümkündür (Özyılmaz 2000: 93). Örneğin Patrik Athenagoras, Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul’da bulunarak Kuvay-ı Milliye aleyhine çalışan Helen Cemiyeti Mavri Mira’nın aktif üyeliğini yapmış ve savaşın Türkiye lehine sonuçlanmasıyla da Amerika’ya gitmiş bir kişiliktir (*Milliyet* 1965: 1).

1 Kasım 1948’de Sen Sinod tarafından Fener Rum Ortodoks Patriği seçilen “ABD’den ithal” böylesi bir kişilik, kendisi için Ankara Palas’ta tertiplenen bir öğle yemeğinde şu beyanatta bulunmuştur; “*İstanbul dışında geniş arazi sahibi olmak ve Patrikhaneye exterioriyal haklar (Türk kanunları dışında Papalık gibi) sağlamak gereklidir. Ayrıca, Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nun Ortodoks Üniversitesi haline getirilmesi ve İstanbul’un Ortodoks dünyasının merkezi yapılmasını istiyorum.*” (Abacıoğlu 1988: 3) Ancak, tüm bu durumlara rağmen, I. Dünya Savaşı şartları, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş ve yok oluş dönemi ile Kurtuluş Savaşı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarından bugüne değin neredeyse yüz yıllık bir zaman diliminin geçtiği ve dünyanın çok fazla değiştiği unutulmamalıdır. Tabii ki devletler arasında her daim ve öncelikle menfaatler söz konusudur; asla dostluk, hele de ebedi dostluk hiç olamaz, gerçekleşemez; görünen mevcut bir dostluk varsa da bu göreceli ve zahiridir. Elbet bir gün bu zahiri dostluklar, karşılıklı menfaatler yüzünden zedelenecek, sarsılacak veya kökten bozulabilecektir. Nitekim bu durum, uluslararası ilişkilerin kaçınılmaz bir gerçeğidir. Dolayısıyla, Patrik Athenagoras’ın da bu türlü konuşmaları yapması, geleceğe matuf böylesi beklentiler ve hedefler içerisinde olması gayet normal karşılanmalıdır.

1949 sonrası ve özellikle Demokrat Parti (DP) iktidarı ile birlikte, Patrik Athenagoras’ın HRO’ya yönelik girişimlerinin arttığı görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) 8 Aralık 1950 tarihli ve 927601 sayılı yazısı ile HRO’nun “Yüksek Okul” haline getirildiği ve “yabancı öğrenci alabileceği” karara bağlanmıştır. Bakanlığın Talim ve Terbiye Dairesi’nin 25 Eylül 1951 tarihli ve 151 sayılı kararı ile de “yüksek okula daha çok sayıda yabancı öğrenci alınabileceği” İstanbul Valiliği’ne bildirilmiştir. 1951 tarihli kararda ayrıca, 403 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun 28. maddesinde belirtilen yabancı öğrencilere % 20’lik sınır hükmüne aykırı olarak, HRO’da daha fazla sayıda yabancı öğrencinin eğitim görebilmesi için vize taleplerinin istizana (izne tabi) tutulması kabul edilmiştir. Öncelikli amacı Türkiye’deki azınlık ihtiyaçları için din ve kilise adamı yetiştirmek olan okul, yabancı uyruklu öğrencileri okutmaya yönelik ısrarcı faaliyetleriyle Lozan Barış Antlaşması’nın ekalliyetlerin himayesine dair 39. ile 44. maddeleri arasındaki hükümleriyle çelişir şekilde hareket etmeye başlamıştır (Özdemir 2006: 203). Görüldüğü üzere Heybeliada Ruhban Okulu, Türk hükümetlerinin onay ve izniyle, 8 Aralık 1950 tarihinden itibaren bir “özel yükseköğretim kurumu” olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

1950’li yıllarda Türk hükümetleri ile Patrikhane arasında HRO üzerinden süren olumlu ve sıcak hava ile ilişkiler, 1960’ların başlarında Kıbrıs’ta meydana gelen olaylar ve Kıbrıs

Türkleri'ne karşı yapılan soykırım ve katliamlar nedeniyle hızla değişmeye başlamıştır. Dönemin Türk hükümeti, önce HRO'da öğrenim görmek isteyen yabancı öğrencilere verilen vize uygulamasını güvenlik mülahazalarıyla kaldırmış ve bu şekilde yabancı öğrencilerin HRO'ya başvurabilmelerini 30 Mayıs 1963 tarihli genelge ile kısıtlama getirmiştir. 13 Nisan 1964'te ise, dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Ökem, Rum azınlık ilkokullarına tanınan ve mevzuat hükümlerini aşan özel hakların bundan böyle kaldırılacağını, HRO'daki yabancı öğrenci sayısının kısıtlanacağını ve Yunan Hükümeti'nin Türkiye'de eğitim görmüş 35 öğretmene Batı Trakya'da görev vermediğini, buna aynen mukabele edileceğini, Yunanistan'da Türk azınlık okullarına tanınmayan bu neviden haklar konusunda bundan böyle mütakabiliyet esasları ile sıkı sıkıya bağlı kalınacağını açıklamıştır (Özdemir 2006: 204; Sofuoğlu 1996: 194).

HRO'nun kapatılması ise şöyle gerçekleşmiştir. 1965 tarih ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 1. ve 13. maddelerinin 1971'de Anayasa Mahkemesi'nce iptali üzerine, 12 Ağustos 1971 tarihinde "gizli" bir yazıyla okulun yüksek kısmı, Anayasa Mahkemesi'nin "Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi" hakkındaki 12 Ocak 1971 tarih ve 1971-3 sayılı kararı ile 9 Temmuz 1971'den geçerli olmak üzere kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun ilgili maddelerini iptal ederek Yüksek Öğretim Kurumları'nın sadece devlet tarafından açılıp işletilebileceğini "emredici" bu karardan sonra, mevcut özel yüksek öğretim kurumları ya faaliyetlerine son vermiş ya da bir devlet üniversitesine bağlanmıştır (Çalan 1994: 31).

Türkiye'nin ve Türk entelektüellerinin, "Türkiye'nin AB, ABD, Yunanistan, İsrail, vb. ülke ve güçlerin hedefi bir devlet olduğu ve bu güçler tarafından yıkılmak, parçalanmak, yok edilmek" istendiği yollu *kuşkucu* öngörü, kabul ve değerlendirmelerden acilen kurtulması ve en öncelikle Türkiye içinde temel insan hak ve özgürlükleri, bireysel tüm haklar, demokratik, laik sosyal bir hukuk devletinin gereken çağdaş ilke ve prensiplerini benimsemesi, özümsemesi ve toplumsal yaşama yerleştirmesi gerekmektedir. Örneğin Cin (2010: 24), HRO-Yunanistan-AB ilişkilerine ilişkin şöyle bir yaklaşımda ve yorumda bulunmaktadır; "*Yunanistan gibi... bazı devletler kendi çıkarları doğrultusunda talepler/koşullar öne sürüyorlar. Örneğin Yunanistan diğer Avrupa Birliği üyesi devletleri de ikna ederek; Heybeliada, "Ekümeniklik, Kıbrıs ve diğer meselelerde amaçlarına/hedeflerine ulaşmak için Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecini Türkiye'den tavizler koparmak, istediklerini yaptırmak ve Türkiye'yi askeri ve siyasi olarak etkisizleştirmek, "zararsız hale" getirmek için bir fırsat olarak görmekte dirler."*

Dolayısıyla, yukarıda vurgulanan husus yerine getirilmeden, diğer deyişle içte demokratik ve özgürlüklerin hükmü sağlıklı bir biçimde yasal olarak kurulmadan, Türkiye'nin karşılaşacağı her ulusal ve/ya uluslararası soruna bilimsel, entelektüel ve toplumsal yaklaşım çoğunlukla şu şekilde olacaktır (zaten de günümüzde yaşanan budur):

(1) Bu sorunlar, yabancı dış gizli güçlerin birer komplosu, şantajı veya kumpası olarak değerlendirilmektedir.

(2) Bu sorunlar, kaynağına bakılmaksızın önyargılı bir yaklaşım, korku ve paranoya ile kabullenilmekte; bunlarla başa çıkmak, onların üzerine bilimsel ve entelektüel olarak ciddi bir şekilde eğilmek, düşünmek yerine, başlar kuma sokulmakta ve adeta bunlar, oralarda durdukları ve yapı ve etkileri ile her geçen gün yükselmelerine karşın, tarafımızdan görülmemeye çalışılmaktadır. Hâlbuki onlar daima orada çözülmeyi bekler olarak durmaktadır.

Yine bir başka konu Patrikhane'nin ekümenikliği meselesidir. İlginç olan Türkiye bu konuda her türlü rezistansı göstermesine rağmen, tüm dünyanın, ABD'nin, ABD'li Ortodoksların, Lozan'a göre varılan mutabakatla genel kabulü "İstanbul Başpiskoposluğu" olan kurumu, kendi Ortodoks kiliselerinin bağlı olduğu merkez ekümenik patrikhane (eşitleri arasında birinci) olarak farz ve kabul etmeleridir (Cin 2010: 26). Bu nedenle, ABD Başkanları dâhil tüm üst düzey ABD'li devlet yetkilileri Patrik ve Patrikhaneyi ziyaret etmeden

geçmemektedir. Patrik Bartholomeos ise, ilk olarak 16 Ocak 1992’de okulun resmen açılması için Milli Eğitim Bakanı’ndan istekte bulunmuştur (Sofuoğlu 1996: 215).

Bu girişiminin hemen ardından Avrupa Topluluğu Komisyonu Başkanı Jacques Delors, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’na bir mesaj göndererek okulun açılması talebini iletmış; Dünya Kiliseler Birliği ve Fransa Katolik Konseyi de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti nezdinde aynı amaçla isteklerini dile getirmişlerdir (Güler 1999: 66). Ayrıca konuyla ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanı’nın İnsan Haklarından Sorumlu Yardımcısı John Shattuck’ın çabalarıyla ABD Dışişleri Bakanlığı’nda “*Din Özgürlüğü Danışma Komitesi*” kurulmuştur (Özyılmaz 2000: 114). Bu komitenin temel amacı, ABD yönetimi ile dini cemaatler arasındaki diyalogu geliştirmek ve bu cemaatlere dünya genelinde yapılan baskılar konusunda ABD yönetimine ulaşan bilgileri aktarmaktır. Bu nedenle ABD, zaman zaman Türkiye’deki gayrimüslim cemaatlerin istek ve arzularını Türkiye’ye iletmektedir (*Milliyet* 1997: 4). Nitekim 1994 Nisan ayında dönemin ABD Başkanı Bill Clinton’ın Ruhban Okulu’nun açılması ve Patrikhane’nin statüsünün iyileştirilmesi ile ilgili dönemin Başbakanı Tansu Çiller’e göndermiş olduğu mektup, ABD’nin konuya ilgisiz kalmadığı ve ABD’deki Yunan Lobisi’nin ve Patrikhane’nin etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir (Çalan 1994: 28). Yine zamanın ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Patrik Dimitrios onuruna verdiği bir yemekte, papaza hitaben, “*Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nun kapalı kalmaya devam etmesinin Patriklik üzerindeki etkisini anlıyoruz. Bu yüzdendir ki, inancınızla ilgili ihtiyaçlarınızın karşılanması ve saygın bir geleneğin sürmesi için, Türkiye’yi sürekli olarak okulu yeniden açması konusunda teşvik ediyoruz.*” beyanında bulunmuştur (*Akşam* 2000: 1).

Oran,⁵ bu konuda şu yorumlarda bulunmaktadır; “*Lozan görüşmelerinde Fener’in yalnızca Türkiye’deki konumu tartışıldı ve sırf dinsel işlerle uğraşacağı kabul edildi. Ekümenik sıfatı Ortodoks ilahiyatıyla ilgili bir kavram olduğu için, bu konuda tartışma bile olmadı. Ali Bulaç’ın bin kere söyleyip yazdığı gibi: “Biz Ortodoks ilahiyatına ne karıştırırız?” Yoksa, 1920 modeli laiklik anlayışı ona da mı karıştırıyor? Bedensel titremek zihinsel titreklige, o da kavramları karıştırmaya yol açıyor galiba: Katoliklikte merkez tektir: Vatikan. Ortodokslukta merkez olmadığı bir yana; kıyasıya mücadele vardır. Yunanistan Kilisesi ile Moskova Patrikliği, bulsalar, Fener’i bir kaşık suda boğarlar. Acaba bu ikisinin güçlenmesini mi tercih ederdik? Fener gibi muazzam bir olanak Yunanistan’ın elinde olsaydı, zil takar oynardı; hiç düşünmüş müydünüz?*” Oran’ın görüşleri, bir hayli derinlikle ve detayıyla irdelenecek kadar önemlidir.

Dolayısıyla, çalışmada varılan nokta da tahlil etmemizi ve cevabını bulmamızı gerektiren çok önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Bu da, HRO’nun gerçekte açık olup olmadığı ve aslında hangi okulun açılmak istendiği konusudur.

3. HRO ASLINDA AÇIK MI?: HANGİ OKUL AÇILMAK İSTENİYOR?

Cin’e (2010: 27) göre, asıl düşünülmesi ve cevaplandırılması gereken soru şudur: Açılması düşünülen veya talep edilen, Heybeliada Ruhban (Azınlık) Okulu mudur; yoksa Heybeliada Ruhban (Uluslararası) Özel-Özerk Yüksek Okulu mudur?

1950’de DP’nin iktidar olması ile Türkiye’de azınlıkların haklarında çeşitli iyileştirmeler görülmeye başlanmıştır. DP iktidarının ikinci yılında, MEB’in emriyle okulun var olan üç sınıflı kısmına bir sınıf ilave edilerek “Teoloji İhtisas Okulu” olarak derecelendirilmesi sağlanmıştır. Böylece yüksek okul denilen kısmın bir yıllık bir eğitimi kapsadığı ve öğrencilerin büyük kısmının da Patrikhane’nin yetki alanındaki bölgelerden geldiği görülmektedir. Örneğin, yüksek okul olarak faaliyetlerine başlayan HRO yüksek kısmının 1962’de toplam 81 öğrencisi bulunmakta olup, bunların yalnızca 11’i TC vatandaşı İstanbul Rum azınlık mensubudur.

⁵ Ayrıntı için bkz. [www.baskinoran.com/gazete/213\)Korku\(14-07-2004\).rtf](http://www.baskinoran.com/gazete/213)Korku(14-07-2004).rtf) (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016)

1963'te ise toplam 76 öğrencinin 12'si TC vatandaşı İstanbul Rum azınlık mensubudur. Geçmişte 1949 yılında ise, HRO, tamamı TC vatandaşı İstanbul Rum azınlık mensubu olan toplam 16 öğrenciye sahipti. HRO'nun yüksek okul bölümünün 1971'de kapatılmasından sonra, Patriklerin Türk hükümetleri nezdinde okulun yüksek okul kısmının tekrar açılmasına yönelik bazı girişimleri olmuştur. Gerek Patrikhane, gerekse Yunan/Rum tarafının okulun yüksek okul kısmının tekrardan açılmasına yönelik taleplerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

(1) HRO, Lozan 40. ve 41. maddeleri kapsamına giren azınlık okullarındandır, dolayısıyla açılmalıdır.

(2) HRO, Patrikhane'nin ruhban ihtiyacını karşılamakta; ancak okulun yüksek okul kısmı kapalı olduğu için ruhban adayları Türkiye dışına gönderilmekte, bu da verimsiz olmaktadır. Bu yüzden HRO'nun yüksek okul kısmı da açılmalıdır.

(3) Patrik adayları TC vatandaşı olmak zorunda olduğundan, ruhban adaylarının yetiştirilmesinde bu denli karşılaşılan güçlükler sonucunda, bir süre sonra Patrikhane TC vatandaşı ruhban adayları dahi bulamayacak ve hatta kapanacak hale gelecektir.

(4) Yüksek okula 1964 öncesi olduğu gibi yabancı öğrenciler de alınabilmeli ve yüksek okul, müfredat ve öğretmenleri dâhil Patrikhane'nin öz yönetimi, denetimi altında olmalıdır.

(5) Ruhban, azınlıkların dini vecibelerini yerine getirmelerinde vazgeçilmez bir unsurdur. Dolayısıyla ruhban ihtiyacının karşılanması konusu, aynı zamanda bireysel özgürlükler/haklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Bunun hukuki temelleri de, bunca AB uyum yasası, paketi ve uygulamalarından sonra artık azınlıklara verilen "pozitif haklar" da değil, ülkedeki herkes için geçerli olan bireysel haklardan yani "negatif haklar" da aranmalıdır.

1971'de Türkiye'deki özel yüksek okulların devletleştirildiği ya da kapatıldığı tarihi bir hakikattir. Örneğin bir azınlık okulu olmanın aksine çoğunluk okulu olan Amerikan Robert Koleji'nin yüksek okul bölümü de bu dönemde kapatılmış ve binaları Boğaziçi Üniversitesi'ne devredilmiştir (Akyüz 1989: 417). Dolayısıyla buradan elde edebileceğimiz en önemli tespit şudur: 1971 yılında HRO'nun dört yıllık lise bölümü kapatılmamıştır ve günümüzde de açıktır. Kapatılan ve 1971 sonrasında da çeşitli ulusal ve uluslararası politik mülahazalara konu olan HRO'nun yüksek okul bölümüdür. Bu duruma göre, HRO açıktır. Aslında üçüncü taraflarca hararetle talep edilen HRO'nun özel-özerk yüksek okul bölümünün açılmasıdır.

Bu anlamda, kimi değerlendirmelere göre "Patrikhane", yabancı uyruklu öğrencili (uluslararası) ve kendi yönetimi, denetimi altında olacak, müfredatını da öğretmenlerini de kendisinin belirleyeceği (özel, özerk) bir "Yüksek Okul" statüsündeki Ruhban Okulu'nun açılmasını talep etmektedir. Yine bu değerlendirmelere göre, Patrikhane'nin, HRO'nun bünyesinde bir özel-özerk yüksek okul açılmasını istemesinin ardında yatan asıl neden, İstanbul Rum Başpiskoposluğu'na uluslararası hukuk tüzel kişiliği ile uluslararası kamu hukuku çerçevesinde "evrensellik-ekümeniklik" statüsü kazandırmaya çalışmaktır (Cin 2010: 38).

Bu endişe ve korkuların yersiz olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, kimi kesimler için, HRO'nun yüksek okul bölümünün açılması halinde Yunanistan'ın tarihi Büyük Ülkü'sü olan Megali İdea'nın canlanacağı endişesi tuhaf bir korku ve paranoya unsurudur. "Bütün Helenleri kurtarmak ve Yunanistan ile birleştirmek politikası" olarak açıklanabilecek Megali İdea, Yunan iç ve dış politikasının canı, kalbi, ruhudur. Yunanistan, bugünkü Türkiye sınırları içinde bulunan Ege Denizi, Ege bölgesi, Doğu Karadeniz (Pontus) ve İstanbul gibi bazı toprakları "milli hedef" olarak benimsemiştir. Dolayısıyla Yunanistan'ın irredentist (yayılmacı) politikalarla elde etmek istediği Ege, Kıbrıs, Batı Trakya ve Doğu Karadeniz gibi coğrafyalar, yayılmacı emellerinin hedefleri arasında bulunmaktadır ve bu hastalıklı düşünce "Megali İdea" denen tuhaf ruhtan kaynaklanmaktadır. Yunanların çok eskilerde kaybettikleri toprakları geri alma arzuları, özellikle bağımsızlıklarını kazandıkları 1830 sonrası, genelde Osmanlı hâkimiyeti

altında bulunan ve içinde çoğunlukla Rum-Ortodoks Hıristiyanların yaşadığı ülke veya bölgelere yönelmiştir. 1850'lerin ilk yıllarında Osmanlı Devleti Rusya ile harp halinde iken, bu anlayış "Büyük Ülkü" anlamına gelen "Megali İdea"ya dönüşmüş ve bu büyük ülkü ile Yunanlar kendi hâkimiyetleri altında bulunan bir Bizans İmparatorluğu'nu kısmen de olsa yeniden canlandırmak arzusuna kapılmışlardır. Bugün de kıta Yunanistan'da Yunan bayrağının yanında sarı renkli ve çift başlı Bizans kartalını taşıyan bir bayrak devamlı dalgalanmaktadır (Ak 2012: 314-322).

Gazioğlu (1996: 37) ise, Megali İdea'yı şöyle tanımlamaktadır; "*Yunanistan'ın bu hastalıklı ülküsünün temelinde, yayılmacı ve emperyalist bir emelin bulunduğu tarihi bir gerçektir. Her Yunanlı hala "Konstantinopoli" olarak adlandırdıkları İstanbul'u Helenizm dünyasının başkenti yapacakları günün rüyasını görmekte ve İzmir'i, Ege Bölgesi'ni, Pontus adını verdikleri Karadeniz Bölgesi'nin Doğu'da büyük bir kısmını, Kıbrıs'ı, hatta Mısır'a kadar uzanan toprakları alarak, eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayaliyle yetiştirilmektedir. Çünkü Megali İdea'ya göre bu topraklar, Helen dünyasının yabancı ellerde kalan ve kurtarılmayı bekleyen ayrılmaz parçalarıdır. Bu nedenle, Batı Trakya ve Kıbrıs'taki Türk toplumlarının ortak kaderinde Yunan yayılmacılığının, Yunan fanatizm ve şovenizminin baskı ve tehditlerine karşı direnmek ve ulusal kimliğimizi korumak savaşımı vardır.*"

Keza her ne kadar Yunanistan'ın tarihten gelen bir Megali İdea'sı ile bağlaşıklık Helen emperyalizmi tutkusu ve Patrikhane ile karşılıklı siyasi, tarihi ve kültürel bir ilgi, bağlılık ve yakınlığı olsa da, günümüzde gerek dünyanın, gerekse Türkiye'nin vardığı siyasi, iktisadi, askeri ve hukuki gelişmişlik düzeyi dikkatli ve rasyonel bir biçimde irdelendiğinde, ne Yunan Megali İdea'sının, ne Helen emperyalizminin ne de günümüzün modern ancak ekonomik olarak dibe vurmuş Yunanistan'ının artık Türkiye'ye husumet teşkil edici ve geçerli bir takım argümanlar üretemeyeceği düşünülmektedir.

Türkiye, 2000'li yıllarda; genç ve dinamik nüfusuyla G-20 içerisinde, ekonomisi, hükümeti ve siyasal rejimi oturmuş, istikrarlı ve güçlü bir ülke statüsüne yükselmiştir. Bu milli güç unsurları, hızlı ve yükselen bir ekonomik gelişmişliği, Rusya Federasyonu (RF) gibi önemli komşularıyla özellikle enerji alanında gerçekleşen stratejik birliktelikleri, ABD ile olan stratejik ortaklığı Türkiye'nin aslında ne HRO'dan ne onun yüksek okulundan ne de Patrikhane'nin ekümeniklik taleplerinden korkmasını, çekinmesini kesinlikle gerektirmemektedir. Bu konular, şu anda ekonomisi ve çağdaş yaşam düzeyi hızla ilerleyen, yükselen ve değişen Türkiye'nin enerjisini tüketmemesi gereken konulardır.

Dolayısıyla, Helen emperyalizminin bir Türk korkusu, bir yayılmacı duyguyla ürettiği tarihsel Megali İdea paranoyasından 80 milyon nüfuslu Türkiye'nin de etkilenip, benzer paranoyalarla anti-Megali İdea tezleri yaratarak, 10.5 milyon nüfuslu Yunanistan'dan, Türkiye'de kalmış çoğu yaşlı 1500 civarındaki Rum Ortodoks vatandaşından korkması yersiz ve anlamsız görünmektedir. Zira güç ve bilgi, ancak güçlü ve bilgili olduğunu ve gücünü ve bilgisini nasıl kullanabileceğini bilenlerin kullanım araçları olabilir. Bunları bilmeyen veya gereğince farkında olamayanlar, devlet de olsalar, ancak başlarını kuma sokarak, çözüm siyasaları üretememenin verdiği korku, endişe ve çaresizlikler içerisinde, mevcut ve hatta her geçen gün büyüyen sorunları görmeme, işitmeme ve konuşmama (diğer deyişle üç maymun) yolunu benimsemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Günümüz Türkiye'sinde de, Patrikhane'nin HRO yüksek okul kısmının açılması ile ekümeniklik taleplerine ilişkin gelişmeler bu meyanda değerlendirilebilir. Zira Oran'ın da vurguladığı gibi, bu konuda devlet ve toplum aklı olarak "korku çok, ancak mantık yoktur."⁶

Yine HRO yüksek okul kısmının açılmasına ilişkin iç siyasette duyulan bir başka endişe de, Oran'ın deyişiyle, HRO'da yaşanabilecek bu olumlu gelişmenin, Türkiye'de İslamcı

⁶ Ayrıntı için bkz. [www.baskinoran.com/gazete/213Korku\(14-07-2004\).rtf](http://www.baskinoran.com/gazete/213Korku(14-07-2004).rtf) (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016)

tarikatlara emsal teşkil edebileceği ve onların da kendi okullarını açmalarına, oralarda dinsel giysiyle eğitim yapmalarına ve benzeri hususlara yol açabileceği yönündedir. Oran'ın⁷ bu konudaki önerisi ise oldukça yalın ve rasyoneldir; “Lozan'daki gayrimüslim “artı” haklarının ülkedeki İslamcı tarikatlara emsal olacağından korkuyorsanız, getirdiğiniz her kısıtlamanın altına 3 kelimelik bir fıkra eklersiniz, olur biter: “Lozan hükümleri saklıdır.”

Ayrıca, günümüz Türkiye'sinde YÖK ve/ya MEB'e bağlı olarak, devlet üniversiteleri bünyesindeki yüze yakın sayıdaki İlahiyat Fakülteleri ile bini aşkın sayıda İmam-Hatip Lisesi ve Ortaokulu'na ilave olarak sözde devlet denetim ve gözetimi altında görünen ve çeşitli İslami cemaat ve/ya tarikat vakıflarınca açılmış birçok özel ilköğretim kurumu ile üniversitenin mevcudiyeti göz önüne alındığında, HRO'nun yüksek okul kısmının açılmasının aslında çok da anormal bir gelişme olmayacağı düşünülmektedir. Keza:

(1) Türkiye'deki laik-demokratik siyasal rejimin öngördüğü ilke ve prensipler, vicdan ve inanç hürriyeti bağlamında böyle bir okulun açılmasını zaten dikte etmektedir.

(2) Hıristiyan ilahiyatıyla ilgili bir eğitimin HRO'nun açık ve faal bir yüksek okul bölümünde özgürce sürdürülebilmesi, zaten Türkiye'nin demokratik yapısıyla da bağdaşır bir durumdur.

(3) Ayrıca HRO'da böylesi bir yüksek okulun açılması meselesini, Lozan Barış Antlaşması'nın “Azınlıkların Korunması” başlığı altında düzenlenen 45. maddesi altında düzenlenen hükümden kaynaklanan ve “Türkiye'nin gayrimüslimlere verdiği hakların, Yunanistan tarafından da ülkesindeki Müslümanlara uygulanacağı” şeklinde bir mütekabiliyet (karşılıklılık) konusuna da bağlayan kimi görüş ve değerlendirmeler mevcuttur (Özdemir 2006: 205-207; Cin 2010: 33-35). Mütekabiliyet görüşünü savunanlar, Lozan Barış Antlaşması'nda özellikle 40. maddesine atıfta bulunmaktadır ki, örneğin Arslan'ın (2009: 15) vurgusuyla, Lozan'ın “Akalliyetlerin Himayesi” (Azınlıkların Korunması) başlıklı 3. bölümünde Müslüman olmayan Türk uyruklarının hakları düzenlenmiştir; “MADDE 40: Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.” Ancak bu konudaki kimi karşıt görüşler de, Lozan'ın “Akalliyetlerin Himayesi” (Azınlıkların Korunması) başlıklı 3. bölümünde yer alan - 45. madde dâhil- tüm hükümlerin genel olarak bir karşılıklılık kuralı içermediğini, bilakis bir “paralel yükümlülük”, “paralel uygulama” getirdiğini savlamaktadır; “45. maddede sözü edilen düzenleme, devletler hukukunda ifadesini bulan, ‘paralel uygulama’ yı öngören düzenlemedir.” (Özdamar vd. 2007: 145, dipnot 21)

Bu karşıt görüşler içerisinde Oran'ın yorumları oldukça manidar ve dikkate değer olup, daha derinlemesine analiz ve irdelenmeyi hak eder niteliktedir; “Lozan'ın 45. maddesi mütekabiliyet değil, “paralel yükümlülük” maddesidir! Türkiye'nin gayrimüslimlere verdiği hakların, Yunanistan tarafından da ülkesindeki Müslümanlara uygulanacağını söyler; b) İnsan haklarında mütekabiliyet olmaz! Üstelik, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md.60/5 bunu açıkça yasaklamıştır; c) Mütekabiliyet olsun demek, açıkça şu demektir: “Sen benim soydaşımı ezersen, ben de kendi vatandaşımı ezerim!” Bunu hiç böyle düşünmüş müydünüz? Her şeyi bir yana bırakın; Fener derken, bütün Hıristiyan vatandaşların (Ermeni, Süryani, vb.) dinlerini yasaklıyorsunuz, çünkü İslam'ın aksine Hıristiyanlıkta ruhbun şarttır. Bunun adı, resmen, dinsel özgürlüklerin engellenmesidir, Lozan Md.38/2, Md.40 ve Md.42/3'ün kesin

⁷ Ayrıntı için bkz. [www.baskinoran.com/gazete/213Korku\(14-07-2004\).rtf](http://www.baskinoran.com/gazete/213Korku(14-07-2004).rtf) (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016)

*ihlalidir; bunu düşünmüş müydünüz? Önemli değil; yarın Strasbourg'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Md.9'a muhalefetten "din hürriyetini ihlal" kararı çıkınca düşünürsünüz."*⁸

4. SONUÇ VE DÜŞÜNCELER

HRO'nun açılması konusunda, okulun açılıp açılmaması bakımından değil, okulun açılması durumunda tâbi olacağı kuralların belirlenmesi bakımından sıkıntı yaşandığı anlaşılmaktadır. Farklı yorumlar ve marjinal değerlendirmeler aslında çözümü kolay olan HRO meselesini içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiş gibi görünmektedir. Sorunlar yumağı haline gelen meselede bir ipucu bulma arayışları sürerken konunun diğer muhatabı olan Patrikhane, okulun devlet kontrolü ve denetiminde olmasını kabul etmeyerek. Patrikhane'ye bağlı bir kurum olarak açılmasını istemektedir. Türkiye Cumhuriyeti topraklarında bulunan bir okulun, devlet denetimine tâbi olmaması kabul edilir bir talep olarak görülmemelidir. Mevcut AKP hükümeti, AB'ye uyum çalışmaları doğrultusunda, bu konu ile yakından ilgilenmekte ve okulun açılması yönünde yoğun çalışmalarını istekle sürdürmektedir.

Bu dönemde, okulun MEB'e bağlanması veya İlahiyat Fakülteleri gibi YÖK'e bağlanması yönündeki çözüm önerileri, daha önce olduğu gibi yine gündeme gelmiştir. Her iki formüle de sıcak bakmayan Patrik Bartholomeos, hükümeti sıkıştırması için Yunanistan, AB ve ABD'den yardım talep etmekte ve konuyu uluslararası arenanın gündeminde tutmaya çalışmaktadır. Patrik, okuldaki eğitimin ortaöğretim düzeyine indirilmiş olacağı nedeniyle okulun, MEB'e bağlanmasına itiraz ederken okulu denetleyemeyeceğini söyleyen MEB de 2547 sayılı YÖK yasasında değişiklik yapılarak YÖK'e bağlanmasının uygun olacağı görüşünü savunmaktadır. YÖK yetkilileri ise, YÖK yasasının "Atatürk İlkelerine bağlılık", "kılık kıyafet konusu" gibi temel hükümlerine HRO'nun uymasının sağlanmasının imkânsız olduğunu ve laik kurumlar olan İlahiyat Fakülteleri ile dinî okul olan Ruhban Okulu'nun bir tutulamayacağını belirtmektedirler. Nihayetinde Türk Dışişleri Bakanlığı, HRO'nun yeniden MEB denetiminde, vakıf bünyesinde iki yıllık ön lisans programı şeklinde eğitim verebileceğini kararlaştırmışsa da okulun açılması sağlanamamıştır. AB ile uzun sürecek müzakere dönemine bırakılmış olduğu anlaşılan konu "Ekümeniklik" iddialarıyla birlikte, tekrar tekrar Türkiye'nin gündemine oturacaktır.

Şurası da gözden uzak tutulmamalıdır ki; nüfusunun % 98'i Müslüman olan ve türbanlı milletvekillerinin ve öğrencilerinin TBMM ve üniversitelere girme konusunda ve hatta anaokulundan itibaren kız öğrencilere başını örtebilme özgürlüğü ve mutabakatı sağlanmış durumdaki günümüzün *yeni* Türkiye'sinde, Ortodoks dinine mensup öğrencilerin ister dinî isterse siyasi amaçlarla olsun, üniversite kapılarından hangi kıyafetlerle girmek isteyebileceklerini kestirmek zor değildir ve buna da türban özgürlükleri kapsamında izin vermek gerekmektedir. Bir devlette yurttaşları arasında çifte standart olamaz (Yalçın 2008: 153).

Patrikhane, Ruhban Okulu'nun şu şartlarda açılmasını istemektedir:

- (1) Okul, sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrenci değil, dünyanın her tarafından öğrenci alabilmeli,
- (2) T.C. Devletinin bu okul üzerinde hiçbir şekilde denetim hakkı olmamalı,
- (3) Patrik ve kendine bağlı metropolitlerde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma şartı kaldırılmalıdır.

Patrik, ABD gezisi sırasında Los Angeles Times'e verdiği demeçte "Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasının, Patrikliğin geleceği açısından vazgeçilmezliğini" üzerine basa

⁸ Ayrıntı için bkz. [www.baskinoran.com/gazete/213\)Korku\(14-07-2004\).rtf](http://www.baskinoran.com/gazete/213)Korku(14-07-2004).rtf) (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016)

basa vurgulaması, konunun sadece basit bir eğitim faaliyeti olmadığını kanıtıdır (Çelik 1995: 25).

Bununla birlikte, Fener Rum Patrikhanesi gibi kurumları, sürekli fesat yuvası olarak algılaması nasıl hastalıklı bir şeyse, sanki dünya bir gül bahçesiymiş de, bu bahçede dikenli kalan tek yer Türkiye'deki uygulamalarını gibi düşünmek, Fener Rum Patrikhanesi'ni elini eteğini bu dünya işlerinden çekmiş bir ibadethaneden ibaret görmek de o derece saf bir yaklaşımdır (Mert 2004: 4).

Ruhban Okulu'nun açılabilmesi öncelikle Fener Rum Patrikhanesi'nin iradesine bağlıdır. Patrikhanenin, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasını, Anayasamız, yasalarımız ve Lozan Anlaşması doğrultusunda, YÖK'e bağlı bir öğretim kurumu olarak, diğer vatandaşlara tanınan eşit haklar çerçevesinde açılmasını istemesi halinde bu talebin yerine getirilmemesi için hiçbir gerekçe bulunmamaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nın 37. maddesi ile Türkiye, 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümleri kendi iç hukukunun temel yasaları olarak tanımış ve bu hükümlere aykırı hiçbir kanun, yönetmelik, tüzük vs. çıkarmamayı, hiçbir resmi işlemin bu hükümlerle çelişik olmamasını ve bu hükümlerden üstün sayılmamasını akdi yükümlülük olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla Heybeliada Ruhban Okulu da "özel yüksek okul" statüsünde değerlendirilecekse, okulun varlığını sürdürebilmesi ancak Türk üniversitelerinden birisine veya bir ilahiyat fakültesine bağlanarak mümkün olabilecektir. Hukuki olarak da makul görünen budur.

KAYNAKÇA

- ABACIOĞLU, Kamuran, *Türkiye*, 9 Ekim 1988.
- AK, Gökhan (2012), "Megali İdea, Hissiyat, Önyargı ve Güvensizlik Fenomenleri Bağlamında Türk-Yunan İlişkileri'ne Bir Bakış", *Mare Nostrum Adalar Denizi'nden Kıbrıs'a: Akdeniz ve Sorunlar*, Ed. Ulvi Keser, AKAUM Yayını, Ankara, s. 314-322.
- Akşam*, 18 Mayıs 2000.
- AKYÜZ, Yahya (1989), *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, 3.b., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, Ankara.
- ARSLAN, Kahan Onur (2009), "Türk Hukuku Sınırları İçinde Ruhban Okulu Açılabilir mi?", *Hukuk Gündemi*, Sayı 12, s. 14-16.
- BENLİSOY, Yorgo ve MACAR, Elçin (1996), *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- BERKES, Niyazi (2002), *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- CİN, Turgay (2010), "Heybeliada Ruhban Özel Yüksek Okulunun Eğitim ve Öğretime Açılması Meselesi", *Ege Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Seminerleri 2009-2010*, Egetan, İzmir, s. 22-39.
- ÇALAN, Gökür (1994), "Fener Patrikhanesi Vatikan Olma Yolunda", *Nokta*, Sayı 37, (4-10 Eylül).
- ÇELİK, Mehmet (1995), *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. yy. 'a Kadar)*, 2.b., Elazığ.

ERYILMAZ, Bilal (1992), *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

European Commission (2000), *2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress towards Accession*.

GAZİOĞLU, Ahmet (1996), “Batı Trakya, Kıbrıs ve Yunan Emelleri”, *Yeni Batı Trakya Dergisi*, Sayı 141.

GÜLER, Ali (1999), *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ocak Yayınları, Ankara.

http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/rr_tr_2004_en.pdf, s. 44, (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016).

KALPAKÇIOĞLU, Özdemir (1994), *Yunan'dan Dost Olmaz*, Form Matbaacılık Limited Şirketi, İstanbul.

KILIÇOĞLU, Safa, ARAZ, Nezihe ve DEVRİM, Hakkı (Yay.Haz.) (1993), “Heybeliada”, *Meydan Larousse, Cilt 10*, İstanbul.

MACAR, Elçin ve GÖKAÇTI, Mehmet Ali (2009), *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler*, TESEV Yayınları, İstanbul.

MERT, Nuray, *Radikal*, 15 Temmuz 2004.

Milliyet, 24 Ekim 1997.

ÖZDAMAR Demet, DEĞER, Senem ve Mertkan Uçkan (2007), “5555 Sayılı Yeni Vakıflar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1-2, s. 139-234.

ÖZDEMİR, Şerife Gül (2006), “Hukuk Merceği Altında Heybeliada Ruhban Okulu”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları: Birikimler 2*, Ed. Muharrem Balcı, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, s. 201-209.

ÖZEL, Sibel (2006), “Hukuki Açından Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt LXIV, Sayı 1, s. 25-48.

ÖZYILMAZ, Emre (2000), *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamyay Yayınları, Ankara.

SOFUOĞLU, Adnan (1996), *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, M. Süreyya (1996), *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

TEKİRDAĞ, M.C. Şehabeddin (1967), “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhâne”, *BDDT*, Cilt 1, Sayı 1, s. 53-54 (52-55); Cilt 1, Sayı 2, s. 49-53.

TÜRKER, Orhan (2001), *Fenari'den Fener'e*, Sel Yayınları, İstanbul.

[www.baskinoran.com/gazete/213Korku\(14-07-2004\).rtf](http://www.baskinoran.com/gazete/213Korku(14-07-2004).rtf) (Erişim tarihi: 15 Ekim 2016).

YALÇIN, Emruhan (2008), “Heybeliada Ruhban Okulu'nun Yeniden Açılması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 41, s. 125-158.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ BECERİLERİ

Yrd.Doç.Dr. Fatma YAŞAR EKİCİ¹
Okul Öncesi Öğretmeni Gizem GÜNHAN²
Okul Öncesi Öğretmeni Şebnem ANILAN³

Özet

Bu araştırmanın temel amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin incelenmesidir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma evrenini Türkiye’de okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan okul öncesi öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise 2016-2017 eğitim öğretim yılının güz döneminde İstanbul, Yalova, Trabzon, Afyon, Bursa, Kayseri, Tekirdağ, Sakarya, İzmit, İzmir, Antalya, Adana, Ordu, Batman ve Mardin illerindeki devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan 300 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan Kişisel Bilgi Formu ve Denizel Güven ve Cevher tarafından geliştirilmiş olan Sınıf Yönetimi Beceri Düzeyi Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS.20 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular şöyledir: Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri yaş, çalışılan kurum türü, medeni durum, gelir düzeyi, görevdeki kadro durumu, eğitim düzeyi, sınıfta bulunan öğrenci sayısı ve sınıf yönetimiyle ilgili eğitim alma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bundan farklı olarak okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi beceri düzeyleri mesleki kıdeme göre farklılaşmaktadır. Buna göre mesleki kıdemi 10 yıl ve üzeri olan okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri, mesleki kıdemi 0-11 ay arasında olan okul öncesi öğretmenlerinden daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Öğretmeni, Sınıf Yönetimi Becerisi

PRESCHOOL TEACHERS’ CLASSROOM MANANGEMENT SKILLS**Abstract**

The aim of this study is to examine preschool teachers’ classroom management skills. The study was conducted in the survey method. The population of the study consists of preschool teachers working in preschool education institutions in Turkey. The sample of the study consists of 300 preschool teachers working in preschool education institutions in 2016-2017 academic year in İstanbul, Yalova, Trabzon, Afyon, Bursa, Kayseri, Tekirdağ, Sakarya, İzmit, İzmir, Antalya, Adana, Ordu, Batman and Mardin cities of Turkey. The tool used for data collection were Personal Information Form that are developed by the researchers and The Level of Classroom Management Skills Scale that are developed by Denizel Güven and Cevher. In the analysis of the data, SPSS 20 package program was applied. At the end of the research, it is found that: Preschool teachers’ classroom management skills do not differ significantly by age, type of preschool institution, marital status, income level, staff status, education level, number of students in classroom and the state of getting education on classroom management skills. Preschool teachers’ classroom management skills differ significantly by professional experience. According to that, the classroom management skills of preschool teachers who have over 10 years of professional experience were higher than the classroom management skills of preschool teachers who have 0-11 months of professional experience.

Keywords: Preschool Teacher, Classroom Management Skills

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye, fatmayasarekici@hotmail.com

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye, gizemgnhn@gmail.com

³ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye, sbnm.anilan@gmail.com

I. GİRİŞ

Sistematik bir yöntem olarak sınıf yönetimi kaynakları örgütleme, çevreyi etkili bir biçimde düzenleme, öğrenci gelişimini gözleme, ortaya çıkabilecek öğrenci sorunlarını önceden tahmin edebilme gibi unsurları barındırarak sınıf yaşamının bir orkestra gibi yönetilmesidir (Terzi, 2002). Manning ve Bucher (2013) sınıf yönetimini; sınıfta, fiziksel ve psikolojik güvenliği sağlayan stratejiler, öğrencilerin davranışlarını düzenleyen ve öz disiplini oluşturmayı sağlayan teknikler, sınıftaki olayların düzenli ilerlemesini sağlayan yöntemlerin tümü olarak tanımlamaktadır.

Avcı (2011)'ya göre sınıf yönetiminin amacı; çocukları kazanımlara ulaştırmak için öğretim faaliyetlerini etkin olarak yürütebilmektir. Çocukların motivasyonunu ve sorumluluğunu artırarak, öğrenmelerini sağlayacak düzenli ve güvenli bir sınıf ortamı oluşturmak sınıf yönetiminin başlıca amaçlarındandır. Bunun yanı sıra çocukların sorumluluk almalarını sağlamak, zaman yönetimi konusunda başarılı olmak, olumlu bir sınıf atmosferi yaratmak, çocukların davranışlarının olumlu yönde gelişmesini sağlamak, davranışlarının sonuçlarıyla karşılaşmalarını sağlayıp kendi kendini kontrol edebilecek ortam yaratmak, çocukları özsaygıları gelişmiş bireyler haline getirmek ayrıca sınıf yönetiminin amaçları arasında yer almaktadır (Çalık, 2012; Sadık, 2006; Raver, Jones, Li-Grining, Zhai, Bub, ve Pressler, 2011).

Sınıf yönetimi, etkili öğretimin en önemli elemanlarından birisidir. Son yıllarda yapılan birçok çalışma öğrencilerin davranışlarının ve akademik başarılarının, öğretmenlerin sınıflarını ne kadar iyi yönettiğine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Öğrencilerin hem olumlu ve hem de olumsuz davranışları öğretmenin davranışları ile doğrudan ilişkilidir. Öğretmenin etkili bir sınıf yönetimi sistemi kurması ve davranışlarını değiştirmesi ile tüm öğrencilerin davranışları değişebilmektedir (Sucuoğlu, 2008).

İyi bir sınıf yönetimi, öğretmenin öğrencilerle kuracağı olumlu iletişime ve iyi ilişkilere bağlıdır. Öğretmenler, öğrencileri ile kuracakları iletişime dayanak oluşturan değerler ve ilişkiler konusunda hem doğru, hem de yeterli bilgiye sahip olmalıdırlar. Olumlu iletişim ile organize edilecek bir öğretim süreci, öğretmen-öğrenci arasındaki karşılıklı güven ve empatinin güçlendirilmesine ortam hazırlayacaktır (Celep 2004; İpşir, 2002).

Sınıf yönetimi becerileri dört ana başlık altında toplanabilir. Bunlar; öğretimin yönetilmesi, sınıf prosedürü ve rutin işler, sınıfın fiziksel düzeninin örgütlenmesi ve öğrenci davranışlarının yönetilmesidir (Sanford ve Emer, 1987). Başar (1999) ve Gündüz (2004) ise sınıf yönetiminin beş boyutundan söz etmektedir. Bunlar; sınıf ortamının fiziksel düzeni, plan-program, sınıfta ilişkilerin düzenlenmesi, davranış düzenlemeleri ve süre kullanımına ilişkin etkinliklerdir. Lemlech'e göre (1991) sınıf yönetimi; sınıf yaşamının düzenlenmesi, öğretimin programlanması, prosedürlerin ve kaynakların organize edilmesi, etkililiği en üst düzeye çıkarabilmek için sınıf çevresinin düzenlenmesi, öğrenci gelişimine rehberlik edilmesi ve sınıfta oluşabilecek potansiyel problemlerin önceden tahmin edilerek önlemler alınması süreçlerinden oluşmaktadır. Bir başka sınıflandırmaya göre sınıf yönetimi içerik olarak bünyesinde, sınıfta öğrenmeye uygun bir ortamın oluşturulmasını, fiziksel düzenlemeleri, öğretimin akışını ve zamanın yönetimini, sınıf ortamında ilişkilerin belirli kurallar çerçevesinde belirlenmesini, iletişimin düzenlenmesini ve motivasyonun sağlanmasını bulundurmaktadır (Karip, 2002).

Okul öncesi dönem, çocukların öğrenim yaşamlarının ilk basamağı ve okula karşı olumlu tutum geliştirmede kritik bir dönemdir. Ayrıca, okul öncesi eğitim ilkökula geçişte bir köprü özelliği taşımakta, eğitim programı devam eden etkinliklerden oluşmakta ve çocuklar ara verilmeksizin gün boyunca öğretmenle birlikte olmaktadır. Bu nedenle okul öncesi öğretmenin etkili sınıf yönetimi becerilerine sahip olması daha fazla önem kazanmaktadır (Jacobson, 2003). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri üzerinde aynı zamanda eğitim ortamı, okulun işleyişi, aile katılım çalışmaları ve okulda uygulanan eğitim programının da etkili olduğu gözlenmiştir (Akar ve diğerleri, 2010; Tal, 2010).

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ilgili alan yazında farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Nur (2012) yaptığı çalışmada okul öncesi öğretmenin çalıştığı kurumdaki iklimin destekleyici, mesleki dayanışmacı ve samimi bir tutum benimsemesinin okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerini olumlu yönde etkilediğini, okul öncesi öğretmenlerinin demografik özelliklerinin sınıf yönetimi becerileri üzerinde etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Yapılan bir başka

araştırmaya göre (Yeşilay Daşiran, 2013) okul öncesi eğitim öğretmenlerin hizmet içi eğitim almalarının ve mesleki becerilerinin geliştirilmesi için alınan eğitimin sınıf yönetimi becerileri üzerinde olumlu etkisinin olduğu saptanmıştır. Dinçer ve Akgün (2015) yaptıkları araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri öğretmenlerin öğrenim düzeyine, sınıfta yardımcı personel bulunma durumuna ve öğretmenlerin çalışma sürelerine göre anlamlı farklılık göstermezken öğretmenin yaşına, mezun olunan okul türüne, öğretmenlik deneyimlerine ve statüsüne, sınıftaki çocuk sayısına ve çocukların yaşına göre anlamlı farklılık gösterdiğini bulgulamışlardır. Öğretmenlerin yeterliliklerinin sınıf yönetimi becerileri üzerinde belirleyici etkisinin olduğunu bulgulayan çalışmalar da söz konusudur (Degol ve Bachman, 2015; Denizel Güven ve Cevher, 2005).

1.2. Araştırmanın Amaç ve Alt Amaçları

Bu araştırma okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu temel amaca bağlı olarak alt amaçlar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

1. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
2. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri çalışılan kurum türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
3. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
4. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri gelir düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
5. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri görevdeki kadro durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
6. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
7. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri mesleki kıdeme göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
8. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri sınıflarında bulunan öğrenci sayısına göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
9. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri sınıf yönetimine yönelik eğitim alma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

II. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve çözümlenmesi hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2009).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Türkiye’de okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan okul öncesi öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise 2016-2017 eğitim öğretim yılının güz döneminde İstanbul, Yalova, Trabzon, Afyon, Bursa, Kayseri, Tekirdağ, Sakarya, İzmit, İzmir, Antalya, Adana, Ordu, Batman ve Mardin olmak üzere toplam 15 ildeki devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan tesadüfi örnekleme metoduyla seçilmiş toplam 300 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu”, ve “Sınıf Yönetimi Beceri Düzeyi Ölçeği” kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu form okul öncesi öğretmenlerinin yaş, cinsiyet, çalışmakta olduğu kurum türü, medeni durumu, gelir durumu, görevdeki kadro durumu, eğitim durumu, kıdem yılı, sınıfta bulunan öğrenci sayısı, sınıf yönetimine yönelik eğitim alıp almama durumu ile ilgili bilgi edinmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Sınıf Yönetimi Beceri Düzeyi Ölçeği (SYBDÖ): Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi beceri düzeylerini saptamak için Denizel Güven ve Cevher’in (2005) geliştirdikleri ve geçerlik güvenilirlik

çalışmasını yaptıkları Sınıf Yönetimi Beceri Düzeyi Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 4'lü likert tipinde hazırlanmıştır ve 40 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliği analizinde Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .82 olarak bulunmuştur. Güvenirlik için ayrıca iki yarım test güvenilirliği (split-half) analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular, testin iki yarım arasındaki Spearman Brown korelasyon katsayısının .84 olduğunu göstermiştir. Bu sonuç testin her iki yarısının da aynı özelliği ölçtüğünü göstermektedir. Bu katsayılar, yüksek bir güvenilirliği ifade etmektedir ve ölçeği oluşturan maddelerin benzeşikliğini göstermektedir. Ölçeğin faktör yapısı, ana-bileşenler yöntemiyle (pricipalscomponents analysis) analiz edilmiş ve elde edilen eigen değeri ölçeğin tek boyutlu varsayılabilirliğini göstermiştir (Denizel-Güven, Cevher, 2005).

2.4. Verilerin Toplanması

İstanbul, Yalova, Trabzon, Afyon, Bursa, Kayseri, Tekirdağ, Sakarya, İzmit, İzmir, Antalya, Adana, Ordu, Batman ve Mardin olmak üzere 15 ildeki devlet ve özel anaokullarında ve ilkokulların anasınıflarında görev yapmakta olan ve tesadüfi örnekleme metoduyla seçilmiş 400 öğretmene ulaşılarak veriler toplanmıştır. Toplanan verilerde yapılan incelemeler sonucu eksik doldurulmuş geçersiz formlar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu işlem sonrası toplam 300 okul öncesi öğretmeninden toplanan veriler analiz edilmek üzere değerlendirmeye alınmıştır.

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Araştırmada elde edilen verilerin çözümlemeleri SPSS.20 programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak aşağıdaki istatistiksel işlemler yapılmıştır.

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin yaşa ve mesleki kıdeme göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla ANOVA testi, kurum türüne, medeni duruma ve sınıf yönetimiyle ilgili eğitim alıp almama durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Grup T Testi, gelir durumuna, görevdeki kadro durumuna, eğitim durumuna ve sınıftaki öğrenci sayısına göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis-H Testi kullanılmıştır.

III. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular alt amaçlar çerçevesinde tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

3.1. Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin yaşa göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, birinci alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Yaşa Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek	f . \bar{X} ve ss Değerleri			ANOVA Sonuçları						
	Grup	N	\bar{X}	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
SYBDÖ	20-24	136	124,03	7,728	G.Arası	154,552	3	51,517	,901	,441
	25-29	81	124,86	7,513	G. İçi	16923,034	296	57,172		
	30-34	46	125,89	8,314	Toplam	17077,587	299			
	35 ve üstü	37	125,54	5,858						
	Toplam	300	124,73	7,557						

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcıların SYBDÖ'den aldıkları puanlarının yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (F=.901; p>.05).

3.2. İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin çalışılan kurum türüne göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, ikinci alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 2. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Çalışılan Kurum Türüne Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup T Testi Sonuçları

Ölçek	Çalışılan kurum türü	N	\bar{X}	SS	Sh_x	T Testi		
						t	Sd	P
SYBDÖ	Devlet	97	123,94	7,250	,736	-1,277	199,540	,203
	Özel	203	125,10	7,689	,540			

Tablo 2 incelendiğinde, Sınıf Yönetimi Beceri Düzeyi Ölçeği (SYBDÖ)' nde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (t=-1,277; p>.05).

3.3. Üçüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, üçüncü alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Medeni Duruma Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup T Testi Sonuçları

Ölçek	Medeni durum	N	\bar{X}	SS	Sh_x	T Testi		
						t	Sd	P
SYBDÖ	Evli	113	124,60	7,317	,688			,822
	Bekar	187	124,80	7,717	,564	-,225	246,185	

Tablo 3 incelendiğinde, SYBDÖ'de grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=-,225$; $p>.05$).

3.4. Dördüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, dördüncü alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 4. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Gelir Düzeyine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Test Sonuçları

Ölçek	Sınıf	N	Sıra Ort.	SD	X^2	P
SYBDÖ	düşük	38	171,58			
	orta	250	146,73			
	yüksek	12	162,33	2	2,945	,229
	Toplam	300				

Tablo 4 incelendiğinde; okul öncesi öğretmenlerinin gelir düzeyi değişkenine göre SYBDÖ'den aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir. ($X^2=2,945$; $p>.05$).

3.5. Beşinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin görevdeki kadro durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, beşinci alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 5. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Kadro Durumuna Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Test Sonuçları

Ölçek	Sınıf	N	Sıra Ort.	SD	X^2	P
SYBDÖ	Devlet anaokulunda kadrolu	44	146,63			
	Devlet anaokulunda ücretli	51	128,02			
	Devlet anaokulunda sözleşmeli	5	183,70	3	5,135	,162
	Özel anaokulunda sözleşmeli	200	156,26			
	Toplam	300				

Tablo 5 incelendiğinde; okul öncesi öğretmenlerinin gelir düzeyi değişkenine göre SYBDÖ'den aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir ($X^2=5,135$; $p>.05$).

3.6. Altıncı Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, altıncı alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 6. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Eğitim Durumuna Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Test Sonuçları

Ölçek	Sınıf	N	Sıra Ort.	SD	X^2	P
SYBDÖ	lise çocuk gelişimi	57	155,32			
	önlisans çocuk gelişimi	133	156,13			
	lisans çocuk gelişimi	12	186,75	4	5,860	,210
	lisans okul öncesi öğretmen	84	134,32			
	diğer	14	143,43			
	Toplam	300				

Tablo 6 incelendiğinde; okul öncesi öğretmenlerinin gelir düzeyi değişkenine göre SYBDÖ'den aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir ($X^2=5,860$; $p>.05$).

3.7. Yedinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin mesleki kıdeme göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, yedinci alt amaca ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 7. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Mesleki Kıdeme Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek	Grup	<i>f . \bar{X} ve ss Değerleri</i>				ANOVA				
		N	\bar{X}	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
SYBDÖ	0-11 ay	58	122,84	6,550	G.Arası	602,120	4	150,530	2,695	,031*
	1-3 yıl	96	124,54	8,033	G. İçi	16475,467	295	55,849		
	4-6 yıl	65	124,25	7,069	Toplam	17077,587	299			
	6-9 yıl	32	125,53	9,225						
	10 yıl ve üzeri	49	127,43	6,557						
	Toplam	300	124,73	7,557						

Tablo 7'de görüldüğü üzere katılımcıların, SYBDÖ'den aldıkları puanlarının mesleki kıdeme göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur. ($F=2.695$; $p<.05$),

Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir. ANOVA sonrası hangi post-hoc çoklu karşılaştırma tekniğinin kullanılacağına karar vermek için öncelikle Levene's testi ile grup dağılımlarının varyanslarının homojen olup olmadığı hipotezi sınanmış, varyansların homojen olduğu saptanmıştır ($LF=1,435$; $p>.05$). Bunun üzerine varyansların homojen olması durumunda yaygınlıkla kullanılan Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği tercih edilmiştir. Scheffe testinin tercih edilmesinin nedeni testin alpha tipi hataya karşı duyarlı olmasıdır. Gerçekleştirilen Scheffe çoklu karşılaştırma analizi sonuçları aşağıda tablo halinde sunulmuştur

Tablo 7.1. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Mesleki Kıdeme Göre Gruplar Arasında Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Scheffe Testi Sonuçları

(I) Sınıf	(J) Sınıf	\bar{x}_i	Sh_{ij}	p
0-11 ay	1-3 yıl	-1,697	1,243	,761
	4-6 yıl	-1,401	1,350	,898
	6-9 yıl	-2,686	1,646	,616
	10 yıl ve üzeri	-4,584	1,450	,043*
1-3 yıl	0-11 ay	1,697	1,243	,761
	4-6 yıl	,296	1,200	1,000
	6-9 yıl	-,990	1,525	,981
	10 yıl ve üzeri	-2,887	1,312	,306
4-6 yıl	0-11 ay	1,401	1,350	,898
	1-3 yıl	-,296	1,200	1,000
	6-9 yıl	-1,285	1,614	,959
	10 yıl ve üzeri	-3,182	1,414	,283
6-9 yıl	0-11 ay	2,686	1,646	,616
	1-3 yıl	,990	1,525	,981
	4-6 yıl	1,285	1,614	,959
	10 yıl ve üzeri	-1,897	1,699	,870
10 yıl ve üzeri	0-11 ay	4,584	1,450	,043*
	1-3 yıl	2,887	1,312	,306
	4-6 yıl	3,180	1,414	,283
	6-9 yıl	1,897	1,699	,870

Tablo 7.1'de görüldüğü üzere, okul öncesi öğretmenlerinin SYBDÖ puanlarının mesleki kıdem değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan Scheffe analizi

sonucunda söz konusu farklılık mesleki kıdemi 0-11 ay olan grupla mesleki kıdemi 10 yıl ve üzeri olan grup arasında mesleki kıdemi 10 yıl ve üzeri olan grup lehine $p < .05$ düzeyinde gerçekleştiği saptanmıştır. Diğer grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır.

3.8. Sekizinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın sekizinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin sınıftaki öğrenci sayısına göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, sekizinci alt amaca ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 8. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Sınıftaki Öğrenci Sayısına Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Test Sonuçları

Ölçek	Sınıftaki öğrenci sayısı	N	Sıra Ort.	SD	X ²	P
SYBDÖ	10-15	135	150,55			
	16-20	92	146,51			
	21-25	60	149,98	3	1,771	,621
	26 ve üzeri	13	180,65			
	Toplam	300				

Tablo 8 incelendiğinde; okul öncesi öğretmenlerinin sınıftaki öğrenci sayısı değişkenine göre SYBDÖ'den aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir ($X^2=1,771$; $p > .05$).

3.9. Dokuzuncu Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın dokuzuncu alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin sınıf yönetimine yönelik eğitim alıp almama durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, dokuzuncu alt amaca ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 9. Okul Öncesi Öğretmenlerinin SYBDÖ'den Aldıkları Puanların Sınıf Yönetimine Yönelik Eğitim Alıp Almama Durumuna göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup T Testi Sonuçları

Ölçek	Sınıf yönetimi ile ilgili eğitim aldınız mı?	N	\bar{X}	SS	Sh_x	T Testi		
						t	Sd	P
SYBDÖ	Evet	138	125.10	7.509	.639	.792	298	.429
	Hayır	162	124.41	7.607	.598			

Tablo 9 incelendiğinde, SYBDÖ'de grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($t=.792$; $p > .05$).

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri çeşitli değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlardan ilki şöyledir: Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri yaşa göre farklılaşmamaktadır. Yılmaz ve Aydın (2015), Komitoğlu (2009), Akkaya (2011), Söylemez (2008) ve Kaya'nın (2008) yaptığı araştırmanın sonucu bu bulguyu desteklerken, alan yazında bu bulgudan farklı sonuca ulaşılmış araştırmalara da rastlanmıştır. Koçoğlu (2013), 'İlkokullardaki Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerilerinin Çok Boyutlu Olarak İncelenmesi' başlıklı tez çalışmasında sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin yaşa göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Buna göre; 41-50 yaş grubundaki öğretmenlerin sınıf yönetim becerilerinin 31- 40 yaş grubunda olan öğretmenlere göre anlamlı derecede yüksek olduğunu tespit etmiştir. Dinçer ve Akgün (2015), Özgün (2008), Terzi (2002), Erol (2006), İlgar (2007) ve Durğun (2010)'un araştırmalarında da öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin yaşa göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu durum öğretmenlerin yaşa bağlı olarak hem öğretmenlik yaşantılarında hem de kişisel yaşamlarındaki deneyimlerinin artmasıyla sınıf yönetimi becerilerinin de arttığı şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda yaşa bağlı olarak öğretmenlik deneyimi çok olan öğretmenlerin sınıf yönetim becerilerinin yüksek olabileceği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuca göre okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri çalıştıkları kurum türüne göre farklılaşmamaktadır. Söylemez (2008), Komitoğlu (2009) ve Korkmaz (2007), yaptıkları araştırma sonuçları bu bulguyu destekler niteliktedir. Bu durum, öğretmenlerin çalıştıkları kurum türünün değil, aldıkları eğitim ve mesleki deneyimlerinin sınıf yönetimi becerileri üzerinde daha etkili olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri medeni duruma göre farklılaşmamaktadır. Adıgüzel (2016), Zengin Bağcı (2010), Komitoğlu (2009),

Söylemez (2013), Durğun (2010), Korkmaz (2007) ve Koçoğlu'nun (2013) yaptıkları araştırmalarda bu araştırmanın bulgusuna benzer sonuca ulaşılmış ve sınıf yönetimi becerilerinin medeni duruma göre farklılaşmadığı saptanmıştır. Bu durum, öğretmenlerin bekar olma evlilik, boşanma gibi durumlarının mesleki profesyonelliklerinin belirleyicisi olmadığını göstermektedir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuca göre okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin gelir düzeyine ve görevdeki kadro durumuna göre farklılaşmadığı saptanmıştır. Gelir düzeyi ve kadro durumu çalışan yetişkin bireylerin yaşam standardını ve yaşam doyumunu belirleyen önemli unsurlardır. Buna rağmen öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin gelir düzeyine ve görevdeki kadro durumuna göre farklılaşmaması, sınıf yönetimi becerilerinin kişisel yetenek, yetiştirilme tarzı ve mesleğini severek yapıyor olma ile ilgili olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin eğitim durumuna göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dinçer ve Akgün (2015) ve Sucuoğlu, Ünsal ve Özokçu (2004)'nun yaptığı araştırma bulguları bu araştırmanın sonucu ile paralellik göstermektedir. Bundan farklı olarak Tunca (2010), Yeşilyurt ve Çankaya (2008) ve Denizel-Güven ve Cevher (2005) ise yaptıkları araştırmada öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin eğitim durumuna göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, öğretmenlerin sınıf yönetim becerileri üzerinde eğitimden ziyade mesleki deneyim ve sınıf yönetimine ilişkin sahip olunan kişisel yeteneklerin daha etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin mesleki kıdeme göre farklılaştığı saptanmıştır. Buna göre mesleki kıdemi 10 yıl ve üzeri olan okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri, mesleki kıdemi 0-11 ay arasında olan okul öncesi öğretmenlerinden daha yüksektir. Korkut ve Babaoğlu (2010), Erol (2006), Yeşilyurt ve Çankaya (2008), Özgün (2008), Komitoğlu (2009), İlhan (2011), İlgar'ın (2007) Korkut (2009) ve Akın (2006) yaptıkları araştırmalarda bu bulguyla paralel sonuçlara ulaşılmışlardır. Bundan farklı olarak Adıgüzel (2016), Çelik (2006), Kaya (2008), Koçoğlu (2013), Yaşar (2008), Söylemez (2008), Akkaya (2011), Turla, Şahin ve Avcı (2001), Denizel Güven ve Cevher (2005), Yılmaz ve Aydın (2015) öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin mesleki kıdeme göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmışlardır. Mesleki kıdem arttıkça sınıf yönetimi becerilerinin de artması beklenen bir sonuçtur. Bu araştırma da dahil pek çok araştırma bu sonuca ulaşılmışken bundan farklı sonuçlara ulaşılan çalışmaların söz konusu olması, araştırmalarda seçilen örneklem grubunun özelliği ile ilişkili olabilir. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin sınıfta bulunan öğrenci sayısına göre farklılaşmadığı saptanmıştır. Denizel Güven ve Cevher (2005), Koçoğlu (2013) ve Durğun (2010) ve Yaşar'ın (2008) yaptıkları araştırmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. İlgar (2007) tarafından yapılan araştırmada ise bu araştırmada ulaştığımız sonuçtan farklı olarak sınıf mevcudunun 20'den fazla olması durumunda, öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin istatistiksel olarak negatif yönde farklılaştığı belirlenmiştir. Ercoşkun (2011)'un araştırmasındaki bulgulara göre sınıf yönetiminde öğrenci sayısı arttıkça öğretmenin performansının düştüğü belirlenmiştir. Erol (2006) ise araştırmasındaki bulgulara göre sınıf yönetimi becerisinin 31-40 kişilik sınıflarda daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Dinçer ve Akgün (2015)'ün yaptığı araştırmada sınıftaki öğrenci sayısına göre öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin farklılaştığı, sınıfta 16 ve üzeri çocuk bulunan öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin, 15 ve daha az çocuk bulunan öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Görüldüğü üzere konuyla ilgili yapılan araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu durum, incelenen örneklem gruplarındaki farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir. Okul öncesi öğretmenleri açısından değerlendirildiğinde, sınıftaki öğrencilerin 3-6 yaş arası olduğu dikkate alınır sınıf mevcudu arttıkça sınıf yönetiminin daha zor olacağı düşünülebilir. Bu da öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin daha yüksek olmasını gerektirebilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin sınıf yönetimine yönelik eğitim alıp alma durumuna göre farklılaşmadığı saptanmıştır. (Koçoğlu (2013), Çelik (2006), Kaya (2008) ve Durğun (2010)'un araştırmaları da bu sonucu desteklemektedir. Bu durum, sınıf yönetimi ile ilgili verilen eğitimlerin niteliği ve mahiyeti ile ilgili görülebilir ve öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin artırılmasına yönelik eğitimlerin teorik içerikten çok pratik/uygulama destekli içerikte yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- ADIGÜZEL, İ. (2016), “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Rize.
- AKAR, H., TANTEKİN ERDEN, F., TOR, D. ve ŞAHİN, İ.T. (2010). “Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Yaklaşımları ve Deneyimlerinin İncelenmesi”, *İlköğretim Online*, Cilt 9, Sayı 2, s.792-806.
- AKIN, U. (2006), “Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Becerileri İle İş Doyumları Arasındaki İlişki”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Tokat.
- AKKAYA, M. (2011), “Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri İle Mizah Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (İstanbul İli Şişli İlçesi Örneği)”, *Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- AVCI, S.S. (2011), *Okul Öncesi Eğitimde Programın Sınıf Yönetimine Etkisi. Okul Öncesi Eğitimde Sınıf Yönetimi*. (ss. 93-108), (Edt. Uyanık Balat, G. ve Bilgin, H.), Eğitim Kitap, Ankara.
- BAŞAR, H. (1999), *Sınıf Yönetimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CELEP, C. (2004), *Sınıf Yönetimi ve Disiplini*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- ÇALIK, T. (2012), *Sınıf Yönetimiyle İlgili Temel Kavramlar*, (Edt. Küçükahmet, L.), Sınıf Yönetimi (ss.1-16), Pegem Akademi, Ankara.
- ÇELİK, N.A. (2006), “İlköğretim Okullarında Görevli Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Becerilerine İlişkin Algıları (Denizli İli Örneği)”, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Eskişehir.
- DEGOL, J. L., & BACHMAN, H. J. (2015), “Preschool Teachers’ Classroom Behavioral Socialization Practices and Low-Income Children’s Self-Regulation Skills”, *Early Childhood Research Quarterly*, Volume 31, Number 2, p.89-100.
- DENİZEL-GÜVEN, E. ve CEVHER, F. N. (2005), “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 18, ss.1–22.
- DİNÇER, Ç. ve AKGÜN, E. (2015), “Okul Öncesi Öğretmenleri için Sınıf Yönetimi Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Becerilerinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt 40, Sayı 177, ss.187-201.
- DURĞUN, B. (2010), “Sınıfında Kaynaştırma Öğrencisi Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin, Sınıf Yönetimi Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Sancaktepe İlçesi Örneği)”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- ERCOŞKUN, M. H. (2011), “Etkili Sınıf Yönetimi Oluşturmada Sınıf Öğretmenlerinin Yeni Rollerinin İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, doktora tezi, Erzurum
- EROL, Z. (2006), “Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar.
- GÜNDÜZ, H. B. (2004), *Eğitim Okul ve Sınıf Yönetimi*. (Edt. Şule Erçetin, Çağatay Özdemir), Asil Yayın Dağıtım, Ankara,
- İLGAR, L. (2007), “İlköğretim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri Üzerine Bir Araştırma”, *İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- İLHAN, S. (2011), “İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Uygulamaya Dayalı Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme Becerileri İle Sınıf Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişki”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Afyon.
- İPŞİR, D. (2002), “Sınıf Yönetiminde Öğrencilerle Sağlıklı İletişim Kurabilmenin ve Olumlu Sınıf Ortamı Yaratmanın Rollerini”, *Milli Eğitim*, Sayı 153-154, ss.86-97.
- JACOBSON, L. (2003), “Early Years”, *Education Week*, Volume 23, Number 15, p.6-11.
- KARASAR, N. (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- KARİP, E. (2002), *Sınıf Yönetimi ve Disiplini*, (Edt. Emin Karip), Pegem A Yayıncılık, Ankara
- KAYA, G. (2008), “Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Yeterliliklerine İlişkin Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- KOÇOĞLU, A.M. (2013), “İlkokullardaki Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerilerinin Çok Boyutlu Olarak İncelenmesi (İstanbul İli Sancaktepe Örneği)”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Anabilim Dalı*, yüksek lisans tezi, İstanbul.

- KOMİTOĞLU, D. (2009), “Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- KORKUT, K. (2009), “Sınıf Öğretmenlerinin Öz Yeterlik İnançları İle Sınıf Yönetimi Beceri Algıları Arasındaki İlişki”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Burdur.
- KORKUT, K. ve BABAOĞLAN, E. (2010), “Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 26, ss.146-156.
- KORKMAZ, A. (2009), *Sınıf Organizasyonu, Sınıf yönetimi*, (Edt. L. Küçükahmet, (10.Baskı), Pegem Akademi Yayınları, s. 277-294, Ankara.
- MANNING, M.L., BUCHER, K.T. (2013), *Classroom Management: Models, Applications, and Cases*, (Third edition), Pearson & Merrill Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
- NUR, İ. (2012), “Anaokullarında Örgüt İklimi İle Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Malatya İli Örneği”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Malatya.
- ÖZGÜN, E. (2008), “İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinin İş Motivasyonları İle Sınıf Yönetim Becerilerini Algılama Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- RAVER, C. C., JONES, SS. M., LI-GRINING, C., ZHAI, F., BUB, K. ve PRESSLER, E. (2011), “CSRPs Impact On Low-Income Preschoolers’ Preacademic Skills: Self-Regulation as a Mediating Mechanism”, *Child Development*, 82(1), p.362-378.
- SADIK, F. (2006), “Öğrencilerin İstenmeyen Davranışları ve Bu Davranışlarla Baş Edilme Stratejilerinin Öğretmen, Öğrenci, Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi ve Güvengen Disiplin Modeli Temel Alınarak Uygulanan Eğitim Programının Öğretmenlerin Baş Etme Stratejilerine Etkisi”, *Çukurova Üniversitesi*, doktora tezi, Adana.
- SANFORD, J.P. & EMMER, E.T. (1987), *Understanding Classroom Management: An Observation Guide*, Allyn and Bacon, Boston.
- SÖYLEMEZ, Ö.Z. (2013), “İşitme Engelli Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Empati Eğilimleri İle Sınıf Yönetim Becerileri Arasındaki İlişki”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- SUCUOĞLU, B. (2008), “Okul Öncesi Sınıflarda Kaynaştırma ve Sınıf Yönetimi”, *Çoluk Çocuk Dergisi*, ss.40-45.
- SUCUOĞLU, B., ÜNSAL, P. ve ÖZOKÇU O. (2004), “Kaynaştırma Sınıfı Öğretmenlerinin Önleyici Sınıf Yönetimi Becerilerinin İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s.51-64.
- TAL, C. (2010), “Case Studies to Deepen Understanding and Enhance Classroom Management Skills in Preschool Teacher Training”, *Early Childhood Education Journal*, Volume 38, p.143-152.
- TERZİ, A.R. (2002), “Sınıf Yönetimi Açısından Etkili Öğretmen Davranışları”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 155, s.162-169.
- THOMPSON, J. J. (1994), “Sözcüklere Dökülmeyenler: Sınıfta Sözsüz İletişim, (Çev. Akif Ergin), *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, ss.529-546
- TUNCA, Ö. (2010), “Duygusal Zeka Düzeylerinin Sınıf Yönetimi Becerilerine Etkisi ve Bir Araştırma”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- TURLA, A., ŞAHİN, T. F. ve AVCI, N. (2001), “Okul öncesi Öğretmenlerinin Fiziksel Şartlar, Program, Yöntem, Teknik, Sınıf ve Davranış Yöntemi Sorunlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 151, ss.95-101
- YAŞAR, S. (2008), “İlköğretim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Yaklaşımları”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yüksek lisans tezi, Ankara
- YEŞİLAY DAŞIRAN, T. (2013), “Okul Öncesi Eğitimde Etkili Sınıf Yönetimi Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Hazırlanan Eğitimin Etkililiğinin İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.
- YEŞİLYURT, E. ve ÇANKAYA, İ. (2008), Sınıf Yönetimi Açısından Öğretmen Niteliklerinin Belirlenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 23, ss.274-295.

- YILMAZ ve AYDIN (2015), “İlköğretim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerilerine İlişkin Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, ss.148-164.
- ZENGİN-BAĞCI, P. (2010), “İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Becerileri ve Başa Çıkma Davranışları Arasındaki İlişki (İstanbul İli Kartal İlçesi Örneği)”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı*, yüksek lisans tezi, İstanbul.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA AVRUPA'DAKİ TÜRK CEPHELERİNDEN GALİÇYA-ROMANYA ÖRNEĞİNDE SAVAŞ TARİHİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER¹

Yrd.Doç.Dr. Volkan MARTTİN²

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın her iki tarafında memleketlerinden farklı yerlerde müttefikleriyle birlikte savaşan askerler, çeşitli akademik çalışmalara konu olduğu halde Avrupa'daki Türk askerlerinin varlığı göz ardı edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Avrupa'da görev alan 15. ve 6. Türk Kolordularının Avrupa'daki varlıkları ve faaliyetleri çağdaş dünyanın savaş tarihi açısından önemlidir. "Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'daki Türk Cephelelerinden Galiciya-Romanya" örneğinde, askerî tarih kaynaklarından elde edilen tespitler bu çalışmanın gündemini oluşturmaktadır. Öncelikle savaş tarihine dair kavramsal bir çerçeve çizilerek Askerî Tarih ile Savaş Tarihi arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu kavramsal çerçevede Galiciya ve Romanya (Dobruca) cephelelerindeki Türk birliklerinin durumu, çalışmanın genel kapsamını teşkil etmektedir. Çalışmanın işlenişinde arşiv belgeleri ve konuya ilişkin diğer kaynaklardaki bilgiler irdelenmiştir. Çalışmanın gündemi doğrultusunda oluşan metindeki her bir başlık iki boyutlu olarak Galiciya ve Romanya cephelelerine açılan pencereler olarak şekillenmiştir. Her başlık, arşiv belgeleri ve diğer kaynakların sağladığı imkân doğrultusunda savaş tarihine dair tespitleri barındırmaktadır. Savaş tarihinin prensiplerinden olan hedef, komuta birliği, taarruz, kitle gibi unsurlar ekseninde, savaşın çeşitli boyutlarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savaş Tarihi, Birinci Dünya Savaşı, Türk Cepheleleri, Galiciya, Romanya.

THOUGHTS ON THE HISTORY OF WAR: THE CASE OF TURKISH GALICIA-RUMANIA FRONTS IN WORLD WAR I

Abstract

The soldiers of both blocks fighting abroad with their allies in WWI have been subject to various academic researches, but the adventure of the Turkish soldiers in Europe during the same period has been overlooked. The presence and the operations of the Turkish 15. and 6. army corps in Europe, however, is of importance of the war history of contemporary World. The topic of this research is the results derived from the sources of military history with regard to the Turkish Galicia-Rumania fronts in WWI. The current research draws a theoretical framework about war history at first, and then examines the relationship between "military history" and "war history". Within the same framework, the general situation of Turkish troops in European fronts will be handled in outline. During the research, the archival documents and other material relevant to the topic were utilized. Throughout the main text, each subtitle was arranged so as to be placed under either of the dual topic of European fronts. Each chapter with separate titles, as far as the archival documents and secondary sources allowed, involves findings about war history. The study as a whole, touches various aspects of war history within the framework of such elements as mission, unity of command, attack and masses, all being the principles of war history.

Keywords: War history, World War I, Turkish fronts, Galicia, Rumania.

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Bu makale, 19.05.2016-22.05.2016 tarihleri arasında İspanya'nın Madrid kentinde gerçekleştirilen 1. International Scientific Researches Humanity and Social Sciences Conference - 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı-İnsan ve Toplum Bilimleri-IBAD-2016'da sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Sorumlu yazar/Corresponding Author: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye, vmartin@ogu.edu.tr

1. Askerî Tarih ile Savaş Tarihi Arasındaki İlişki

Öncelikle çalışmanın kapsamı ve içeriği bakımından iki farklı kavram olan askerî tarih ile savaş tarihini ele almak gerekmektedir. Tarihî oluşturan olaylar “öbeğinden birer dizge” olan savaş tarihi, devletlerarasında meydana gelen çatışmaların nedenlerini, tarafların millî ve askerî güçlerini, ağırlıklı olarak da harp içinde yapılan muharebeleri ve bunların sonuçlarını konu edinmektedir. Hâlbuki askerî tarih, savaş tarihinden farklı olarak harp ve muharebeleri kapsayan, bunlara ilave olarak askerlikle ilgili her hususu ele alan bir yaklaşım sergilemektedir.¹ Bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmaya başlayan askerî tarih alanının savaş tarihi alanından kapsam ve içerik yönünden geniş olduğu söylenebilir.² Öte yandan ele alınan savaşa dair konular bakımından ortaklıkları inkâr edilemeyen bu iki alanın tarih içinde kendilerine özgü bir yer işgal ettiği de yadsınmamalıdır.³ Tarih içinde işgal ettikleri yerlere nispetle özel tarih olarak nitelenebilecek olan askerî tarih ve savaş tarihinin takip ettiği genel tarih metodolojisi farklı değildir.⁴ Genel tarih yazımına nispeten askerî tarih yazımında kaynak temini daha kolaydır. Bu kolaylık askerî nizamın getirdiği tertibin tarih yazımına yarayacak her türlü kaynağa sirayet etmesidir. Belgelerin, planların, talimat ve emirlerin, raporların, kroki ve haritaların, harp ceridelerinin, film-resim-fotoğraf gibi görsel malzemelerin genel tarih kaynaklarına göre daha düzenli oldukları tarih araştırmacıları tarafından tasdik edilmektedir.⁵ Askerî kurumların, kaynakların toplanmasında, düzenlenmesinde ve korunmasında göstermiş oldukları titizlik, tarih araştırmaları için önemli bir kolaylıktır.

Askerî tarih yazımının genel tarih yazımından farklarından birisi, olayın üzerinden geçen zamandır. Genel tarih için olayın üzerinden epey bir vaktin geçmesi avantajken askerî tarih için derslerin çıkarılarak önlem alınabilmesi gibi yararları bakımından bir dezavantajdır.⁶ Tarihin birbirine benzeyen olayları içinde barındırması, “*tarih tekerrürden ibarettir*” gibi bir yanlış algının doğmasına sebebiyet vermişse de olayların anlaşılmasında, derslerin alınmasında tarihin rolü büyüktür.⁷

Askerî tarih bakımından olayın yaşanırken kaleme alınması münasip olarak görülmekle birlikte, tarih araştırmacısının bu tür yazıları değerlendirirken dikkatli bir tenkitten geçirmesi gerekmektedir. Askerî tarih yazanların tıpkı genel tarih yazımında olduğu gibi rivayet, efsane, kasten yanıltma, uydurma ve abartmalarla hakikati birbirinden ayırmaları ancak bu iç ve dış tenkit süreciyle mümkündür.⁸

Şu bir gerçektir ki; askerî tarihin kapsamının belirlenmesinde ve içeriğinin yoğunluğunda “*Harp Tarihi*” önemli bir yere sahiptir.⁹ Bu özelliğinden midir bilinmez; askerî tarih, bütün dünyada

¹ Kadri Perk, *Tarih İlmî ve Harp Tarihine Giriş*, Harp Akademileri Basımevi, Ankara 1946, s. 75-76; Yücel Aktar, “Askerî Tarih’in Tanımı ve Metodolojisi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 2; Şerafettin Turan, “Askerî Tarih’in ‘Tarih’ İçindeki Yeri”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 23; Cihat Akçakayalıoğlu, “Genel Hatları İle Askerî Tarih”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 37; Burhanettin Hünoğlu, “Askerî Tarih’in Genel Tarih İçerisindeki Yeri”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 47; Necdet Aysal, “Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senai Bey”, *Turkish Studies*, Vol: 9/10, (Fall 2014), p. 1202.

² Turan, *a.g.m.*, s. 11; Benzer olduğu hk. Cevat Şayin, “Askerî Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Teferrüt”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 52 (2010/2), İstanbul 2011, s. 151, 155; Tamamen farklı olarak değerlendirmesi hk. Bkz. Aysal, *a.g.m.*, p. 1202.

³ Aktar, *a.g.m.*, s. 3.

⁴ Aktar, *a.g.m.*, s. 4; Turan, *a.g.m.*, s. 22.

⁵ Aktar, *a.g.m.*, s. 5; Şayin, *a.g.m.*, s. 152.

⁶ Aktar, *a.g.m.*, s. 6.

⁷ Turan, *a.g.m.*, s. 17.

⁸ Aktar, *a.g.m.*, s. 7; Tarihe yardımcı disiplinlere ilave olarak Askerî Tarih için askerî coğrafya, meteoroloji, topografya, tahkimat, askerî strateji ve taktik, silah teknolojisi, çağdaş teknoloji gibi alanlara başvurulmalıdır. Perk, *a.g.e.*, s. 76-84.

⁹ Akçakayalıoğlu, *a.g.m.*, s. 38; Şayin, *a.g.m.*, s. 167.

olduğu gibi yakın zamana kadar Türkiye’de de “*harp tarihi*” ile karıştırılmış; çoğunlukla bu terimler birbirleri yerine kullanılmışlardır.¹⁰

Tarihî bilginin kaynağının düşünce eylemi olduğunu öne süren Collingwood, tarihe dair gerçekleştirilen bu düşünce eyleminin tarihin konularının belirlenmesindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşıma göre yeniden tasarlanma özelliği barındıran geçmişin tarihe namzet olgu ve olayları arasında savaşlar yer almamaktadır.¹¹

Hâlbuki insanın yeryüzündeki varlığının başlangıcına kadar geriye götürülebilen savaş olgusunun, genel tarih içindeki yeri tartışılmaz. Bu bakımdan tarih ilminin öncülerinden sayılan kişilerin eserlerinde savaş olgusuna büyük yer verilmesi tesadüf değildir. Ancak savaş tarihinin “*Batı Uygarlığı*” tarafından kaleme alındığı gerçeği de yadsınamaz.¹² Bu nedenle Batı merkezli bir tarih ortaya çıkmış ve bu minval üzere gelişmiştir.

Savaş tarihini kapsayan özelliği ile askerî tarih, savaşı ve muharebeyi askerî gerekçelerine kadar ayrıntılı ele alma gayretindeyken; savaş tarihi nispeten daha dar bir kapsam ve içerikle gerçekleşen savaşı, harekât çerçevesinde aktarmaktadır.¹³ Bu aktarımın sağlıklı gerçekleşmesi için savaş tarihçisinin; keşif-gözetleme raporları, anıları, fotoğrafları, emirleri, plan ve cerideleri, biyografileri, istihbaratî-isticvâbî bilgileri, tarafların hazırlamış olduğu her türlü dokümanı titizlikle değerlendirmesi gerekmektedir.¹⁴

Askerî tarih ile savaş tarihi arasındaki ilişkinin ortaya konulmasından sonra savaş prensiplerinden olan hedef unsuru savaş tarihinde önemlidir.¹⁵ Savaşın genel seyri içinde hedefe yönelik tarafların stratejilerinin belirlenmesinde tarihî, coğrafi, askerî, iktisadî bağların varlığından söz edilebilir. Burada Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Avrupa cephelelerinde konuşlandırılan 15. ve 6. Türk Kolordularının varlıkları ve faaliyetlerinde stratejik öneme haiz bu bağların etkili olduğu söylenebilir.

2. “Stratejik Derinlik” Ekseninde Harbin Seyri

Stratejik derinlik kavramı, askerî bir terimdir. Eskiçağda gerçekleştirilen savaşlarda komutanların elde tutmaya çalıştıkları avantaj, bu derinliğin korunmasıyla ilişkilidir. Son yıllarda uluslararası politikaların şekillenmesinde öne çıkan bu kavramın, savaş tarihi içinde muharebenin cereyan ettiği alan ile taraf devletlerin çıkarlarının ağırlık merkezleri ekseninde ele alınması sağlıklı bir değerlendirme için gereklidir.¹⁶

¹⁰ Şayin, *a.g.m.*, s. 155, 156.

¹¹ R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev: Kurtuluş Dinçer, İkinci Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 352-359; Şayin, *a.g.m.*, s. 159.

¹² Aysal, *a.g.m.*, p. 1201; Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, Haz.: Geoffrey Parker, Çev.: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. i.

¹³ Akçakayalıoğlu, *a.g.m.*, s. 39.

¹⁴ Aysal, *a.g.m.*, p. 1205.

¹⁵ *Harb Tarihi Notları*, Çev: Ekrem Öncü, E.U. Basımevi, Ankara 1953, s. 28.

¹⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 72. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 12.

Şekil 1: 1916 Yılı'nın İlk Aylarında Avrupa'da Cephe Durumu¹⁷

Stratejik derinliğin belirlenmesinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Doğu Avrupa'daki seyri önemlidir.¹⁸ Şekillerde aşamalı olarak gösterilen bu seyir, Doğu Avrupa cephesinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır (Bkz. Şekil 2). Savaşın başlamasından 1916 yazına değin Doğu Avrupa cephesindeki manzara, Batı Avrupa cephesine bağlı olarak şekillenmiştir.¹⁹ Bu bağımlı durumu yalnız İttifak devletleri için değil İtilaf devletleri için de geçerlidir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Almanya'nın yardımına ihtiyaç duyması, Batı cephesiyle eşgüdümlü bir harekâtın Doğu Avrupa'da sürdürülmesine neden olmuştur.²⁰ Keza, Çarlık Rusya'sının taarruz harekâtını şekillendirme aşamasında müttefiki olan Fransızların tavsiyelerini dikkate alması tesadüf değildir.²¹

¹⁷ Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 109'daki harita esas alıp kaynakçadaki eserlerden derlenen bilgilerle zenginleştirilmiştir.[VM]

¹⁸ BOA, HR.SYS, 2403/77, Tarih: 20.10.1914.

¹⁹ Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev: Kerim Bağrıaçık, Edip Gölbaşı-ülke Evrim Uysal (Yay.Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 265.

²⁰ BOA, HR.SYS, 2111/8-9'dan naklen T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I* (Bundan sonra OBBDH-I), İstanbul 2013, s. 240.

²¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Birinci Dünya Harbi (VII nci Cilt: Avrupa Cephesi, 1 nci Kısım: Galiciya Cephesi)*, Cihat Akçakayalıoğlu (Haz.), Gnkur. Basımevi, Ankara 1967, s. 6-7, (Bundan sonra *Galiciya Cephesi*, s. 6-7); Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917*, Penguin Books, London 1998, p. 42; McMeekin, *a.g.e.*, s. 52, 118.

Şekil 2: 1914-1918 Yıllarında Doğu Avrupa Cephesi²²

Batı Avrupa'da mevzi savaşlarına dönüşen harbin kaderini tayin edeceği cephelerin Doğu Avrupa'da olduğuna dair kanı, 1916 yılında yaygınlaşmaya başlamıştır. Müttefiklerinin desteğiyle 1916 yılının yaz aylarında başlayan Rus genel taarruzuna karşı, Doğu Avrupa cephelerinde Alman takviyesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.²³ Her ne kadar Rusya'nın 130 tümeninin karşısında 46 Alman, 40 Avusturya tümeni bulunuyor olsa da Rus birliklerinin teçhizat eksiklikleri vardı.²⁴ Ancak Rus General Brusilov, müttefiklerinin durumunu da gözeterek “*özel bir tertiplenme şekli olmadan*” giriştiği taarruzda Avusturya birliklerinin hatlarını koruyamadıklarını fark etmiştir. Bu taarruz, henüz kararını verememiş Romanya için bir işaret olmuş; böylece İtilaf devletleri safına katılmıştır.²⁵ Batı cephesinden kuvvet naklini uygun görmeyen ve Romanya'nın seçeceği taraf konusunda strateji belirleyemeyen; aynı zamanda Avusturya-Macaristan'a askerî yardım konusuna sıcak bakmayan Falkenhayn, Doğu

²² Stone, *The Eastern...*, p. 248; Hart, *a.g.e.*, s. 88-89, 127, 136'daki haritalar esas alınmış olup kaynakçadaki eserlerden derlenen bilgilerle zenginleştirilmiştir.[VM]

²³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Avrupa Cephesi (Özet)*, Gülhan Barlas (Haz.), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 3.

²⁴ BOA, HR.SYS, 2106/11, Lef: 1, Tarih: 24.07.1916; Hart, *a.g.e.*, s. 269; BOA, (Hariciye Nezareti Matbuat Tasnifi) HR.MA, 1132/31'den naklen *OBBDH-I*, s. 205; Ahmet Suat, “Büyük Harpte Galıçya Cephesinde 15. Türk Kolordusu”, *Askerî Mecmuası (Tarih Kısmı)*, Nu: 76, Yıl: 4 (1 Nisan 1930), Sayı: 17, İstanbul 1930, s. 13;

²⁵ Hart, *a.g.e.*, s. 273; *Avrupa Cephesi*, s. 84.

Avrupa'daki muharebelerin seyirinde etkili olmuştur.²⁶ Bu nedenle bu cepheye gönderilecek Türk birlikleri konusunda önceleri isteksiz görünen Falkenhayn'ın Batı cephesi için verdiği kararı değiştirmeden Türk tarafından gelen teklifi değerlendirmesi²⁷ bu genel seyir içinde daha kolay anlaşılacaktır.²⁸ Brusilov'un saldırılarının başladığı günlerde Türk birliklerinin Galiçya'ya sevkıyatı planlanmış; öncü birliklerin sevkine girilmiştir. Üç ay boyunca süren Rus saldırılarını, peyderpey cepheye intikal eden Türk birlikleri göğüslemiş, yarılan müttefik hatlarının savunulmasında büyük fedakârlık ve kahramanlık örnekleri göstererek savaşmışlardır. Rus ihtiyat birliklerinin bulunmaması nedeniyle gerçekleştirilen genel taarruz, adeta denizin dalgaları gibi İttifak kuvvetlerinin savunma hatlarına çarpmış; sonra dalgalar zayıflamıştır.²⁹ Rus saldırılarının en şiddetli zamanlarında Çanakkale'de tecrübe kazanmış Türk birlikleri vazifelerinin başında bulunmuşlardır. Türk birlikleri edindikleri savaş tecrübelerini savaş alanında göstermişlerdir. Bu yönüyle diğer birliklere üstünlük gösteren Türk birlikleri, Galiçya'daki intikal şartlarından etkilenmişlerdir.

Stratejik açıdan, savaşın genel seyri içinde Almanya ile Rusya'nın demiryolu üzerinden karşılaştırmalar yapılagelmiştir.³⁰ Rusya'nın sadece 360 vagon ile savaşa girdiği, 1917 yılında 560 vagon sayısına ulaştığı bu karşılaştırmalarda dile getirilmektedir.³¹

Öte yandan, trenlerin sağlıklı işleyebilmesi için demiryolu ağının düzgün olması gereklidir. Viyana ile Krakov arasındaki hat ve Budapeşte ile Przemysl hatlarındaki demiryollarının kapasitelerinin sınırlı oluşu, askeri kullanım için alternatif hatların devreye sokulmasını gerektirmiştir.³² Savaşın başında Rus süvarisinin Lemberg üzerine gerçekleştirdiği taarruz Avusturya-Macaristan ordusunun ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Aynı süreçte demiryolu sistemi işlemez hale gelerek, birlikleri paniğe sürüklemiştir. Bu durum Avusturya-Macaristan'ın Sırp'lara karşı kesin bir zaferi, Galiçya'da panik yüzünden bir hezimete tercih ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.³³ Böylece Avusturya-Macaristan birlikleri yaklaşık 190 kilometrelik bir alanı savaşın başında Rus birliklerine bırakmıştır.³⁴

Galiçya'da 15. Türk Kolordusunun cepheye ikmalî Mechyshchiv istasyonunun bulunduğu hat üzerinden demiryoluyla yapılmıştır.³⁵ Aynı şekilde Pidvysoke'de kurulan mühimmat deposu demiryolu hattına yakındır.³⁶

Demiryolu gibi karayollarının da stratejik değeri vardır. Karayolları bakımından her çeşit muharebeye uygunluk gösteren Galiçya'nın ortalama boyu 510 km, eni 60 ilâ 120 km kadardır.³⁷ 15. Türk Kolordusun bölgesinde bulunan karayolları ise şöyledir: Lemberg-Stryi (~70 km), Lemberg-Rohatyn (~75 km), Rohatyn-Kalush (~60 km), Rohatyn-Berezhany (~30 km).

Galiçya'daki intikal ve nakliyat şartları bu şekildeyken, Romanya'da savaşan 6. Türk Kolordusunun cepheye, muharebe ederek kat ettiği mesafe ise yaklaşık olarak kuş uçuşu 180 kilometredir.³⁸

²⁶ Stone, *The Eastern...*, p. 127.

²⁷ Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın genel savaşın kesin sonucunun Avrupa'da alınacağına dair görüşü dolayısıyla Falkenhayn'a Türk birliklerini kullanabileceği teklifi bk. *Galiçya Cephesi*, s. 111; *Avrupa Cephesi*, s. 75.

²⁸ Hart, *a.g.e.*, s. 270.

²⁹ Hart, *a.g.e.*, s. 271.

³⁰ Coşkun San, "Karşılaştırma Yönetimde Zaman ve Mekan Boyutları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1, Ankara 1993, s. 157.

³¹ Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 31.

³² Stone, *The Eastern...*, s. 78.

³³ Christon I. Archer (vd.), *Dünya Savaş Tarihi*, Çev: Cem Demirhan, Tüzm zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 459.

³⁴ Archer, *a.g.e.*, s. 460; *Avrupa Cephesi*, s. 3.

³⁵ Ahmet Suat, *a.g.m.*, s. 17.

³⁶ Ahmet Suat, *a.g.m.*, s. 30.

³⁷ *Galiçya Cephesi*, s. 18.

³⁸ *Avrupa Cephesi*, Kroki: 49.

Bütün bunların ortaya koyduğu doğal sonuç, 1916 yılında Doğu Avrupa'ya gönderilen Türk birliklerinin konuşlandıkları mintikalar harita üzerinde işaretlendiğinde Karpatların şekillendirdiği yay üzerine Lemberg'ten Dobruca'nın güneyine doğru bir hatta buldukları göze çarpmaktadır. Bu durum İstanbul'a yapılacak Rus saldırısı tehlikesine karşı bir savunma hattı görünümündedir.³⁹ Bu açıdan bakıldığında, Doğu Avrupa cephelerine aynı süreçte intikal eden 15. ve 6. Türk Kolordularının Osmanlı Devleti topraklarını savunmaya dayalı bir stratejinin parçası oldukları söylenebilir. Stratejik olarak ortaya çıkan savunma hattı boyunca yeralan savaş alanları bugün dahi önem arz etmektedir.

a. Savaş Alanlarına Dair

Osman Senâi Bey'in dokuz maddede topladığı savaş tarihini inceleme ve yazma kıstasları genel anlamda yol göstericidir.⁴⁰ Savaş alanlarındaki araştırma ve incelemelerin önemini vurgulayan Osman Senâi Bey'in bu görüşü, Galiçya ve Romanya (Dobruca) cephelerindeki muharebelerin doğru değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Doğu Avrupa'daki savaş alanları araştırmalarına konu olan Galiçya cephesinde 50 kilometreye yayılan Rus saldırılarına karşı, yaklaşık 30 kilometreyi bulan Türk birliklerinin savaştığı sahanın uzunluk ve genişliğine bakıldığında, burada üstlenilmiş olan sorumluluğun ağırlığı ortaya çıkmaktadır.⁴¹

Türk birliklerinin Galiçya cephesine parça parça intikallerinden hareketle cepheye ulaşan askerin derhal savaşa sokulması, Kolordu Kumandanı Yakup Şevki Bey'in raporunda şikâyet ve siteme sebep olmuştur.⁴² Zira Türklerin savaştığı cephenin uzun ve geniş olmasının yanı sıra ilk vuruşmalarındaki mintika belirsizliği dikkat çekicidir.⁴³ Tümen ve daha sonra kolordu kumandanlığının çatışmaların sürdüğü esnada kısıtlı imkânlarla mintikayı incelemelerinin ardından hazırlanan konuş planı sayesinde ilk vuruşmalardaki zayıflığın sonraki çarpışmalarda da verilmesine engel olunmuştur. 12 Ağustos 1916 tarihine kadar karargâhını Mechyshchiv'de kuran 19. Tümen Komutanı Şefik Bey, Pukiv istasyona gelerek müttefiklerin tutacağı hattı öğrenmiş; 12/13 Ağustos 1916 gecesi Potutory üzerinden Zlotalipa vadisine inerek mintikayı incelemiştir.⁴⁴ 20. Tümen, 19 Ağustos'tan itibaren Lipicadolna köyüne vararak görevine başlamıştır.⁴⁵ Tümenin aldığı mintika Potutory ile Bozhykiv arasındaki Zlotalipa vadisidir. 15. Kolordu karargâhı ise 20 Ağustos'ta Lemberg üzerinden Pidvysoke'ye geçilerek burada kurulmuştur.⁴⁶ Böylece Kolordu karargâhı Pidvysoke'de, 20. Tümen karargâhı Shumlyany'de,⁴⁷ 19. Tümen karargâhı ise Mechyshchiv'dedir.⁴⁸ Bu mintika 400 metreden yüksek olmayan yükseltilerden ve yumuşak eğimlere sahip vadilerden oluşan yaklaşık olarak kenarları toplamı kuş uçuşu 30 kilometrelik bir üçgendir.

³⁹ M. Neşet, "Büyük Harpte Romanya Cephesinde 6. Türk Kolordusu", *Askerî Mecmua (Tarih Kısmı)*, Yıl: 4 (1 Teşrinievvel 1930), Sayı: 19, İstanbul 1930, s. 30; *Avrupa Cepheleri*, s. 40; Stone, *The Eastern...*, p. 185; McMeekin, *a.g.e.*, s. 122.

⁴⁰ Savaşa dair evrak ve haritaları toplamak, savaşın gizli-açık nedenlerini araştırmak, savaşın cereyan ettiği mintikaların kritik noktalarını tespit etmek, tarafların askerî mevcudiyetine vakıf olmak, tarafların stratejileri ve taktiklerini tespit etmek, taarruz-müdafaa gibi askerî manevraların tarafların mevzileri ekseninde değerlendirmek, ricat-takip gibi harekâtların uygulanışını incelemek, savaşın takvimine göre evrelerini izlemek olarak özetlenebilir (Aysal, *a.g.m.*, p. 1209-1210). Özellikle bu maddeler, savaş alanlarında yapılan araştırma ve incelemelere büyük önem vermektedir.

⁴¹ *Avrupa Cepheleri*, s. 9.

⁴² ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 18; ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 18-1.

⁴³ ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 20.

⁴⁴ *Galiçya Cephesi*, s. 31, Ahmet Suat, *a.g.m.*, s. 16; *Avrupa Cepheleri*, s. 19.

⁴⁵ *Galiçya Cephesi*, s. 31; İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 86.

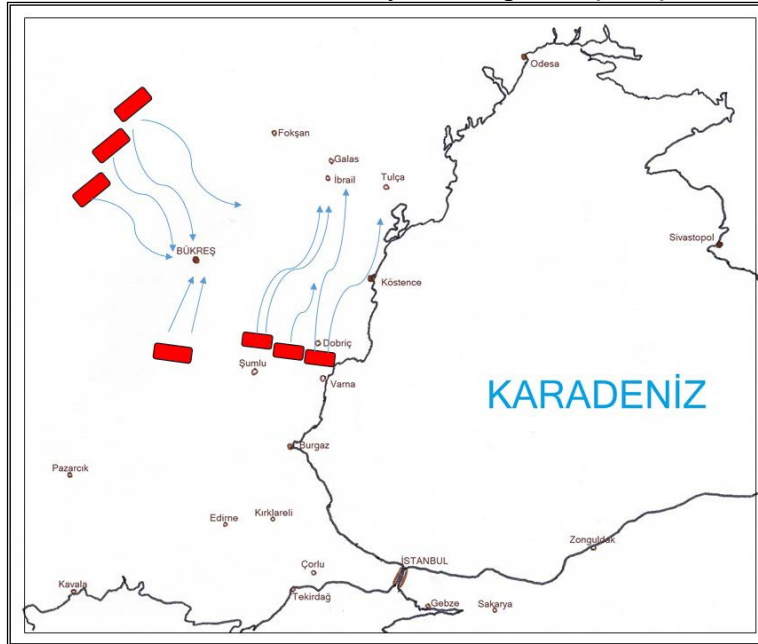
⁴⁶ *Galiçya Cephesi*, s. 32; Ahmet Suat, *a.g.m.*, s. 24.

⁴⁷ Ekim ayı ortalarından itibaren tümen karargâhı Hutys'ko'ya taşınmıştır. *Galiçya Cephesi*, s. 54; 19. Tümen karargâhı ise 17 Haziran 1917 tarihinde Rohatyn'e taşınmıştır. *Galiçya Cephesi*, s. 68.

⁴⁸ *Galiçya Cephesi*, s. 33.

Galiçya cephesinde Türk birliklerinin savaştığı mıntıka belirlendikten sonra Romanya'daki Türk birliklerinin savaştığı mıntıkların belirlenmesine geçilebilir.

Doğu Avrupa'daki Romanya cephesinde Türk birliklerinin katıldığı harekât bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Dobruca'dan başlayarak yine bugün Moldova sınırına kadarki uzun mesafede gerçekleşmiştir. Romanya'nın topraklarının stratejik konumu onun dezavantajı olmuştur. Adeta Bulgaristan, Avusturya-Macaristan arasında sıkışıp kalan Romanya'nın İtilaf devletleri yanında savaşa katılmasının ardından savaş sahasındaki yalnızlığı da gün yüzüne çıkmıştır. Müttefiklerinden sadece Rusya'nın desteğini görme olasılığı bulunan Romanya'nın ilk hamlesini Transilvanya üzerine yaparak yanlış hareket ettiği yönünde görüşler vardır. Böylece İttifak devletlerinin yeni planları şekillenmiş; Makenzen (Anton Ludwig August von Mackensen) komutasındaki birliklerle gerçekleştirilen Dobruca harekâtı sayesinde bugün Bulgaristan Dobrucası denilen kısımdan Romanya'nın kapıları açılmıştır.⁴⁹

Şekil 3: İttifak Devletlerinin Romanya Cephesindeki Harekâtı (1916)⁵⁰

Doğu Avrupa'daki Türk birliklerinin muharebeleri anlatılırken yer isimlerine sıkça başvurulmaktadır. Ancak, mıntıkeyi gösteren krokiler, yer isimlerinden kaynaklanan kafa karışıklığına engel olmakta, savaşın safhalarının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle savaş tarihine dair eserler için harita ve krokilerin büyük önemi vardır. Bu çalışmada da krokilerle savaşların safhaları gösterilerek, Türk birliklerinin muharebe sahalarındaki durumu resmedilmiştir.

Bununla birlikte, savaşın safhalarının aktarımı sırasında geçen yerlerin coğrafi özelliklerinden de bahsedilmelidir. Bu sayede savaş anlatımlarındaki “mekân” olgusunun ne kadar kıymetli olduğunu bir kez daha vurgulamış olalım.

Mekân olgusu kapsamında savaş alanlarının stratejik derinlik içindeki yerine değindikten sonra bu oluşan zemin üzerinde savaş esnasında kavramların anlamlarında görülen değişikliklerden örnekler verebiliriz.

3. Muharebeler Esnasında Bazı Kavramların Anlamsal Değişimine Örnekler

Savaş üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğunun Batı'da gerçekleşmesi, emperyalist sistemin militarizm üzerine kurulu olduğuna yönelik düşüncüyü öne çıkarmaktadır.⁵¹ Bu yaklaşıma göre

⁴⁹ Hart, *a.g.e.*, s. 273, 344; M. Neşet, *a.g.m.*, s. 49-61.

⁵⁰ Hart, *a.g.e.*, s. 342'deki harita esas alınmış olup kaynakçadaki eserlerden derlenen bilgilerle zenginleştirilmiştir.[VM]

savaşları çıkarıcılar ve savaşları “*ihraç*” edenler bu emperyalist sistemin önemli aktörleridir.⁵² Buna göre büyük güçlerce çıkarılan savaşların terminolojisinin belirlenmesinde de bu yöndeki çalışmalar etkili olmaktadır. Tarih yazımında olduğu gibi “*zamanın ruhunu*” bilmek kullanılacak kavramların doğruluğu için elzemdir. Örneğin, süngüyle savaşın bittiğine dair iddialar, Birinci Dünya Savaşı arifesinde mevcutsa da Türk cephelelerinde süngüyle yapılan taarruzlar az değildir.⁵³ Ancak aynı iddia sahibinin savaşın tahkimat savaşlarına dönüştüğüne dair savına katılmamak mümkün değildir.⁵⁴ Bu bakımdan süngü mücadelesiyle birlikte mevzi çatışmaları yaşanmakta; süngüye kalkan asker, savaş esnasında yıkılan ve tahrip olan siperlerin tamiri ve temizlenmesini yaşamının bir parçası olarak görmektedir.⁵⁵

Şimdiye değin kitaplarda ve belgeselerde Birinci Dünya Harbi'nin eleştirilmesinden ziyade açıklanmaya çalışılması kendi döngüsünü oluşturmuş bir savaş izlenimine ortam hazırlamıştır.⁵⁶ Birinci Dünya Savaşında komuta kademesindeki generallerin yaratıcılıktan uzak, önyargılı fikirleri ve sürekli saldırmakla yıpranan düşmanın yenileceğine dair stratejileri büyük asker kayıplarına sebebiyet vermiştir.⁵⁷ Bu doğrultuda savaşma tarzındaki değişiklikler, askerî kavramları da etkilemiştir.

Aynı savaşın⁵⁸ (burada harp anlamında) “*itaat*” kavramı yıldan yıla, cepheden cepheye farklılık gösterebilir. Çanakkale muharebelerinde itaatsizlik olarak görülen bir davranışın Galiçya cephesinde aynı şekilde kabul görmediğini söylemek mümkündür.⁵⁹

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı, zaferin sadece düşman askerinin öldürülmesiyle kazanılmayacağını açıkça göstermiştir.⁶⁰ Özellikle düşman askerleri arasında isyanın, firarın ve teslim olmanın teşviki yönünde yapılan propagandalar zafere giden yol olarak askerî itaati hedef almıştır. Aynı şekilde “*disiplin*” kavramının da savaş içerisinde anlamsal değişiklikler geçirdiği görülmektedir. Gelen emirlerin yukarıdan aşağı şekilde sıklaşması, astların üstlerine fikirlerini ifade edememeleri, disiplin kavramını, bir “*emir bekleme*” alışkanlığına dönüştürmüştür.⁶¹ Bu durum morali etkileyen disiplinin sarsılmasının kolaylaşmasına ortam hazırlamıştır.⁶²

Birinci Dünya Savaşı, siperlerde devam eden muharebelerden oluşmaktadır. Almanya'nın tarihî savaş planını (Schlieffen) revize ederek giriştiği harekât, ilk hızını kaybederek mevzi muharebelerine dönüşünce siper hayatının savaşın genel seyrine etkisi ortaya çıkmıştır. Batı cephesi üzerine yapılan çalışmalara nazaran Doğu cephesindeki siper hayatını işleyen monografilerin azlığı dikkat çekicidir. Doğu cephesindeki muharebeleri ele alan eserler ile Rus Devrimini işleyen yayınlar, disiplin zafiyetine sıklıkla gönderme yapmakta; Avusturya-Macaristan birliklerinin savunma hatlarında gösterdikleri başıbozukluğu açıkça ifade etmektedirler.⁶³ Türk birliklerinin ise savaşın genel seyrindeki hal ve tavırlarında 1916 yılının

⁵¹ Jeremy Black, *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000*, Çev: Yeliz Özkan, Dost Kitabevi, Ankara 2009, s. 14-15.

⁵² Karam Khella, *Üniversalist Tarih Kuramı*, Çev: İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, İstanbul 2005, s. 104.

⁵³ Arap Abdullah'ın süngü hücumu, Arıkan, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁴ Niall Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 56.

⁵⁵ Arıkan, *a.g.e.*, s. 99.

⁵⁶ Ferguson, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁷ Black, *a.g.e.*, s. 403.

⁵⁸ Burada savaş kelimesinin bir anlam karmaşası yarattığını ifade etmek gerekmektedir. Savaş, hem harbi hem de muharebeyi anlatırken kullanılmaktadır. Hâlbuki harp daha geniş anlama sahiptir. “Muharebeyi kaybedebilirsiniz, önemli olan harbi kazanmaktır” sözünde olduğu gibi harbin içinde birden çok muharebe olabilir.

⁵⁹ Emir almadan siperini terk ettiği için komutanı tarafından kurşuna dizilme cezası alan ve cezanın infazından önce firar edip bir hastaneye sığınan Osmanlı askerine İbrahim Arıkan'ın yardım ettiği dair anı. Arıkan, *a.g.e.*, s. 127-128.

⁶⁰ Ferguson, *a.g.e.*, s. 403.

⁶¹ Ferguson, *a.g.e.*, s. 370.

⁶² Ferguson, *a.g.e.*, s. 416.

⁶³ Hart, *a.g.e.*, s. 295; Stone, *The Eastern...*, p. 240-241, 253, 262; BOA, HR.SYS, 2316/13-56'dan naklen T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II* (Bundan sonra *OBDDH-II*), İstanbul 2013, s. 105.

moral gücünün etkili olduğu söylenebilir.⁶⁴ Zira Galiçya'daki Türk askerlerinin morali yüksektir.⁶⁵ Burada, Çanakkale'de ve Kutulamare'de Osmanlı Devleti'nce kazanılan zaferlerin akisleri, Avrupa'ya gönderilen her Türk askerinin yüreğinde ve zihnindedir denilirse yanlış olmaz. Zira Doğu Avrupa'ya gönderilen Türk askerleri yerel insanlarla kıskanılacak oranda iyi münasebetler kurmuşlardır.⁶⁶ Saha çalışmalarımız göstermiştir ki, Galiçya'da gönüllü olarak Türk yaralılarına hastabakıcılık yapanların ifadelerini bugün aktaran yöre insanı, Türk askerine duyulan minnet ve sevgiyi dile getirmektedir.⁶⁷

Aynı süreçte Galiçya cephesindeki göre Romanya cephesindeki durum farklılık göstermektedir. Dobruca'daki harekâta Bulgar birlikleriyle aynı safta çarpışan Türk askerlerinin Makenzen tarafından yerleşim yerlerinden uzak noktalarda konuşlandırılmaları düşündürücüdür.⁶⁸ Buna rağmen, Romanya'da savaşan 6. Türk Kolordusunda görev alan Galip Efendi, Dobruca bölgesindeki Türkçe köy isimlerinden duyduğu yakınlığı vurgulayarak söz etmektedir. Anımsadıklarımı aktaran Galip Efendi'nin saydığı köyler arasında, Başpınar, Toprakhisar, Adilköy, Mahmudkuyusu, Susuzalibey, Gölpınar, Karabaka, Kokarca, Karaköy, Aydınbey, Terziköy, Gelincik, Musabey, İsmail, Başköy, Allahbayırı, Mecidiye, Aziziye vardır.⁶⁹ Bunlara Kocayük, Sıpapınar, Çobanisa, Yenicehaydar, Balabanlar, Kaçamak, Akıncı, Deliyusuf, Demirci, Turankulak gibi yerleri de eklemek mümkündür.⁷⁰ Tarihsel ve kültürel yakınlığın yanında kurulan sosyal münasebetlerin ve cephelerdeki Türk askerlerinin mücadelesinde etkisi olduğu söylenebilir. Avrupa'daki Türk birliklerinin faaliyetlerinin değerlendirilmesinde bütün bu etmenler öne çıkmaktadır.⁷¹ Cephelerdeki anlam değişikliklerine değinildikten sonra zayıat olgusunun anlamsal değişimini örneklendirebiliriz.

a. Zayıata Dair

Muharebeler esnasında Türk birliklerinin kendilerinden sayıca üstün kuvvetlerle dövüştükleri kaynaklarda zikredilmektedir. Galiçya'ya gelişinden itibaren 17 Eylül 1916 gününe kadar Türk birliklerinin zayıatı, 95 subay ve 7000 er olarak tespit edilmiştir. Bu zayıatın başka bir boyutunu oluşturan komuta heyetindeki eksilme, 6 tabur ve 22 bölüğün komutansız kalması olarak kaynaklarda geçmektedir.⁷²

5-6 Eylül 1916 tarihlerinde 15 subay, 3000 er zayıat verilmiştir.⁷³ 22 Eylül'e kadar 95 subay, 7 bin er zayıat, 419 rakımlı tepedeki mücadelede kaydedilmiştir.⁷⁴ 24-30 Eylül tarihlerindeki muharebede zayıatı 45 subay, 5000 erdir.⁷⁵ 25 Eylül günü verilen zayıatta 61. Alay, 3. Tabur, 9. Bölük'e ait subay ve astsubayların şehit listesini, Arıkan, hatıratında paylaşmaktadır.⁷⁶ 5-6

⁶⁴ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Ed.), Çev: Ahmet Fethi, Alfa Kitap, İstanbul 2013, s. 40-41.

⁶⁵ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum ! : Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 200.

⁶⁶ BOA, HR.MA, 1179/87'den naklen *OBBDH-II*, s. 72-73.

⁶⁷ Görülen lüzum üzerine Miralay Şevki Bey, dil bilen hastabakıcı talep etmiştir (ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 27). Bu bilgiye ilaveten 2016 yazında yapılan saha çalışmasında yerelden gönüllü hastabakıcıların olduğuna dair malumat edinilmiştir. Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 201419010 nolu proje olarak desteklenmiştir.

⁶⁸ ATASE, BDH, K: 229, D: 948A, F: 8; ATASE, BDH, K: 229, D: 948A, F: 2.

⁶⁹ Tunca Örses, "Üsteğmen Galip Efendi, Romanya Cephesi'ni Anlatıyor: Gece eksi 30 derecede sağ asker kalmadı!", *Atlas Tarih (Özel Sayı)*, Sayı: 30, İstanbul 2014, s. 98.

⁷⁰ M. Neşet, *a.g.m.*, s. 110-112; *Avrupa Cepheleri*, s. 100, 117.

⁷¹ Aysal, *a.g.m.*, p. 1207.

⁷² *Galiçya Cephesi*, s. 45.

⁷³ *Galiçya Cephesi*, s. 87.

⁷⁴ *Avrupa Cepheleri*, s. 32.

⁷⁵ *Galiçya Cephesi*, s. 49.

⁷⁶ Bölük Komutanı Mülâzım-ı evvel Kenan Bey (şehit), 1. Takım Komutanı Haydar Efendi (şehit), 2. Takım Komutanı Zabit Vekili Memiş Efendi (şehit), 3. Takım Komutanı Reşit Efendi (yaralı), Başçavuş Salih Efendi (şehit), Kireçburunlu Çavuş Ahmet (şehit), Bilecikli Çavuş Abdullah ve Çavuş İbrahim (şehit), Antepli Çavuş Mustafa (şehit), Fatsalı Onbaşı Mehmet

Ekim günleri gerçekleşen muharebeler sonucunda 15. Türk Kolordusu, 15 subay, 3000 er zayıat vermiştir. Kolorduda on bölük komutansız kalmıştır.⁷⁷ 29 Haziran-2 Temmuz 1917 günlerinde Kolordu'nun, toplamda 21 subay, 1254 er zayıatı vardır.⁷⁸ Çeşitli kaynaklardan derlenen sayılara göre Galiçya'da 12 bin şehit ile en az 6 bin yaralı ve kayıp olmak üzere zayıat verildiği ifade edilmektedir.⁷⁹

Bu rakamlar dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerde Türk komuta heyetinin Çanakkale'deki gibi savaşıma isteğinden geri durmaması ve ileri hatlarda çok fazla asker berkitmesi sebebiyle zayıatın artmış olduğu yönündeki düşünceler öne çıkmaktadır.⁸⁰

Dinamikleri farklı olsa da Galiçya cephesindeki zayıat ile Romanya cephesindeki zayıat sayısal olarak benzerlik arz etmektedir. Romanya cephesinde görevlendirilen 6. Kolordu, 12 Eylül 1916 tarihinde Makenzen tarafından başlatılan taarruzla ilk muharebelerine katılmıştır. Bu muharebelerde yaklaşık olarak bin zayıat verilmesi Dobruca cephesindeki savaşın boyutu hakkında bilgi vermektedir.⁸¹ 6. Kolordu, cepheye intikalden 6 Ekim 1916 yılına kadar geçen süre zarfında subay sınıfından 21 şehit, 55 yaralı, 13 kayıp; erattan 1202 şehit, 3499 yaralı, 1582 kayıp vermiştir.⁸² Yine 19-25 Ekim günlerinde Romanya cephesinde 6. Türk Kolordusunun subay sınıfından 19 şehit, 43 yaralı; erattan 622 şehit, 4123 yaralı, 425 kayıp vardır.⁸³

Romanya'da Türk askerinin büyük oranda zayıatının arkasında -Galiçya'da olduğu gibi- askerlerin savaşıma isteğinin yüksek olmasının ve harekâtın zorlu koşullarının etkisi büyüktür.

Savaşın en önemli olgularından biri olan "ölüm"ün bir isimden veya birer sayıdan ibaret olarak kanıksanmaya başlandığına yönelik anlatımlar mevcuttur. Her ne kadar her kaybedilen insanların anısı yüceltilirken aynı zamanda kişilik topluluğa devşirilmiştir. Fransız savaş anıtlarında sıkça kullanılan "Vatanları için ölenler" ifadesi ile Almanya'daki bir anıttaki "Bizlerin ölmesi gerekirse bile, Almanya yaşamalı" sözleri bu devşirmenin en açık göstergeleridir.⁸⁴

Şehit olanların aziz hatıralarının yaşatılmak istenilmesi savaşın başka bir etkisidir. Bu bakımdan "zayıat"ın harp ceridelerinde bir sayıdan ibaret hale geldiğini söylemek oldukça zordur. Fakat savaşın yaptığı kıyıcılık geçen zamanla -şimdi- zihinlerde etkili olmuş; isimler ve anılar her geçen gün soluklaşmıştır.⁸⁵ Bugün yöre insanı tarafından anımsanmıyor olsa da savaş sırasında kahramanlık ve fedakârlıklarının yaşatılması için çeşitli noktalara Türk askerlerinin isminin verildiğini kayıtlarda görmekteyiz. Bunlar arasında Cevattepe, Rızatepe, Hilmideresi, Fahrettin Çavuş Tepesi, Ömer Lütfü Tepesi vardır.⁸⁶ Neyse ki savaş alanlarına çarpışmalar esnasında veya harbin sonunda birer şeref nişanesi gibi dikilen abideler, Türk askerinin bu yerlerdeki varlığının naçizane birer sembolü olmuşlardır.

Zayıat, ölüm gibi olguların anlamsal değişimlerinin yanında kahramanlık kavramını ele almak mümkündür.

b. Kahramanlığa Dair

(şehit), Birecikli Çavuş Mustafa (şehit), Onbaşı Mehmet (şehit), Çorlulu Beyaz Bıyık Onbaşı Ahmet (şehit), Antepli Onbaşı Mehmet (şehit), Bölük Emimi Hakkı Efendi (yaralı), Edimeli Onbaşı Hasan (yaralı), Kasımpaşalı Onbaşı Nafiz (yaralı), Saraylı Onbaşı Mehmet (şehit), Arıkan, *a.g.e.*, s. 111.

⁷⁷ *Galiçya Cephesi*, s. 51.

⁷⁸ *Galiçya Cephesi*, s. 88.

⁷⁹ Piotr Nykiel, "Osmanlı Ordusunun Galiçya'da Ne İşi Var?" *Atlas Tarih (Özel Sayı)*, Sayı: 30, İstanbul 2014, s. 88.

⁸⁰ Nykiel, *a.g.m.*, s. 89.

⁸¹ Örses, *a.g.m.*, s. 96.

⁸² M. Neşet, *a.g.m.*, s. 98.

⁸³ M. Neşet, *a.g.m.*, s. 120.

⁸⁴ Ferguson, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁸⁵ "Zaman duyularımızın olumsuz yanıdır", G.W.F. Hegel, *Tarihte Akıl*, Çev: Önay Sözer, İkinci Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 179.

⁸⁶ *Galiçya Cephesi*, s. 92, 95; *Avrupa Cepheleeri*, s. 65.

Çanakkale Muharebelerinde öne çıkan 57. Alay, Galiçya'da da dövülmüş, Çanakkale'deki gibi Galiçya'daki kahramanlıklarıyla da askerî arşiv kayıtlarında yer almıştır.⁸⁷ Fakat aynı alayın Sina-Filistin Cephesinde 23 Eylül 1918 günü mevcudunun dörtte üçünü kaybederek verdiği mücadele sonunda İngilizlere teslim olmasına askerî tarihlerde yer verilmemiştir. Burada iki önemli nokta ortaya çıkmaktadır: Bunlardan ilki Çanakkale'de aynı fedakârlık ve kahramanlığı gösteren 57. Alayın verdiği zayıfatın azımsanmayacak derecede olmasına karşın Galiçya'daki faaliyetlerinin Birinci Dünya Savaşındaki Türk cephelerinin tarihi anlatımlarda önemli/önemsiz, birinci derece/ikinci derece, yurtiçi/yurtdışı cephe şeklinde sınıflandırılması nedeniyle küçümsenmesi, hatta önemsenmemesidir. İkinci nokta, aynı alayın harp içinde muharebe ettiği cepheler göz önünde tutulmadığından Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu gösteren büyük resmin fark edilememesidir. Bu bakımdan kahramanlık kavramının tanıtımı yapılarak öne çıkarılan ve toplumsal kabul gören sahalarda daha fazla değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin, Galiçya'da 57. Alaya bağlı 2. Tabur, 8. Bölük'ten Er Galip, 30 Eylül 1916'daki müsademede ormanın kesafeti sebebiyle birliğini kaybetmiş; kendisiyle aynı durumda olan arkadaşlarından bir müfreze kurarak Ruslara karşı başarılı hücumların yapılmasını sağlamıştır.⁸⁸ Er Galip'in bu teşkilatçılığı ve başarıları onu çavuşluğa yükseltmiştir. Çavuş Galip, müteakiben şiddetli çarpışmaların sürdüğü günlerde, çavuş olmasından beş gün sonra şehitlik mertebesine erişmiştir.⁸⁹ Çavuş Galip gibi birçok Türk askeri Galiçya'da bu ve bunun gibi kahramanlıklarıyla askerî arşiv kayıtlarına işlenirken toplumsal dağarcıkta yer bulamamıştır. Hâlbuki Çanakkale Muharebelerinde benzer aksaklıkların fedakârlık ve kahramanlık örnekleriyle aşıldığı vakalar anıtlştırılmıştır.⁹⁰ Savaşın yaşandığı yıllarda bu kahramanlıklar "*Harp Mecmuası*" gibi yayınlarla halka duyurulmaya çalışılmıştır. Cenap Şehabettin'in "Galiçya'dakilere" başlıklı yazısında Galiçya'da savaşanların iki kere asker olduğu, kahramanlığın Galiçya'daki Türk askerlerinin "*tabii ve samimi üniforması*" olduğu dile getirildikten sonra, "*İşte Ey Galiçya'daki Türk Kahramanları, toprağın altında veya üstünde siz bir hâzine-i faziletsiniz. Biz sizi ehrâm-ı hamiyettin zirvesinde görüyoruz. Yükseliniz ve yükseliniz. Osmanlı ordusu için şevâik-i şeref nâmütenahidir*" denilmektedir.⁹¹ Bu bakımdan savaş yıllarında halkın gündemine taşınan bu fedakârlık ve kahramanlık levhaları zamanın acımasızlığı ve askerî tarihlerin bu hususlardaki suskunluğu nedeniyle unutulmaya yüz tutmuş; yeniden yazılan tarih anlatımlarında bu gündem layıkıyla aktarılamamıştır. Bunun en dikkat çekici örneği, 90 yıl boyunca adı layıkıyla anılmayan Sarıkamış şehitleridir. Bu durum göstermektedir ki; kamuoyunda ve bilim çevrelerinde şehitlik kavramı dahi yapılan muharebenin neticesi doğrultusunda değerlendirilmektedir. Vatan uğruna canını feda eden askerin bu ulvi davranışının muharebenin sonucuna ve savaşılan cephenin genel harpteki durumuna göre kıymetlendirilmesi büyük bir yanlıştır.

Tam olarak zafere ulaşmak her zaman zordur.⁹² Başta ekonomik olarak pek çok dinamiği içinde barındıran zafer kavramının, Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerinde anlık değişimlere uğradığını söylemek mümkündür. Elbette buradaki "*ân*" kelimesinin cephedeki vaziyete göre ortaya çıkan zaman dilimlerinden her biri olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Buradan hareketle muharebenin içinde yaşanan bir çatışma, bir savuşturma filinin "*zafere*" olarak kabul

⁸⁷ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, *Asker Kahramanlar*, Mithat İnan (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s. 9.

⁸⁸ BOA, HR.MA, 1191/23'ten naklen *OBBDH-II*, s. 109.

⁸⁹ *Asker Kahramanlar*, s. 28; Kahramanlık menkıbelerinin tespit edilerek üst makamlara bildirilmesi savaş esnasında istenilmiştir. *Galiçya Cephesi*, s. 92.

⁹⁰ Burada Çanakkale'deki kahramanlığın aşağılaması gayesinde olmadığımızı; Galiçya'daki kahramanlığın ve fedakârlığın da Çanakkale'den geri kalmayacak derecede önemli olduğunu vurgulamaktayız.

⁹¹ Cenap Şahabettin, "Galiçya'dakilere", *Harp Mecmuası*, Sayı: 13 (Teşrinievvel 1332), Yıl: 1, İstanbul 1332, s. 200-202.

⁹² Ferguson, *a.g.e.*, s. 44.

edildiğini, aynı şekilde kaybedilen bir hat ile “*hezimete dûcâr*” olunduğunu ifade eden anlatımlara rastlamak mümkündür. Hâlbuki cephedeki vaziyetin genel harbe tesiri çok değildir. Bunu paylaşılan şekillerdeki sınır değişimlerinde açıkça görmek mümkündür. Ancak 15. Türk Kolordusunun Galiçya’da, 6. Türk Kolordusunun Dobruca’da gösterdikleri başarılar parlaktır. Türk birliklerinin Doğu Avrupa’daki “*kahramanlıkları ve zaferleri, dünya harp tarihine altın bir yaprak eklemiştir*” denilebilir.⁹³

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’nın Doğu Avrupa cephelerinde savaşan Türk askerlerinin durumunun ele alındığı bu çalışmada ulaşılan genel sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

Geçmişten günümüze tarihe ait anlatımlarda savaşların yerleri ayrı olmuştur. Bu bakımdan insanlık tarihinin dünya savaş tarihiyle ortak özellikleri (özdeşlikleri) vardır. Tarih ve savaş tarihi konuları günümüzde şu sıra ile birbirini kapsamaktadır: Tarih, askerî tarih, savaş tarihi.

Elbette tarih araştırma yöntemlerinin kullanıldığı askerî tarih eserlerinde, sadece harp ve muharebeler başlıkları savaş tarihinde ele alınmaktadır. Bu bakımdan askerî tarih savaş tarihinden kapsam ve içerik bakımında farklılık göstermektedir. Askerî tarih, askerlik bilimine dair her türlü konuyu (Savaş olgusu; savaş tarihi; çeşitli toplulukların kullandıkları silah, araç ve gereçler ile ordu teşkilatları; muharebelerin stratejik, operatif, taktik boyutları gibi konuları) ele almaktadır. Savaş tarihi ancak, askerî tarihin bir parçasıdır.

Köken olarak askerî bir terim olan “stratejik derinlik”, savaşan tarafların mücadelelerini sürdüren ve zafere ulaşmalarını sağlayan unsurlarca belirlenmektedir. Bu bakımdan muharebelerin değerlendirilmesinde harbin genel seyrinin göz önünde tutulması şarttır. Bu unsurlar arasında altyapı ve ekonomiye dair hususların yanında savaşma kültürü diye adlandırılan cesaret, fedakârlık ve kahramanlık gibi moral gücünü doğrudan etkileyen etmenler vardır.

Aradan geçen bir asra rağmen Birinci Dünya Savaşı’nın incelenmesi için savaş alanlarında saha çalışmalarının yapılması elzemdir. Bu çalışmalar sayesinde cephenin coğrafi şartları öğrenilerek alanda cereyan eden muharebelerin tarzının kolayca kavranması mümkün olmaktadır. Sık ormanlık bir alandaki muharebe ile herhangi bir tümseğin bulunmadığı sahadaki muharebe tarzının farklı olacağı açıktır.

Savaşın sıcak günlerinde kişiler ve toplumca kabul edilen itaat, disiplin, zayıat, ölüm, zafer gibi kavramların zaman içinde anlamsal değişikliklere uğradıkları görülmektedir. İtaatin cepheden cepheye değişiklik gösterdiğine dair örnekler mevcuttur. Siperini emir almadan terk ettiği için cezalandırılan ve ceza infaz edilmeden firar eden birine yardım edildiğine dair bilgiler, Galiçya’da savaşanların anılarında rastlanılmaktadır.

Disiplin kavramının ise üstten gelecek emre dönüştüğünü savaşın içinde görmek mümkündür. Zayıat, ölüm gibi kavramların bireysellikten sıyrılarak toplumsal anlatımda evrilerek anlamsal değişikliklere uğramaktadır. Bu durumu savaş sonrasında yazılan eserlerde ve abidelerin kitabelerinde görmek mümkündür. Yine, savaş sırasında kahramanlık ve fedakârlıklarıyla anılan, şehit olduklarında bu güzel hasletlerle hatırlanan askerlerin, savaş sonrasında bir sayısal değere dönüştürülmesi bu anlamsal değişikliğin açık göstergesidir. Bu bakımdan savaş esnasındaki değerlerin, (dağ, tepe ve nehirlere verilen kahramanların isimleri gibi, zor şartlarda dikilen anıtlar gibi) savaş sonrasındaki yıllara taşınması çok iyi hazırlanmış savaş tarihleri ile mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı’nın Doğu Avrupa cephelerinde savaşan Türk birliklerinin varlığı ve faaliyetlerine bir kez daha vurgu yapılan bu çalışma ile çağdaş dünyanın savaş tarihine bir katkı

⁹³ ATASE, BDH, K: 237; D: 985, F: 36-13; *Galiçya Cephesi*, s. 112; “*Çanakkale bundan sonra bir isim değil, bir tarih olacaktır. Galiçya’da onun zeyli*”, (*Harp Mecmuası*, Sayı: 20, s. 316).

sağlanmıştır. Muharebeler ve cephele göz önünde tutulduğunda ulaşılan özel sonuçlar ise şöyle sıralanabilir:

Doğu Avrupa'ya gönderilen iki Türk Kolordusunun Osmanlı Devleti'nin tarihsel bağları sebebiyle bölgedeki çıkarlarını korumak ve Osmanlı topraklarına yapılacak saldırıları savuşturmak üstüne kurulan stratejinin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Karpatların çizmiş olduğu yay üzerinde adeta bir savunma hattı, Galiçya'dan Dobruca'ya uzanmaktadır. Cephelelerin buldukları coğrafi yapıların oluşturduğu dinamikler, savaş alanlarını ve dolayısıyla savaşın seyrini etkilemiştir. Galiçya'da 50 kilometrelik Rus saldırı hattının yaklaşık 30 kilometresini savunma görevinin zorluğu kadar Dobruca'da 180 kilometrelik bir alanda taarruzî harekât sürdürmek de zordur.

Avrupa'daki Türk askerleri Galiçya ve Dobruca'da kendinden istenilen ve beklenilenin çok ötesinde bir fedakârlık, gayret ve çaba ile savaşmıştır. Cepheden çekilen 1917 tarihli bir telgrafta ifade edildiği üzere bütün bu gayret, çaba ve fedakârlık tarihin altın sayfalarında yerini almalıdır.

KAYNAKÇA

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (K): 229, Dosya (D): 948A, Fihrist (F): 2.
ATASE, BDH, K: 229, D: 948A, F: 8.
ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 18.
ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 18-1.
ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 20.
ATASE, BDH, K: 237A, D: 985, F: 27
ATASE, BDH, K: 237; D: 985, F: 36-13.
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (BOA), Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS), 2403/77, Tarih: 20.10.1914.
BOA, HR.SYS, 2106/11, Lef: 1, Tarih: 24.07.1916.
Harp Mecmuası, Sayı: 20 (Temmuz 1333), Yıl: 2, İstanbul 1333, s. 316.
AHMAD, Feroz; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Ed.), Ahmet Fethi (Çev.), Alfa Kitap, İstanbul 2013, s. 19-56.
Ahmet Suat, “Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15. Türk Kolordusu”, *Askerî Mecmua (Tarih Kısmı)*, Nu: 76, Yıl: 4 (1 Nisan 1930), Sayı: 17, İstanbul 1930, s. 1-83.
AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat; “Genel Hatları İle Askeri Tarih”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 37-46.
AKTAR, Yücel; “Askeri Tarih’in Tanımı ve Metodolojisi”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 1-8.
ARCHER, Christon I. (vd.); *Dünya Savaş Tarihi*, Cem Demirkan (Çev.), Tümm zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2006.
ARIKAN, İbrahim; *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, Selman Soydemir-Abdullah Satun (Haz.), Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.
AYSAL, Necdet; “Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senâî Bey”, *Turkish Studies*, Vol: 9/10, (Fall 2014), p. 1199-1220.
BAYRAK, M. Orhan; *Türk Savaş ve Barışları: MÖ.209-MS.1974*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990.
BLACK, Jeremy; *Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000*, Yeliz Özkan (Çev.), Dost Kitabevi, Ankara 2009.
Cenap Şahabettin, “Galiçya’dakilere”, *Harp Mecmuası*, Sayı: 13 (Teşrinievvel 1332), Yıl: 1, İstanbul 1332, s. 200-202.
COLLINGWOOD, R.G.; *Tarih Tasarımı*, Kurtuluş Dinçer (Çev.), İkinci Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.
DAVUTOĞLU, Ahmet; *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 72. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2011.
ERICKSON, Edward J.; *Size Ölmeyi Emrediyorum ! : Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Tanju Akad (Çev.), Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2003.
FERGUSON, Niall; *Hazin Savaş 1914-1918*, Nurettin Elhüseyni (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, *Asker Kahramanlar*, (Haz: Mithat İnan), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.
Harb Tarihi Notları, Ekrem Öncü (Çev.), E.U. Basımevi, Ankara 1953.
HART, Basil Liddell; *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Kerim Bağrıaçık (Çev.), Edip Gölbaşı-Ülke Evrim Uysal (Yay. Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

- HEGEL, G.W.F.; *Tarihte Akıl*, Önay Sözer (Çev.), İkinci Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.
- HÜNOĞLU, Burhanettin; “Askeri Tarih’in Genel Tarih İçerisindeki Yeri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 47-50.
- KHELLA, Karam; *Üniversalist Tarih Kuramı*, İsmail Kaygusuz (Çev.), Su Yayınevi, İstanbul 2005.
- M. Neşet, “Büyük Harpte Romanya Cephesinde 6. Türk Kolordusu”, *Askerî Mecmua (Tarih Kısmı)*, Yıl: 4 (1 Teşrinievvel 1930), Sayı: 19, İstanbul 1930, s. 1-169.
- McMEEKIN, Sean; *I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Rolü*, Nurettin Elhüseyni (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- NYKIEL, Piotr; “Osmanlı Ordusunun Galiçya’da Ne İş Var?” *Atlas Tarih (Özel Sayı)*, Sayı: 30, İstanbul 2014, s. 86-93.
- ÖRSES, Tunca “Üsteğmen Galip Efendi, Romanya Cephesi’ni Anlatıyor: Gece eksi 30 derecede sağ asker kalmadı!”, *Atlas Tarih (Özel Sayı)*, Sayı: 30, İstanbul 2014, s. 94-100.
- PARKER, Geoffrey; *Cambridge Savaş Tarihi*, Geoffrey Parker (Haz.), Füsun Tayanç-Tunç Tayanç (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- PERK, Kadri; *Tarih İlmi ve Harp Tarihinine Giriş*, Harp Akademileri Basımevi, Ankara 1946.
- SAN, Coşkun; “Karşılaştırma Yönetimde Zaman ve Mekan Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1, Ankara 1993, s. 155-159.
- STONE, Norman; *Birinci Dünya Savaşı*, Ahmet Fethi Yıldırım (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- STONE, Norman; *The Eastern Front 1914-1917*, Penguin Books, London 1998.
- ŞAYİN, Cevat; “Askerî Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Teferrüat”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 52 (2010/2), İstanbul 2011, s. 151-181.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, İstanbul 2013.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, İstanbul 2013.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Birinci Dünya Harbi (VII nci Cilt: Avrupa Cepheleeri, 1 nci Kısım: Galiçya Cephesi)*, Cihat Akçakayalıoğlu (Haz.), Gnkur. Basımevi, Ankara 1967.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Avrupa Cepheleeri (Özet)*, Gülhan Barlas (Haz.), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.
- TURAN, Şerafettin; “Askeri Tarih’in ‘Tarih’ İçindeki Yeri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 11-23.

AÇIK İNOVASYONDA YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME İÇİN MÜŞTERİ ENTEGRASYONU

Dr. Güven PADO¹

Özet

Son yıllarda birçok farklı sektördeki işletmeler açık inovasyon ile önemli başarılar elde etmeye başladı. Açık inovasyon sürecinde müşteriler şüphesiz en önemli kaynaklardan biridir. Ürün geliştirme sürecine entegre edilen müşteriler ürünlerinin yenilik başarılarını önemli ölçüde yükseltmektedir. Müşteri entegrasyonun inovatif ürün ve servis üzerine olan pozitif etkisi artık kabul edilmiştir. Birçok ampirik araştırmalar, yenilikçilik ürün geliştirme sürecinde müşteri entegrasyonunun katkılarının ürün yeniliğine daha yüksek seviyesine yol açtığını, pazardaki inovasyon risklerinin azalması ve kaynak harcamalarında daha etkili olduğunu göstermiştir. Müşteri entegrasyonu için çeşitli faktörler vardır. Müşteri bilgisini içselleştirmek için teoride farklı yöntemler vardır. Bu yöntemler her işletme veya sektöre göre farklı olabilmektedir. Etkili ve başarılı müşteri entegrasyonu için bu unsurlar dikkate alınmalıdır. Bu yazıda, müşteri katkılarının ürün ve hizmet yeniliği sürecinde sürekli olarak incelenerek müşteri entegrasyonuna vurgu yapıyorum.

Anahtar Kelimeler: Açık İnovasyon, Müşteri Entegrasyonu, Müşteri Bilgisi, Yenilikçi Ürün Tasarımı

CUSTOMER INTEGRATION FOR NEW PRODUCT DEVELOPMENT IN THE OPEN INNOVATION

Abstract

In recent years, many companies from different sectors have begun to achieve significant achievements through open innovation. In the open innovation process are customers undoubtedly one of the most important sources. Customers integrated into the product development process significantly increase the innovation success of their products. The positive impact of customer integration on innovative product and service has been acknowledged. Many empirical researches show that the customer integration contributions in innovative product development leads to a higher degree of product newness, reduced innovation risks in market and more effective in resource spending. There are several factors for customer integration. These factors should be considered for effective and successful customer integration.. There are different methods in theory to internalize customer knowledge. These methods can be different according to each business or sector. In this paper, I emphasize customer integration by investigating the continual consideration of customer contributions throughout the product and service innovation process.

Keywords: Customer Integration, Customer Knowledge, Innovative Product Design, Open Innovation,

1. Giriş

Son yıllardaki artan rekabet koşulları, işletmeler ile müşterileri arasındaki ilişkiye yeni boyutlar kazandırmıştır. Günümüzde müşteri sadece ürün ya da hizmeti satın alan boyutta çıkarak, aynı zamanda o ürün ya da hizmetin fikir aşamasından, pazardaki son kullanım sürecine kadar birçok belirleyici güç durumundadır. Bu yeni boyutlar müşteri kavramını işletmeler için her geçen gün daha fazla önemli bir sürece taşımıştır. Müşterilerin beklenti ve taleplerinde gerçekleşen farklılaşmadaki artış, işletmeleri sahip oldukları veya potansiyelde olan müşterileri kaybetmeme riskine karşı devamlı yeni yaklaşımlara yönlendirmektedir. Bu durumda işletmelerin müşteri ihtiyaç ve beklentilerini tam olarak anlaması ve tüketicileri işletmedeki değer zinciri içerisine dahil edilmesi, işletme ile müşteri arasındaki iletişim/etkileşimi etkin ve verimli bir düzeye getirmesinde oldukça etkilidir. Pazar ve müşteri yapılarındaki sert ve dinamik değişimler işletmelerin inovasyon süreçleri üzerinde de önemli oranda değişimlere neden olmuştur. İşletmeler kapalı inovasyon yaklaşımlarından giderek uzaklaşmaktadır.

Son yıllarda işletmeler açık inovasyon yaklaşımı ile yenilik kaynaklarını işletmelerin dışındaki paydaşlarından daha fazla kullanma yolunu tercih etmeye başlamıştır. Bu dış paydaşlar içerisinde yeniliğin kaynağı olarak müşteriler en önemli aktörlerdendir. Enkel ve Gassmann (2009) birçok farklı sektördeki yeniliğin kaynağı üzerine yapmış oldukları çalışmalarında elde ettikleri sonuca göre yeniliklerin kaynağının;

- ❖ % 78'i Müşteriler
- ❖ % 61'i Tedarikçiler
- ❖ % 49'u Ticari amaçlı araştırma merkezlerinin

oluşturduğunu ortaya koymuşlardır.² Bu verilere göre işletmelerin yenilik kaynakları içerisinde müşterilerin çok önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Klasik (kapalı) inovasyonunun müşteriye bakışı, özellikle işletmedeki ürün/hizmet sürecine entegrasyonunda oldukça sınırlı iken, açık inovasyon da müşteri entegrasyonu yenilik süreçlerinin başından itibaren etkin rol alır. İşletmeler başarılı bir yeni ürün tasarımı için, önemli bilgilere ihtiyaçları vardır. İşletmeler müşterilerin entegrasyonu ile bir ürün/hizmet farklılaşmasında onların ilgili ihtiyaçları hakkında gerek duyduğu bilginin sağlanması için en iyi çözüm bilgisi ve en önemli kaynak bunun nasıl yapılacağıdır.³ Artan heterojen müşteri yapısı ve talepleri işletmelere bu talepleri karşılama konusunda önemli riskler ile karşı karşıya bırakmakta ve işletmeler üzerinde bir baskı oluşturmaktadır.

Müşteri yapısındaki heterojenlik doğrultusunda ürüne karşı beklenti de artmaktadır. Bu durum karşısın da işletmeler müşterileri ile daha yakın işbirliğine girerek onların kendi süreçlerine farklı boyutlarda entegre ederek bu beklentilerini daha etkin bir şekilde karşılamayı ön görmektedirler.

2. Açık İnovasyonda Müşteri Entegrasyonuna Kavramsal Bakış

Açık inovasyon modeli, işletmelerin hem iç hem de dış kaynaklardan yararlanabildiği daha dinamik ve daha az doğrusal bir yaklaşımdır. Açık inovasyon yaklaşımı ile işletme ihtiyaç duyduğu bilgiyi dış kaynaklardan elde ederek yeni fikirleri pazara daha kısa bir sürede, daha düşük müşteri kabul riski imkanı sunmaktadır. Chesbrough'a (2006) göre işletmelerin pazar alanlarını genişletmek için işletme dışındaki bilgi ile kendi bilgi ve teknolojisi ile yoğurarak pazarda daha fazla gayret göstermesi de açık inovasyona dâhildir.⁴ Wallin ve Krogh (2010) çalışmalarında, işletmelerin son on yıl içinde müşterilerini,

² Enkel E. , Gassmann O. (2009). *Neue Ideenquellen erschließen –Die Chancen von Open Innovation Marketing Review* St. Gallen

³ Thomke, S. ,Von Hippel, E. (2002). Customers as innovators: a new way to create value. *Harvard Business Review*, 80, 74-81

⁴ Chesbrough H. (2006). *New puzzles and new findings*. In H. Chesbrough, & W. Vanhaverbeke (Eds.), *Open innovation: Researching a new paradigm* (S:15-33). Oxford: Oxford University

tedarikçilerini ve diğer katılımcılarını aktif olarak ürün tasarımı ve diğer süreçlerine müdahil etme paradigmasının bir açık inovasyon olduğunu ifade etmişlerdir.⁵

Açık inovasyon yaklaşımı ile iş bölümlerinde ihtiyaç duyulan bilgiler kolay karşılanır. Geleneksel inovasyonda, fikirden pazara kadar olan süreçte üretici ile potansiyel müşteri arasında çok sayıda geri bildirim döngüleri önemli zaman kayıplarının oluşmasına neden olmaktadır. Müşterinin sürece entegrasyonu ile bu döngülerden dolayı yaşanan tekrarlı zaman kayıpları ortadan kalkacaktır. Buganza ve Verganti'ye (2009) göre, rekabetçi işletmeler inovasyon bazlı ürün ve süreçlere büyük yatırımlar yapmaktadır.⁶ R&D masrafları her işletme için önemli yükler getirmekte ve bu durum ise işletmenin yeni ürün tasarımında esnek olmasını engellemektedir. Bigliardi ve diğerleri (2012) ise dinamik ve zorlu pazar ekonomilerinde inovasyonun sadece iç kaynaklardan oluşamayacağını; geleneksel araştırma modelleri ile tüm masrafların işletmenin iç kaynaklarından karşılanması işletmelerin örgütsel büyümeleri için yeterli olmayacağını savunmuşlardır.⁷ Bu nedenle işletme, gerekli bilgiyi sadece iç bünyesinde değil pazardaki diğer paydaşlar üzerinden de aramalıdır. İşletmelerin ihtiyaç duydukları bilgiyi açık inovasyon sayesinde farklı boyutlarda kullanabilme ve onu süreçlerine dâhil edebilmesi de işletmenin yönetimi ve çalışanların yeterliliği ile ilişkilidir. Açık inovasyonun işletmeler üzerindeki pozitif etkileri görüldükçe araştırmacılar çalışmalarını daha derin boyutlarda yapmaya başladılar. Açık inovasyonun sadece yeni ürün tasarımına değil işletme içindeki diğer değer zinciri üzerine olan etkileri de araştırılmaya başlandı. Piller & Christoph (2009) göre ise gelecekteki farklı ürün kategorilerinin belirlenmesinde, müşterinin ürün yetkinliğine sahip olma bilgisinin kullanılması, müşterilerin teknik bir yeterliliğe sahip olduğu bakışı ile ürün farklılaştırma veya yeni ürün tasarımda sorunun çözümüne katılmasına olanak vermektedir. Bunlara ek olarak da müşterinin konsept liderliğinin olduğuna inanarak belirli açık inovasyonlarda onlara yetki verilmesi ile de sürece dahil edilebilir.⁸ İşletmeler aynı pazardaki rakiplerine aynı ürün segmentindeki ürünlerini müşterilerine sunarken aralarında farklılık yaratabilmek için ürün farklılaştırma stratejisini kullanırlar. Farklılaştırma stratejisini kullanırken ürünün maliyetinde önemli bir girdi değeri olan AR&GE giderlerini en aza indirmek için açık inovasyon ile dış kaynaklardan yararlanma yolunu tercih ederler ve dolayısıyla ürün/hizmette maliyet liderliği hedefine de dolaylı etki yaparlar.

Açık inovasyonda müşterinin sürece entegrasyonu işletme için önemlidir. Çünkü işletme ürün/hizmeti müşteriler için üretir ve müşteri bakışı ile ürüne katılacak olan çözümler diğer rakip ürünlere göre bir farklılaşmayı kendiliğinden getirir. Kleinaltenkamp ve Haase (2000: 167-194) göre; bir ürünün iki değerlendirme süreci vardır. Bunlardan ilk değerlendirme süreci, işletme içindeki üretim faktörlerinin birbirleri ile olan iç uyumudur. Çünkü işletmedeki ürün/hizmet üretim süreci birbirleri ile ne kadar uyumlu ise ortaya çıkacak ürün/hizmetin kalite ve performansı o boyutta başarılı olacaktır. İkinci değerlendirme ise, potansiyel kullanım ve müşteri bakış açısıyla algılanan ürünün performansının ortaya koyduğu başarıdır. Bir dış faktör olarak tanımlanan müşteri, eğer bu sürece entegre edilmezse, süreç başarılı olarak gerçekleştirilemez. Bu dış faktörlerden en önemlisi müşterinin ihtiyaç bilgisidir ve en verimli bu sürecin içerisine müşterinin katılımı ile sağlanır.⁹ Açık inovasyonun klasik inovasyona göre en önemli farklarından birisi olan dış kaynak yaklaşımı ile, müşteriler ürün farklılaştırma stratejisinde sürece entegre olurlar. Riechwald ve Piller (2009) tarafından açık inovasyon ile müşterinin sürece dahil edilmesi birçok farklı bakışla soruna çözüm arama sürecidir. Temel düşünce; müşterinin entegrasyonu ve işletmenin tüm inovasyon sürecindeki ihtiyaç bilgisinin en iyi şekilde sağlanması ve

⁵ Wallin, M.W. , Von Krogh, G. (2010). *Organizing for open innovation: Focus on the integration of knowledge*” Organizational Dynamics 39(2): 145-154.

⁶ Buganza, T. , Verganti, R. (2009). Open innovation process to inbound knowledge: *Collaboration with universities in four leading firms*. European Journal of Innovation Management, 12 (3), 306–325.

⁷ Bigliardi B. , Dormio, A. , Galati, F. (2012). *The adoption of open innovation within telecommunication industry*. European Journal of Innovation Management, 15 (1), 27–54.

⁸ Piller F. , Christoph M. (2009). **Open Innovation with Customers Foundations**, Competences and International TrendsIhl Technology and Innovation Management Group RWTH Aachen University Germany,

⁹ Kleinaltenkamp, M., Haase, M. (2000). **Externe Faktoren in der Theorie der Unternehmung**. In: Horst Albach et al. (Hg.): *Die Theorie der Unternehmung in Forschung und Praxis*, Berlin / Heidelberg: Springer, 167-194.

tüm fazlarda müşterinin etkin olarak kullanılmalıdır.¹⁰ Piller ve Ihl (2009: 164-173) göre ise lider kullanıcı (lead user) özellikleri ile müşteriler gelecekte deki önemli eğilim trendlerinin bilgisini ve uygun olan çözüm teknolojilerinin belirlenmesinde etkin görev alırlar, ayrıca diğer müşterilere göre ürün konseptinin değerlendirilmesinde faydacı katılım veya bilginin prototip çalışması ile işletmedeki sürece katılım sağlarlar.¹¹ Bir ürün/hizmetin farklılaştırma sürecindeki açık inovasyon yaklaşımı, müşterinin katılımını olan lider kullanıcı (lead user) yaklaşımına entegrasyonu ile daha etkin bir şekilde yönetilmektedir. Belkahl ve Triki (2011) ise müşterinin sürece katılımında, yenilik sürecinde sahip olduğu bilginin yönetimi üzerine odaklanarak, müşteri bazlı yenilik bilgisini işletmenin örgütsel yapısı içerisine entegre edilmesini önermekte ve yönetimin yetkinliği ile müşteri bilgisinin toplanıp değerlendirilmesiyle yeni ürün/hizmet sürecindeki işletmenin performansına etkili olacağını söylemektedirler.¹² Bu çerçevede aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur. Reichwald ve Piller (2003) yenilik kaynağı olarak müşteri¹³ gibi birçok araştırmacı tarafından yeni ürün tasarımı müşterileri ile işbirliği sağlayacak açık inovasyon süreci ile boyut rol ve faaliyetleri, etkileşim modları ve yetkinliklerin türleri üzerine geniş tabanlı çalışmalar olmuştur. Bir ürünün yüksek pazar kabulü, ürünün mevcut piyasa ihtiyaçlarını karşılama ile mümkündür. Diamantopoulos ve diğerleri (1995) ise bir ürünün performansını, talep edenlerin ihtiyaçlarının karşılanması yönünde işletmenin sundukları (Örneğin, teknoloji, kalite, performans, fiyat) ile ölçülebileceğini ifade ederler.¹⁴ Riggs ve diğerleri (1994) ise lider müşteriler tarafından oluşturulan ihtiyaçları ve çözüm bilgilerinin işletme için yeni ürün geliştirmede kullanılmasının yanı sıra birçok iyileştirmede de kullanılarak işletmeye destek olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵ İşletmeler, müşteri talep ve beklentilerini daha iyi anlamak için ürünün fikir aşamasından pazarda konumlandırmasına kadar farklı boyutlarda müşterilerini sistemlerine entegre eder.

3. Açık İnovasyon Sürecinde Müşteri Entegrasyonu

Yeni ürün tasarımı müşteri entegrasyonunun farklı boyutlarda gerçekleştiği bundan önceki bölümlerde anlatıldı. Bu bölümde ise özellikle açık inovasyon sürecinde uygulanan müşteri entegrasyonu ile ilgili farklı bakış açıları ile yeni ürün tasarımı sürecindeki müşterinin oynadığı etkin rolün detayları ve bu sürecin nasıl yönetildiği üzerine bilgi verilecek. Her yeni ürün pazarda başarılı olacaktır diye bir genelleme yapmak yanlıştır. Cooper ve Alan (1999), pazara çıkan yeni ürünlerin büyük bir kısmının başarısız olduğunu ampirik bir çalışma yaparak tespit etmişlerdir.¹⁶ Sektörlerdeki yeni ürünlerin çok büyük oranda başarısız oldukları rapor edilmektedir. Bu durumda pazardaki dinamik ve sert rekabetten dolayı işletmeler için yeni ürün tasarımı sonrası pazarda yaşanacak kabul görme riski her geçen gün daha artmaktadır. Kuester (2008), Almanya’da yapılan bir çalışmada tüketim sektörü bazlı yeni ürünlerin pazar başarısının ölçülmesinde bulunmuş; bu ürünlerin %70’inin pazara sunulmasından 12 ay sonra piyasada bulunmadığını (işletmelerin ürünlerinin pazardaki başarısızlığından dolayı) tespit etmiştir.¹⁷ Yine buna benzer bir ampirik çalışma Gourville (2006) tarafından USA’de yapılmış ve hızlı tüketim sektöründeki yeni ürünlerin pazardaki başarısızlık oranının %70-90 arasında bir değere sahip olduğu ortaya konmuştur.¹⁸

¹⁰ Ralf, R. , Piller, F. (2009). *Interaktive Wertschöpfung Open Innovation, Individualisierung und neue Formen der Arbeitsteilung*, Auflage 2009, Gabler | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden

¹¹ Piller, F. , Ihl, C. , Steiner, F.(2010). Embedded Toolkits for User Co-Design: A Technology Acceptance Study of Product Adaptability in the Usage Stage. 43rd Hawaii International Conference on Systems Sciences Vols 1-5 (Hicss 2010), S:164-173.

¹² Belkahl W. , Triki A. (2010). Customer knowledge enabled innovation capability: proposing a measurement scale", *Journal of Knowledge Management*, Vol. 15 Iss: 4, 648 – 674

¹³ Reichwald, R. , Piller, F. (2003). From mass production towards customer integration and co-production. *Wirtschaftsinformatik*, 45(5), 515-519

¹⁴ Diamantopoulos, A. , Schlegelmilch, B. , DuPreez, J. (1995). Lessons for Pan-European marketing? The role of consumer preferences in fine-tuning the product-market fit. *International Marketing Review*, 12 , 2: 38-52.

¹⁵ Riggs, W. , Von Hippel, E. (1994). Incentives to innovate and the sources of innovation: The case of scientific instruments. *Research Policy*, 23 (1994) 4: 459- 469.

¹⁶ Cooper, A. (1999) Customer knowledge management and mass customization. *Internet Business*, H. 4

¹⁷ Kuester, S. (2008). Herausforderung Innovation. Manuskript eines Vortrags am Institut für Marktorientierte Unternehmensführung an der Universität Mannheim,

¹⁸ Gourville, J. (2006). Eager sellers & stony buyers. *Harvard Business Review*, 84 ,6: 98-106

Bu başarısızlığın sebepleri ile ilgili olarak gerek araştırmacılar gerekse işletmeler yoğun araştırmalar yaparak işletmelerin inovasyon süreçlerindeki başarısızlıkları iyileştirme çalışmaları sürdürmektedirler. Ürün ve müşteri kavramları birbirleri ile etkileşim halindedir. Yeni bir ürünün başarısındaki temel gösterge müşterinin o ürüne gösterdiği satın alma tepkisidir. Yeni ürün hangi oranda müşteri beklentisini karşılayabilirse pazarda da o boyutta kabul görecektir. Sonuç olarak, işletmeler daha önceki klasik müşteri beklentileri anlayışından uzaklaşmaya ve müşteriye yeni ürün tasarımı sürecine daha fazla entegre etmeye başladılar.

3.1. Açık İnovasyon Kaynağı Olarak Müşteri

Yapılan birçok ampirik çalışma, ürün yeniliğinde tam belirleyici olan işletme temelli bakışın günümüz pazar yapısındaki beklenti ve ihtiyaçların karşılanmasında yetersiz kaldığını göstermiştir. Yeni ürün tasarım sürecine dış aktörlerin daha aktif katılma zorunluluğunun olduğu ve bunlardan özellikle müşterilerin dikkate alınması gerektiği yönündedir. İnovasyon konusundaki önemli araştırmaları ile bilinen Eric von Hippel tarafından 1990'lerden sonra ortaya çıkan müşteri aktiviteli bakışın (customer-active paradigm) her geçen gün sektörlerde daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Özellikle müşterilerin yeni ürün gelişiminde çok etkin olduğu ortaya konmuştur. Yine aynı bazlı yapılan birçok araştırmada müşterilerin farklı sektörlerdeki yeni bir inovasyona olan katkıları ise tablo 1. de gösterilmektedir.

Hippel (2005) tarafından yapılan, inovasyon projelerinin ilk adım olarak başlatıldığı, yani yeni ürün fikrinin kimden geldiği yönündeki araştırma sonunda **birçok ürün yeniliğinin işletme dışından geldiği** tespit edilmiştir. Klasik inovasyon ile yeni ürün tasarımında müşteri odaklı yenilikçi ürünler paradigmasının ön plana çıktığını ve bunu yaparken pazar araştırmacılarının **müşterinin sesi (Voice of Customer)** yöntemini kullandığı görülmektedir. Bu yaklaşımda ise en fazla kullanılan yöntem müşteri ile yapılan anketlerdir. Açık inovasyonda ise anket yerine müşterinin açıktan dile getirdiği istek ve beklentilerini yeni ürüne uygulama, doğrudan müşteri ve kullanıcı potansiyelini hazır bir çözüm olarak görme ve uygulama yönündeki yaklaşım önem kazanmaya başlamıştır.

Tablo 1. Açık İnovasyon ile Farklı Sektörlerdeki Müşteri Katılımı

	Örnek Sektör	Örneklenmiş Kullanıcının Sayısı ve Türü	Müşterinin Kendi İhtiyacı İçin Bir Üründeki Geliştirme Oranı	Kaynak
Endüstriyel	CAD Software	136 katılımcı kullanıcı firmalardan	24,30%	Urban/Hippel 1998
	Endüstriyel Tesisler	74 farklı firma çalışanı, instalasyon işi yapanlar	36%	Hippel 1992
	Kütüphane Bilgi Sistemi	102 Kütüphaneci Australya, OPAC sistemi kullanıcısı	26%	Morris ve ark. 2000
	Tıp Tekniği	261 Üniveriste hastanesi Almanya da	22%	Lüthje 2003a
	Apache Web Sunucu Yazılımı	131 teknik sofistike Apache kullanıcıları (yöneticileri)	19.1%	Hippel ve Franke 2003
Tüketim Malları	Outdoor Ürünleri	Trekking ürünleri için 153 alıcı	9,80%	Lüthje 2004
	Extreme Spor Malzemeleri	Yeni spor dallarında 4 kulüpten 197 üye	37,80%	Franke / Shah 2003
	Dağ Bisikletçiliği	Bir bölgede 291 dağ bisikletçisi	19,20%	Lüthje ve diğerleri 2005

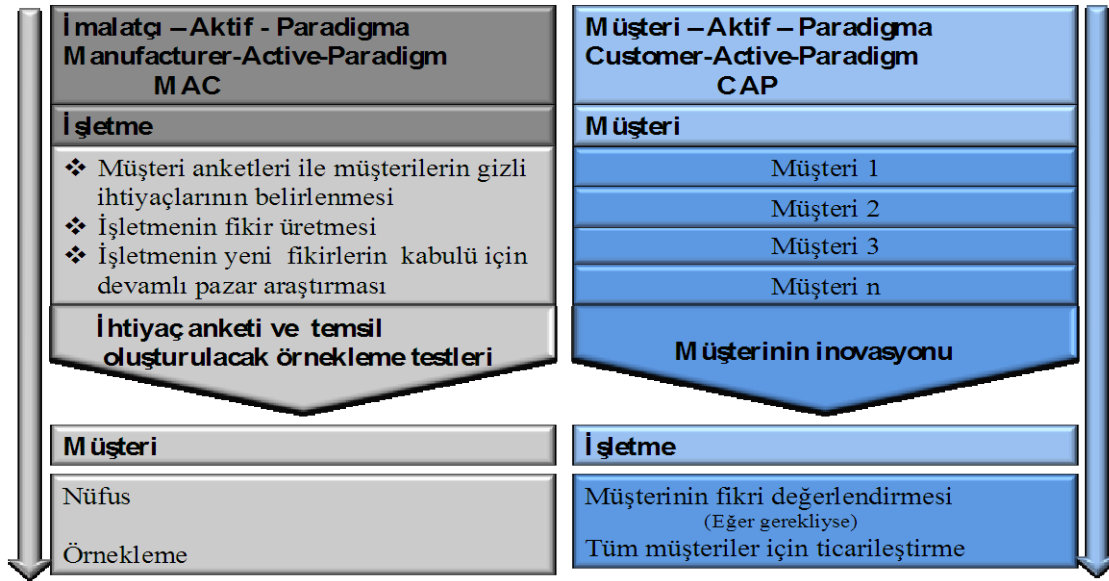
Kaynak : Von Hippel, E. (2005). Democratizing innovation Includes bibliographical references and index. ISBN 0-262-00274-4)

Daha fazla katılım göstermek isteyen müşteriler, oluşan yeni bir ihtiyacın pazarda karşılanamaması veya yetersiz olduğu durumlarda kendi çözümünü bulma yönünde eylem göstermektedir. İşletmeler yeni ürünlerinde müşterinin ihtiyacı ve beklentisini anladığı oranda başarılı olacaktır. Bu da karşımıza işletme ve müşteri/tüketici arasındaki iletişimin ne kadar önemli olduğunu çıkarmaktadır. Açık inovasyon ile bu ilişkinin iki önemli aktörü olan müşteri/kullanıcı ve işletmenin, pazardaki yeni ürün başarısı belirlenir.

3.2. Müşterinin Aktif Olduğu Ürün Tasarımı

Müşterinin aktif (customer-active paradigm (CAP)) olduğu ürün tasarımı paradigması ilk olarak Hippel (1978) tarafından ortaya atılmıştır.¹⁹ Bugün yeni ürün tasarımında müşteri aktifliğinin her geçen gün önem kazandığı görülmektedir. Bu bakış açısına göre müşteri ve kullanıcılar inovasyon sürecinin öncüsüdürler. Kullanıcılar yeni ihtiyaçlarını keşfeder ve bu ihtiyaçlarını karşılayacak fikirler geliştirirler. Bu fikirleri işlevsel fonksiyona sahip prototipe dönüştürerek daha verimli ve kullanılabilir hâle getirirler. Yapılan prototip kendi ihtiyaçlarını karşılar duruma gelince müşteri için inovasyon süreci artık bitmiştir. Bundan sonraki süreçte ise işletmeci, müşterisinin sunduğu iyileştirmeyi veya ürünün geliştirilmesini keşfeder ve kendi inisiyatifi kullanarak (gerekli fikri mülkiyetleri ödeyerek) bu ürünü daha geniş pazara sunabilir.

Şekil 1. Müşteri Aktif Paradigması ile İmalatçı Aktif Paradigmasının Karşılaştırılması

Kaynak : Von Hippel, E.(1978). Successful Industrial Products from Customer Ideas. Journal of Marketing,

Açık inovasyonun en önemli aktörlerinden olan müşteri/kullanıcı, yeni ürün geliştirmede işletmeye gerekli olan bilgi ve yeniliğin sağlanmasında aktif görev alır. İşletmecinin, yani üreticinin, aktif olduğu yeni ürün tasarımında ise sadece müşteri ile yapılan anket çalışmaları dikkate alınmaktadır ve şekil 1.'de gösterilmektedir.

Riggs ve diğerleri (1994) tarafından yapılan müşterilerin yenilik sürecine olan katkıları araştırılmıştır. Kullanıcının önce yerel bilgisi ile çözüm sürecine katılması, müşteri inovasyonunun başlangıç evresidir. Müşteriler genelde kendi ihtiyaçlarına dönük kapalı bir bilgiye sahip olsalar da bu

¹⁹ Von Hippel, E.(1978). Successful Industrial Products from Customer Ideas. Journal of Marketing, 42(1), 39-49

bilgiler ancak kendi çözüm imkânları üzerinde kendi sınırları ile domine edilmişlerdir. Bundan dolayı müşteri/kullanıcı inovasyonu, işletmelerin üretim ve yönetim bilgisi açısından teknik yetkinliğe erişmemiştir. Yine yapılan ampirik çalışmalar göstermektedir ki işletmecilerin dominant olduğu inovasyonlar genelde ürün iyileştirmelerine yönelikken, müşterinin dominant olduğu inovasyonları ise üründeki yeni fonksiyonları kapsar.²⁰ Müşterinin aktif olduğu bir ürün tasarımındaki inovasyonun yatay özelliğinin işletmeye göre daha geniş kapsamlı olduğu kabul edilmektedir.

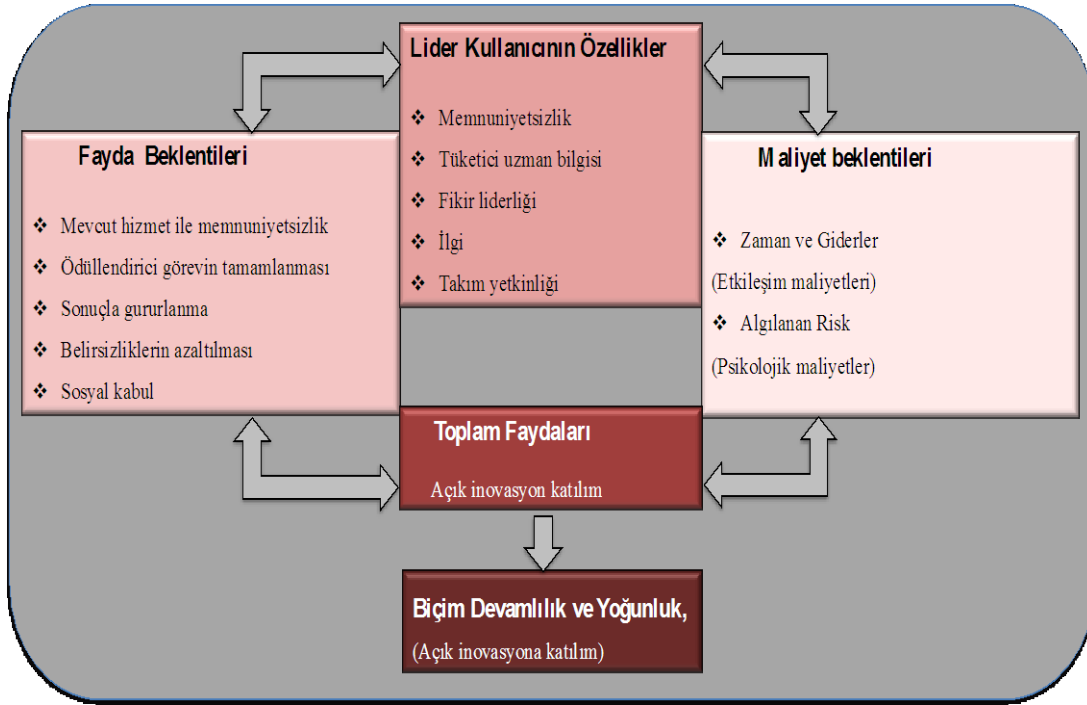
3.3. Açık İnovasyonda Müşteri Katılımını Belirleyen Faktörler

Tüm müşterilerin bir işletmedeki açık inovasyon sürecine eşit oranda katılması söz konusu değildir. Müşterilerin bir yeniliğe katılımı farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Özellikle Lead User (lider kullanıcı) olarak tanımlı müşteri gruplarının işletmedeki inovasyona katılımı üzerinde duracağız. Müşterinin yeteneği ve isteği inovasyon sürecinde göstereceği performansın en önemli belirleyicisidir. Lead User hangi nitelik ve yeteneklerini bu yeni ürün tasarım sürecinde kullanabilir? Lead-Userların bir işletmenin yenilikçi projelerine katılma isteği (müşteri bakış açısından beklediği faydalar ve motivasyon). Dış problem çözücüsü olarak bir müşterinin bu sürece olan katılımından dolayı kazancı ne olacaktır? Bir müşteri neden bir çaba ve motivasyon göstererek işletmedeki yeni ürün sürecine dâhil olsun?

Açık inovasyon yaklaşımı ile müşterinin yeni ürün tasarım sürecine ne kadar erken ve istekli katılımı sağlanırsa yeni ürünün pazar riski, daha önce de söylendiği gibi, en aza inecektir. Picot ve diğerleri (2005) ise bireysel kullanıcıların sürece katılmasındaki itici gücün motivasyonları olduğunu söylemektedir.²¹ Kullanıcılar yeni ürün tasarım sürecine girmeye ne kadar istekliler ise sağlayacakları fayda o boyutta yüksek olacaktır. Müşterinin açık inovasyona katılım maliyeti, beklediği faydadan düşük ise müşteri o inovasyona katılır. Lider kullanıcıların inovasyon sürecine dâhil olmaları kendilerine sağladığı faydanın dışında ek maliyetler getirmektedir (örneğin zaman, prototip öncesi ve sonrası ihtiyaç duyacağı araçlar). Şekil 2.'de açık inovasyonun müşteri katılımı üzerindeki belirleyici faktörleri gösterilmektedir.

²⁰ Riggs, W. , Von Hippel, E. (1994). Incentives to innovate and the sources of innovation: The case of scientific instruments. *Research Policy*, 23, 4: 459- 469

²¹ Picot, A. , Dietl, H. , Franck, E.(2005). *Organisation: Eine ökonomische Perspektive*. 4. Auflage, Stuttgart: Schaeffer-Poeschel

Şekil 2. Açık İnovasyonun Müşteri Katılımı Üzerindeki Belirleyici Faktörleri

Kaynak : Reichwald R. , Piller F. (2009). Interaktive Wertschöpfung Open Innovation, Individualisierung und neue Formen der Arbeitsteilung 2. Auflage 2009 Gabler | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.

Memnuniyetsizlik: Brockhoff'a (2003) göre bir ürün/hizmetin kullanımında bir müşteri, beklediği performans ile ürün/hizmet performansı arasında bir tutarsızlık tespit ettiği durumda müşteri, ürünü kullandıkça ürün ile ilgili memnuniyet skalası ortaya çıkar.²² Bu durum, müşteri beklentilerinin ürüne yansıtılma oranı ile ürünün pazardaki beklentileri karőılması ve pazar ömrü üzerinde etkilidir. Morrison ve diğerlerine (2004) göre ise lider kullanıcıların özellikle kişisel beklentilerinin mevcut pazardan karőılanmaması durumu, ihtiyaç duydukları motivasyonu oluşturan en önemli nedendir.²³

Tüketici uzmanlığı bilgisi: Tüm değişkenler sabit olduğunda, iyi bir müşteri bir ürünün kullanırken ondan tüm yönleri ile faydalanmak ister. Bu tür müşterilere pazarlama biliminde 'uzman tüketici' denir. Müşteriler bir ürün ile ilgili yenilik ihtiyaçlarının belirlenmesinde etkindirler. Hennig-Thurau, Thorsten (1998) ise uzman tüketiciyi bilgisi, tecrübesi ve sosyal yeteneği olan kullanıcılar olarak tanımlar.²⁴ Bu müşteriler üründe olması gereken yenilikleri hem belirlerken, diğer yönleri ile de işle ilgili tüm beklentilerini üründen karşılamak ister.

İlgi: Müşterilerin bir ürün/hizmetle ilgili olması, ürüne karşı olumlu veya olumsuz geri bildirim yapması üzerinde etkilidir. Bir ürün kategorisinde bireyin ilgisi "katılım" kelimesi ile sık sık ifade edilir. Kroeber ve Weinberg (2003) ise müşterinin duyarlılık/ilgisini, ondan bilgi sağlama ve elde edilen bilgiyi işleyerek bir nesneye karşı yönlendirme süreçleri olarak tanımlar.²⁵

Bilişsel karmaşıklık: Müşterinin, açık inovasyon yaklaşımı ile yeni bir ürün tasarımına dâhil edilmesi, pazardaki yenilik beklentileri ile ilgili tüm ihtiyaçların sağlandığı anlamına gelmemelidir. Müşteri

²² Brockhoff, K. (2003). Customers' perspectives of involvement in new product development. International Journal of Technology Management (IJTM), 26 , 5/6: 464-481.)

²³ Morrison, P. , D. , John H., Midgley, D. (2004). The nature of lead users and measurement of leading edge status. Research Policy, 33, 2: 351-362

²⁴ Hennig-Thurau, T. (1998). Konsum-Kompetenz: Eine neue Zielgröße für das Management von Geschäftsbeziehungen. Frankfurt am Main: Lang

²⁵ Kroeber-Riel, W. , Weinberg, P. (2003). Konsumentenverhalten. 8. Auflage, München: Vahlen.

önemli bir kaynak olsa da, işletmenin, müşterinin hangi etki ve özelliğini nasıl yeni ürün tasarım mekanizması içinde değerlendireceği önemlidir. Bunlar için de müşterinin entelektüel bilgisi, yaratıcı ve sanatsal eğilimleri, tercihleri, ve kişisel özellikleri önemlidir.²⁶

Takım yetkinliği: İşletme içindeki değer zincirine dışarıdan bir aktörün girmesi ve yönetilmesi sadece işletme ile değil, o sürece katılacak kişinin takım ile çalışabilme yetkinliği ile de ilgilidir.²⁷ Takım çalışması özelliğine sahip müşteriler, işletmenin yeni ürün tasarım sürecinde daha uyumlu bir çalışma gösterirler. Oluşacak çalışma gruplarının başarısı öncelikle kişilerin takım çalışmasına yatkınlığı ile ilgilidir. Hertel ve diğerlerine göre bir takımı oluşturan üyelerin çalışma ve işbirliği yeteneğini; inovasyona olan ilgileri, esneklikleri, öğrenme istekleri ve sorumluluk alabilmeleri gibi temel yetkinlikler belirler.²⁸

4. Sonuç

Son yıllarda tüm sektörler hızlı bir değişim ve dönüşüm ile karşı karşıya kalmaktadır. Müşteriler pazardaki değişim ve dönüşüm üzerine hem etkileyen, hem de etkilenen bir role sahiptirler. İşletmeler pazardaki değişen müşteri yapısına cevap verecek, müşterileri sadece ürün/hizmetlerin satın alan aktörler yerine, onları bu ürün/hizmet sürecinin bir paydaşı gibi kabul ederek kendi yapısında ve dönüşümler yapmak zorundadır. İşletmeler kendileri için yaşam kaynağı olan müşterilerinin ihtiyaç ve beklentilerini rakiplerine fiyat, zaman, yatay/dikey ürün farklılaşmalarını ve özgün ürün konseptleri rakiplerine göre pazar üstünlükleri elde etmeyi hedefler. İşletmeler müşteri yapısındaki devamlı değişimleri izleyerek onları ürün/hizmet tasarım süreçlerine katmalıdırlar.

Müşteri entegrasyonu konusunda çalışan birçok araştırmacı yapmış oldukları saha çalışmaları ile artık müşterilerin ürünün sadece bir kullanıcı değil, aynı zamanda ürün konseptinin başından itibaren bu sürece dâhil olarak ürünün müşteri ve pazar beklentilerini karşılayacak özellikte işletmeler için önemli bir çözüm ortağı olduğunu savunmaktadır. Pazarı yönlendiren en önemli parametrenin müşteri olduğu kanısının her geçen gün daha fazla önem kazandığını ve işletmedeki süreçlerin bu boyutta ele alınması gerektiği yönünde görüşler bildirilmektedir. İşletmelerin, çevrelerindeki belirsizlik ve kaos ortamında müşterileri ile daha etkin bir iletişim içinde olmaları onları pazardaki birçok konudaki belirsizlik risklerini en aza indirmesine imkân verecektir. İşletmeler yapılarında oluşturacakları geri bildirim ve öneri sistemleri ile müşteri beklenti ve taleplerini daha verimli bir şekilde takip edebilecektir. Müşterilerden gelecek fikir ve önerileri etkin bir şekilde değerlendirecek bir süreç ile kendisi için önem taşıyan çözüm önerisi bilgilerini kolay, hızlı ve çok düşük bir ücret ile temin etmiş olacaktır. Özellikle son yıllardaki iletişim teknolojisindeki baş döndürücü hızdaki gelişim süreçlerini yakından takip ederek bu yenilikleri kendi süreçlerine entegre ederek müşteriler ile kolay iletişim platformları oluşturmalıdır. İşletmeler süreçleri içinde müşteri entegrasyonuna imkân vermesi, işletme için pazardaki müşteriyi daha doğru anlama imkânı verecek ve pazardaki rekabet için işletmenin lehine bir sonucun oluşmasına katkısı olacaktır. Özellikle müşteri entegrasyonundaki temel başarının işletmenin müşterileri ile kuracağı etkin ve verimli iletişim üzerine olduğu unutulmamalıdır. Her yeni ürünün pazarda başarılı olması garanti değildir. Bu başarı, temel pazardaki müşteri beklenti ve taleplerinin istenilen zamanda ve oranda olması ile ilgilidir. İşletmeler yeni bir ürün tasarımı ile pazardaki rakiplerine karşı bir rekabet üstünlüğü ile aynı zamanda müşterilerinin ihtiyaç ve beklentilerini yüksek oranda karşılamayı hedefler.

Türkiye’de müşteri entegrasyonu konusunda işletmelerin göstermiş olduğu yaklaşımlar beklenen düzeyde değildir. Gelişmiş ülkelerdeki işletme müşteri işbirliklerinin de Türkiye’deki işletmeler tarafından etkin kullanılması şarttır. Eğer müşteri ile kurulacak doğru ve etkin iletişim süreci işletmelerin yeni ürün/hizmet tasarımlarının pazarda başarılı olması yönünde çok etkin bir itici güç olacağını dikkate almalıdırlar. Türkiye’deki işletmelerin açık inovasyonun önemli bir metodu olan müşteri entegrasyonu ile pazara sunulacak yeni ürün/hizmetlerin için ihtiyaç duyacakları yenilikler

²⁶ McAdams, Dan P. (1992). The five-factor model in personality. *Journal of Personality*, 60 : 329-361

²⁷ Belbin, Meredith R. (1993). *Team roles at work*. Oxford: Butterworth Heinemann

²⁸ Hertel, G. , Geister, S. , Konradt, U. (2005). Managing virtual teams: A review of current empirical research. *Human Resource Management Review*, 15 ,1: 69-95.

açısından çok önemli bir kaynak olduğunu unutmamalıdır. Üniversite sanayi işbirliği ile müşteri entegrasyonu konusundaki yeni ve güncel yaklaşımlar, sektörel işbirlikleri işletmedeki süreçlere entegre edilmesine imkan sunacaktır. Bu iş birliği ile üniversitelerdeki açık inovasyon ve müşteri entegrasyonu konusunda yeni teorik yaklaşımların gelişmesine imkan sağlayacaktır

Ayrıca müşteri entegrasyonu konusunda yeni teorik yaklaşımların üniversite sanayi iş birlikteliği ile daha etkin olacağı unutulmamalıdır. Her geçen gün pazarların yapıları ve şekilleri değişmektedir. Değişmeyen tek şey ise pazarın merkezinde her zaman müşterinin olduğudur. Bu gerçekçilikle işletmelerin mevcut ve potansiyel müşterileri ile entegrasyona her geçen gün daha fazla gerekli olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Belkahl W. , Triki A. (2010). *Customer knowledge enabled innovation capability: proposing a measurement scale*", Journal of Knowledge Management, Vol. 15 Iss: 4, 648 – 674

Belbin, Meredith R. (1993). *Team roles at work*. Oxford: Butterworth Heinemann

Bigliardi B. , Dormio, A. , Galati, F. (2012). *The adoption of open innovation within telecommunication industry*. European Journal of Innovation Management, 15 (1), 27–54.

Bitzer, M. R. (1991) *Zeitbasierte Wettbewerbsstrategien: die Beschleunigung von Wertschöpfungsprozessen in der Unternehmung*. Giessen: Ferber.

Brockhoff, K. (2003). *Customers' perspectives of involvement in new product development*. International Journal of Technology Management (IJTM), 26 , 5/6: 464-481.)

Buganza, T. , Verganti, R. (2009). Open innovation process to inbound knowledge: *Collaboration with universities in four leading firms*. European Journal of Innovation Management, 12 (3), 306–325.

Chesbrough H. (2006). *New puzzles and new findings*. In H. Chesbrough, & W. Vanhaverbeke (Eds.), Open innovation: Researching a new paradigm (S:15-33). Oxford: Oxford University

Cooper, A. (1999) *Customer knowledge management and mass customization*. Internet Business, H. 4

Diamantopoulos, A. , Schlegelmilch, B. , DuPreez, J. (1995). *Lessons for Pan-European marketing? The role of consumer preferences in fine-tuning the product-market fit*. International Marketing Review, 12 , 2: 38-52

Enkel E. , Gassmann O. (2009). *Neue Ideenquellen erschließen –Die Chancen von Open Innovation Marketing* Review St. Gallen

Gourville, J. (2006). *Eager sellers & stony buyers*. Harvard Business Review, 84 ,6: 98-106

Hennig-Thurau, T. (1998). *Konsum-Kompetenz: Eine neue Zielgröße für das Management von Geschäftsbeziehungen*. Frankfurt am Main: Lang

Hertel, G. , Geister, S. , Konradt, U. (2005). *Managing virtual teams: A review of current empirical research*. Human Resource Management Review, 15 ,1: 69-95.

Kroeber-Riel, W. , Weinberg, P. (2003). *Konsumentenverhalten*. 8. Auflage, München: Vahlen.

Kleinaltenkamp, M., Haase, M. (2000). *Externe Faktoren in der Theorie der Unternehmung*. In: Horst Albach et al. (Hg.): Die Theorie der Unternehmung in Forschung und Praxis, Berlin / Heidelberg: Springer, 167-194.

Kuester, S. (2008). *Herausforderung Innovation*. Manuskript eines Vortrags am Institut für Marktorientierte Unternehmensführung an der Universität Mannheim,

McAdams, Dan P. (1992). *The five-factor model in personality*. Journal of Personality, 60 : 329-361

Morrison, P. , D. , John H., Midgley, D. (2004). *The nature of lead users and measurement of leading edge status*. Research Policy, 33, 2: 351-362

Picot, A. , Dietl, H. , Franck, E.(2005). *Organisation: Eine ökonomische Perspektive*. 4. Auflage, Stuttgart: Schaeffer-Poeschel

Piller F. , Christoph M. (2009). *Open Innovation with Customers Foundations, Competences and International Trends*Ihl Technology and Innovation Management Group RWTH Aachen University Germany,

Piller, F. , Ihl, C. , Steiner, F(2010). *Embedded Toolkits for User Co-Design: A Technology Acceptance Study of Product Adaptability in the Usage Stage*. 43rd Hawaii International Conference on Systems Sciences Vols 1-5 (Hicss 2010), S:164-173.

Ralf, R. , Piller, F. (2009). *Interaktive Wertschöpfung Open Innovation, Individualisierung und neue Formen der Arbeitsteilung*, Auflage 2009, Gabler | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden

Reichwald, R. , Piller, F. (2003). *From mass production towards customer integration and co-production*. Wirtschaftsinformatik, 45(5), 515-519

Reichwald R. , Piller F. (2009). *Interaktive Wertschöpfung Open Innovation, Individualisierung und neue Formen der Arbeitsteilung* 2. Auflage 2009 Gabler | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.

Riggs, W. , Von Hippel, E. (1994). *Incentives to innovate and the sources of innovation: The case of scientific instruments*. Research Policy, 23 (1994) 4: 459- 469.

Von Hippel, E.(1978). *Successful Industrial Products from Customer Ideas*. Journal of Marketing, 42(1), 39-49

Von Hippel, E.(1978). *Successful Industrial Products from Customer Ideas*. Journal of Marketing,

Von Hippel, E. (2005). *Democratizing innovation* Includes bibliographical references and index. ISBN 0-262-00274-4)

Thomke, S. ,Von Hippel, E. (2002). *Customers as innovators: a new way to create value*. Harvard Business Review, 80, 74-81

Wallin, M.W. , Von Krogh, G. (2010). *Organizing for open innovation: Focus on the integration of knowledge*” Organizational Dynamics 39(2): 145-154.

**BİÇİMSEL KAVRAM ANALİZİ İLE BİLGİSAYAR ORTAMINDA
GERÇEKLEŞTİRİLEN ANLAMSAL ÇIKARIMLAR VE
EŞLEŞTİRMELER****Yrd. Doç. Dr. Yelda FIRAT¹****Özet**

Son yıllarda, dilbiliminde özellikle hesaplanabilir dilbilimi çalışmalarında dilin anlamsal çözümlenmesine yönelik olarak bilgisayar ortamında gerçeklik modelleri yaratma yoluna gidilir. Bu gerçeklik modelleri, insan zihni ile dil arasındaki ilişkiyi kurarak kavramların gerçek çıkarımlarının elde edilmesini sağlar. Ayrıca insan emeği ile oluşturulmaları halinde çıkabilecek zorlukları da ortadan kaldırır. Bu da, zihin ile dil arasında kurulacak ilişkinin matematiksel olarak gerçekleştirilmesini gerektirir. Böylece bilgisayar ortamında Biçimsel Kavram Analizi Kuramı çerçevesinde tematik referans parametreleriyle latis modelleri oluşturulabilir. Bu modellerin dil ile bağlantısında ise elektronik ortamda hazırlanan en kapsamlı sözlük olan İngilizce FrameNet sözlüksel kaynağı kullanılır. Bu sözlükte dilsel anlamda eksik sözcük sınıfları ve sınıflar arasında hiyerarşik ilişkiler mevcuttur. Geliştirilen bu referans parametrelili latis modelleri ile Türkçe tümceleri oluşturan öğelerin otomatik olarak anlamsal çıkarımları elde edilerek FrameNet'teki doğru sınıflarla eşleştirmesi yapılarak Türkçe eyleme ait sözcüklerin sınıflandırılmaları yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Tematik Latis Modelleri, Biçimsel Kavram Analizi, FrameNet, Kavramsal Eşleştirmeler

**THE SEMANTIC INFERENCES AND MAPPINGS REALIZED IN
COMPUTER THROUGH THE FORMAL CONCEPT ANALYSIS****Abstract**

In recent years, in the field of linguistics, especially in computational linguistics studies, it is aimed to create reality models in computer environment for the semantic analysis of language. These reality models provide to be obtained the real implications of concepts by establishing the relationship between human mind and language. They also eliminate the difficulties that could arise in case of the events through the human labor. This requires mathematical realization of the relationship to be established between mind and language as well. Thus, the lattice models can be created with thematic reference parameters within the framework of the Formal Concept Analysis Theory in the computer environment. In connection with the language of these models, the English language FrameNet, which is the most comprehensive dictionary prepared in electronic environment, is used. In this lexicon there are hierarchical relations between missing word classes and classes in a linguistic sense. By obtaining automatically the semantic implications of the items constituting the Turkish sentences by means of these lattice models developed with reference parameters, the classifications of the words belonging to the Turkish context can be carried out by matching them with the correct classes in FrameNet.

Keywords: Thematic Lattice Models, Formal Concept Analysis, FrameNet, Conceptual Mappings

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı zihinsel işlevlerin şekillenmesinde ve yorumlanmasında önemli bir role sahip olan dil ile sözlüksel bir veri kaynağı olan FrameNet arasında matematiksel bir köprüyü bilgisayar ortamında oluşturmaktır. Bir başka deyişle Türkçe tümceler üzerinden FrameNet'teki bir çerçeve için tanımlanan anlamsal rollerin referans parametrelili kavram latislerinde ilişkili düğümlerle eşleştirmesi yapılarak dil ile ilişkisini sağlamaktır. Böylece kavramlar arası ilişkiler kurarak sözcüklerin sınıflandırılmalarını gerçekleştirmektedir.

Bu matematiksel köprünün oluşturulmasında bir gerçeklik modeli olan referans parametrelili tematik kavram latisleri kullanılır. Bu kavram latisleri birer ontoloji prototipidirler ve Biçimsel Kavram Analizi Kuramı çerçevesinde hazırlanırlar. Ontolojiler bir varlığın niteliğini ve anlamını araştıran ve insan zihni tarafından yaratılan modellerdir. Büyüklüklerinden dolayı bilgisayar ortamında hazırlandıklarında biçimsel hale gelirler. Bir başka ifadeyle, anlam çıkarma işlemlerinin bilgisayarlara yaptırılmasıyla bilginin anlamının biçimsel temsilini sağlarlar. Ve hesaplamalı dilbilimi çalışmalarına özellikle makine çevirisi sistemlerine önemli bir kaynak teşkil ederler.

Bu anlamda söylemi oluşturan öğelerin gerçek anlamlarına ulaşmada yani kavramlaştırmada kullanılan modellerin yanında dilin sözdizimsel ve anlamsal analizlerini sunan bir kaynağa ihtiyaç duyulur. Elektronik ortamda bunu en iyi sunan sözlüksel kaynak FrameNet'tir. Leksikografik bir sözlük olan FrameNet, daha çok anlamsal roller üzerine kurulu bir model olmasına rağmen kavramların gerçek çıkarımlarını vermez. Bu sebeple bazı biçimsel ontoloji tipleri (SUMO, LF, DOLCE vs.) ile ilişkisi sağlanarak dil ile bağlantısının kurulması çalışılmıştır. Fakat gerekli ve yeterli başarı elde edilememiştir. Bu çalışmada ise, bilgisayar ortamında Biçimsel Kavram Analizini kullanarak tematik rollerin zenginleştirilmiş referans parametreleriyle birlikte oluşturdukları kavram latisleriyle FrameNet ilişkisi kurularak insana ait zihin yapısını veren ontolojik modeller ile dil arasındaki ilişki sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece Türkçe tümceler üzerinden eyleme ait sözcüklerin sınıflandırmalarının yapılması da mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde Biçimsel Kavram Analizi kuramında kavram, tematik roller, referans parametreleriyle zenginleştirilmiş tematik kavram latisleri, FrameNet ve tematik latisler ile FrameNet arasındaki ilişkinin alanyazın bilgilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, verilen Türkçe derlem üzerinden bilgisayar ortamında oluşturulan FrameNet ile dil arasındaki ilişkiyi sağlayacak modeller ve arayüzler gösterilmiştir. Dördüncü bölümde ise nihai sonuçlar anlatılmıştır.

2. ALANYAZIN

2.1. Biçimsel Kavram Analizi Kuramında Kavram

En genel anlamıyla kavram, nesnel gerçekliğin insan beyninde yansıma biçimidir (**Wille 1982:445**).

Bir başka deyişle, nesnelere ya da olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarımıdır (**Ganter 1988: 565**).

Son on yıldır hesaplanabilir dilbilimi çalışmalarında yerini alan Biçimsel Kavram Analizi Kuramında ise *kavram*, matamatiksel nosyon olarak kökünü biçimsel mantıktan alır.

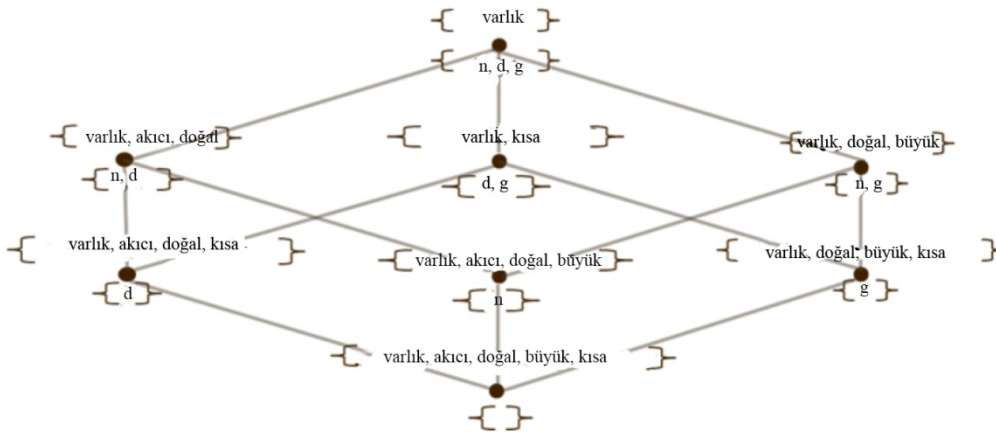
Bununla birlikte kavram dışsal (extensional) ve içsel (intensional) tanımlama olmak üzere iki şekilde ele alınır. İçsel tanımlama kavramın özelliklerini, dışsal tanımlama ise kavramı oluşturan nesnelere ifade eder. Bu anlamda basit bir kavram, bu iki niteliğin birleştirilmesi olarak görülebilir (Kent 1993: 249).

Kavram analizi ise yeni kavramların üretimi için kavramlar arası ilişkilerin incelemesinde kullanılır. Basit bir kavramın tanımı yukarıda ifade edilen iki niteliğin birleştirilmesi olarak yapılırsa, Biçimsel Kavram Analizi bu kavramları verilen bağlam içinde tanımlar ve kavramlar arası ilişkiyi, bağlama karşılık gelen latis yapısını kullanarak gerçekleştirir. Biçimsel anlamda bağlam, (G, M, I) üçlüsü içinde tanımlanır. Burada G nesnelere, M ise özellikleri I ise bu iki sonlu ifadenin ilişkisini gösterir. Cebirsel olarak, $I \subseteq G \times M$ şeklinde de ifade edilebilir (Wille 1982:445).

Tablo 1'de basit bir bağlam örneği, Şekil 1'de ise bu bağlama ait kavram latisi görülür. Bu hiyerarşide bütün kavramlar alt kavram-üst kavram ilişkisi ile sıralanır. Bu yolla sıralanan küme, kavram latisi (concept lattice) olarak isimlendirilir. Bu kavram latisi bir diyagram şeklinde gösterilir. Özellikle dili oluşturan öğeler veya kavramlar bu diyagramda bir düğümü temsil edecek şekilde üst kavramdan alt kavrama çizgiler şeklinde birleştirilmiş olarak yerlerini alır (Fırat vd. 2014: 513).

Tablo 1. Bağlam (context) örneği

özellik nesne	akıcı	durgun	doğal	yapay	büyük	küçük	uzun	kısa
Göl		X	X		X			X
nehir	X		X		X		X	
dere	X		X			X		X

Şekil 1. Örnek kavram latisi

Şekil 1'deki örnek kavram latisinde nesnelere *nehir* (n), *dere* (d), *göl* (g) özellikler ise *akıcı*, *doğal*, *büyük* ve *kısa* olarak ifade edilir.

2.2. Tematik Roller

Birçok dilbilimi kuramında tematik roller; bir ad öbeğinin tümcenin eylemi ile girdiği anlamsal ilişkiyi ifade eder. Belli başlı tematik roller şunlardır (**Fırat 2017: 12**):

TEMA (THEME)	Hareket eden veya bir yerde olan
ETKİLEYEN (AGENT)	Bir eylemi başlatan, yapan
ETKİLENEN (PATIENT)	Bir eylemden etkilenen
KAYNAK (SOURCE)	Hareketin başlangıç noktası
HEDEF (GOAL)	Hareketin yöneldiği şey
KONUM (LOCATION)	Bir varlığın bulunduğu yer
YOL (PATH)	Bir varlığın hareket ettiği yol
DENEYİMLEYEN (EXPERIENCIER)	Bir olayı hisseden, algılayan

2.3. Referans Parametrelili Tematik Kavram Latisleri

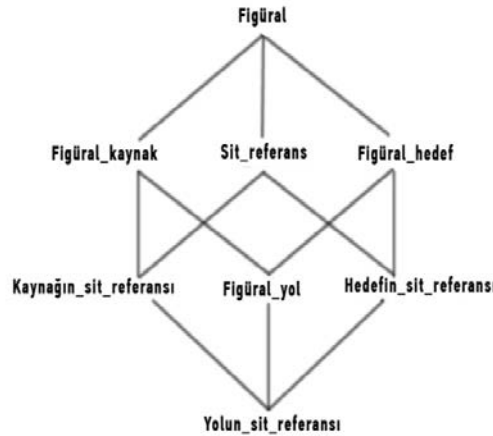
Bölümün bu kısmında kavramların gerçek çıkarımlarını elde etmede Biçimsel Kavram Analizi Kuramı üzerinden oluşturulacak latis modelleri için gerekli referans parametrelili tematik roller anlatılmıştır. Bu modeller için tematik roller konumsal, figüral ve psikolojik roller olarak üç grup altında toplanır. Burada ise sadece figüral roller üzerinde durulmuştur.

2.3.1. Figüral Roller

{ETKİLEYEN, ETKİLENEN ve TEMA} bu rollerin ifadeleridir. Eyleme ait rolleri ifade eden bu roller herhangi bir yere konumlanan yani biçimsel (figüral) rollerdir. Bu roller sitüasyonel referanslarla zenginleştirildiğinde daha da işlevsel olur.

Sitüasyonların matematiksel kuramına göre; bir sitüasyon, bilişsel olarak bir kişinin algıladığı dünyadır (**Barwise & Perry 1983: 744**).

Varlıklar, bilişsel sürecin veya algının sonucunu kodlayan soyut nesnelere. Algılayan için bir sitüasyon, bir varlığı tanımlayan kişi için bir referans gibi hizmet eder. Sitüasyonel referanslar her zaman tanımlanan varlıklar için TEMA görevini üstlenir. Yapılan tanımlara göre, *sitüasyonel referans* (*sit_referans*) ile figüral alan tanımlanabilir. Bu alan için önerilen model Şekil 2' deki gibidir (**Kılıçaslan & Tuna 2015: 161**).

Şekil 2. Figüral referanslar

2.4. FrameNet

FrameNet anlamsal çerçeveler (semantic frames) üzerine oluşturulmuş leksikografik bir sözlüktür. Sözcüklerin tümce içerisindeki anlamsal ve dizimsel bilgilerini etkileşimli hale getiren geleneksel sözlükten daha kapsamlı bir sözlük olan FrameNet, ilk olarak Berkeley Üniversitesi tarafından İngilizce için geliştirilmiştir (**Basili vd. 2009: 332**).

Bir başka anlamda İngilizce FrameNet modeli, anlamsal roller üzerine kurulmuş bir modeldir. Anlamsal roller üzerine kurulu olan bu model amorf bir yapıyı gösterdiğinden buradaki roller doğrudan dil ile bağlantılanamaz.

Bu anlamda FrameNet'in dil ile ilişkisini gösteren amorf yapısına bakıldığında, iki temel bileşenin varlığından söz edilir. Bunlar: Çerçeveler (frames-F) ve bu çerçeveleri çağrıştıran sözcük birimleridir (lexical units-LU). Sözcük birimleri bir tümce içindeki yüklem, isim, sıfat ve zarflardan oluşur. Bir tümce içindeki sözcük birimlerine bağlı elemanlara çerçeve elemanları (frame elements-FE) denir. Sözcük birimlerine bağlı çerçeve elemanlarının anlamsal ve biçimbilimsel / dizimsel olarak işaretlenerek aynı tip sözcük birimlerini meydana getirmesiyle sözcük çerçeveleri oluşur (**Gildea & Jurafsky 2002: 248-249**).

Çerçeveler, kavramsal yapıların şematik gösterimleridir (**Valverde & Albecete 2005: 80**).

FrameNet; verilen sözcük birimine ait kavramsal yapıların veya çerçevelerin tanımlarını yapmayı, sözcük birimlerin yer aldığı tümceleri derlemden çıkarmayı, bu sözcüklerin yer aldığı çerçevelerin belirlenmesinde tümce işaretlemelerinin yapılmasını ve işaretlemelerin sonunda sözcük birimlerinin kullanım olasılıklarının hesaplanmasını amaçlar (**Fillmore vd. 2004: 21**).

FrameNet modelinin temel bileşenleri olan; çerçeve, sözcük birimi ve çerçeve elemanlarını daha iyi anlamak ve tanımak için mevcut FrameNet sözlüksel kaynağından *TAKING (ALMAK)* çerçevesi gözden geçirilebilir.²

Biçimsel Tanımı: Bir ETKİLEYEN bir TEMA'yı bir KAYNAK'tan kendi mülkiyetine alır.

Çerçeve Elemanları: *TAKING* çerçevesine ait çerçeve elemanlarının anlamsal rolleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. *TAKING* çerçevesinin anlamsal rolleri

TAKING ÇERÇEVESİ	
MERKEZİ ÇERÇEVE ELEMANLARI	MERKEZİ OLMAYAN ÇERÇEVE ELEMANLARI
-Agent (Etkileyen)	-Containing_event (Kapsanan_durum)
-Source(Kaynak)	-Explanation (Açıklama)
-Theme (Tema)	-Manner (Tarz)
	-Means (Vasıta)
	-Place (Yer)
	-Purpose (Amaç)

² İngilizce FrameNet'e ait çerçevelere ve özelliklerine <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> adresinden ulaşılabilir.

-Time (Zaman)

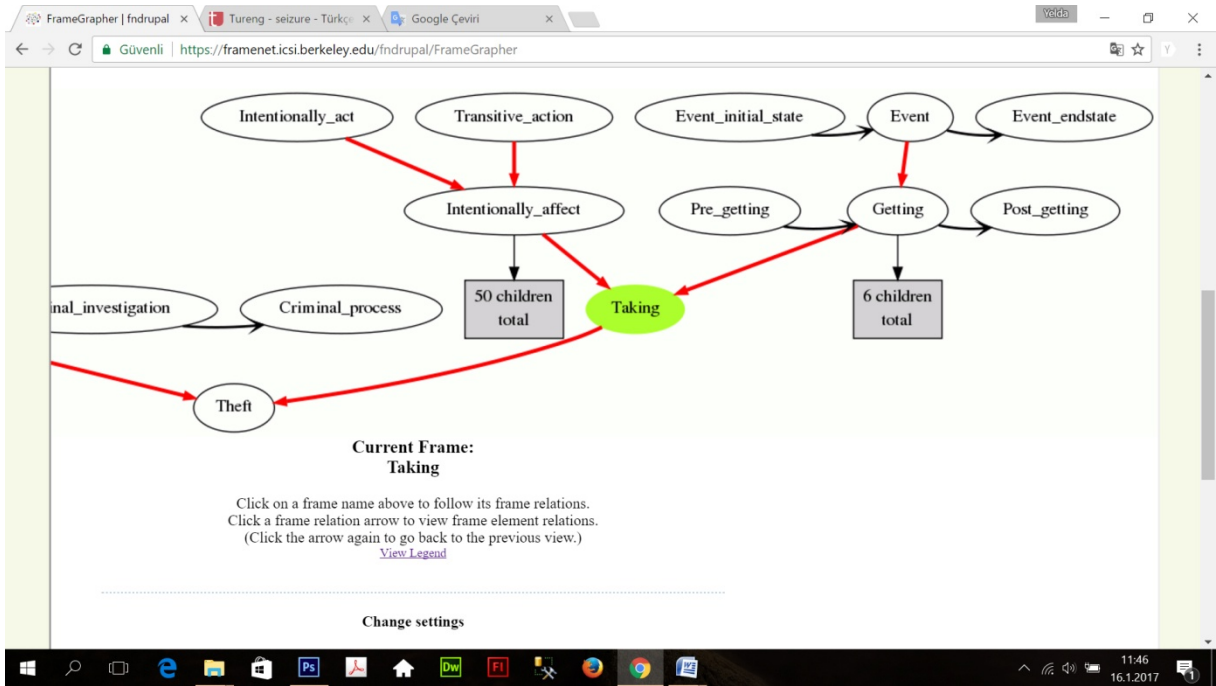
TAKING çerçevesini çağrıştıran sözcük birimleri ise şunlardır: *commandeer.v* (*el koymak.eylem*), *grab.v* (*kapmak.eylem*), *seize.v* (*el koymak.eylem*), *seizure.n* (*gasp.isim*), *take.v* (*almak.eylem*)

Tablo 2'deki çerçeve elemanlarına göre işaretlenmiş ve Mevcut FrameNet sözlüğünde yer alan örnek bir tümce aşağıda görülmektedir.

(3) a. [Milton]_{AGENT} took [the can of beer]_{THEME} [out of the refrigerator]_{SOURCE}. b. [Milton]_{ETKİLEYEN} [buzdolabından]_{KAYNAK} [bira kutusunu]_{TEMA} aldı.

Görüldüğü üzere, bir derleme bağlı sözlük kaynağı olan FrameNet, çerçeve olarak adlandırılan ve bunların prototip durumlarını içeren bir kavramsal modeli kapsar ki, bu çerçeveler sözcüklerin çağrıştırdığı sınıflar olarak tanımlanır (Tonelli & Emanuele 2009: 441).

Eğer çerçevelerin kapsama alanı genişletilmek ve tümcelere ait öğelerin doğru çerçeveleri belirlenmek istenirse, çerçeveler arasında ilişki kurularak bu amaca ulaşılabilir. İngilizce FrameNet'te oluşturulan çerçeveler arasındaki en önemli ilişki kalıtım şeklinde olanıdır. Bununla beraber çerçeve elemanları yani sözcük birimine bağlı öğeler arasında da çerçeveler arasındaki hiyerarşiden dolayı bir ilişki ağı söz konusudur. Kalıtım ilişkisinde, bir çerçeve diğer çerçevenin tüm özelliklerine sahip olabilir. Bu ilişki tipi İngilizce FrameNet'ten *TAKING* çerçevesi üzerinden Şekil 3'te gösterilebilir.

Şekil 3. *TAKING* çerçevesine ait kalıtım ilişkisinin bir parçası

Şekil 3'te de görüldüğü üzere *TAKING* çerçevesi hiyerarşik olarak *INTENTIONALLY_AFFECT* (*İSTEMLİ_ETKİ*), *INTENTIONALLY_ACT* (*İSTEMLİ_HAREKET*) ve *TRANSTIVE_ACTION* (*GEÇİŞLİ_HAREKET*) çerçevelerinden miras alır.

Kalıtım ilişkisinde eğer bir çerçeve başka bir çerçeveden miras alırsa, bu iki çerçevenin çerçeve elemanları arasında da bir eşleşme vardır. Bu anlamda *TAKING* çerçevesinin miras aldığı *INTENTIONALLY_AFFECT* çerçevesinin genel yapısına bakmak gerekir.

Biçimsel Tanımı: Bir ETKİLEYEN bazen bir VASITA veya bir ARAÇ ile ETKİLENEN'in etkilenmesine sebep olur.

Çerçeve Elemanları: *INTENTIONALLY_AFFECT* çerçevesine ait çerçeve elemanlarının anlamsal rolleri Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. *INTENTIONALLY_AFFECT* çerçevesinin anlamsal rolleri

INTENTIONALLY_AFFECT ÇERÇEVESİ	
MERKEZİ ÇERÇEVE ELEMANLARI	MERKEZİ OLMAYAN ÇERÇEVE ELEMANLARI
-Agent (Etkileyen)	-Degree (Derece)
-Patient (Etkilenen)	-Explanation (Açıklama)
	-Event_Description (Olay_Tanımı)
	-Instrument (Araç)
	-Manner (Tarz)
	-Means (Vasita)
	-Time (Zaman)
	-Place (Yer)
	-Purpose (Amaç)

INTENTIONALLY_AFFECT çerçevesini çağrıştıran sözcük birimleri ise şunlardır: *do something (to/with).v (bir şeyi yapmak.eylem)*, *do what (to/with).v (bir şeyi yapmak.eylem)*, *do.v (yapmak.eylem)*

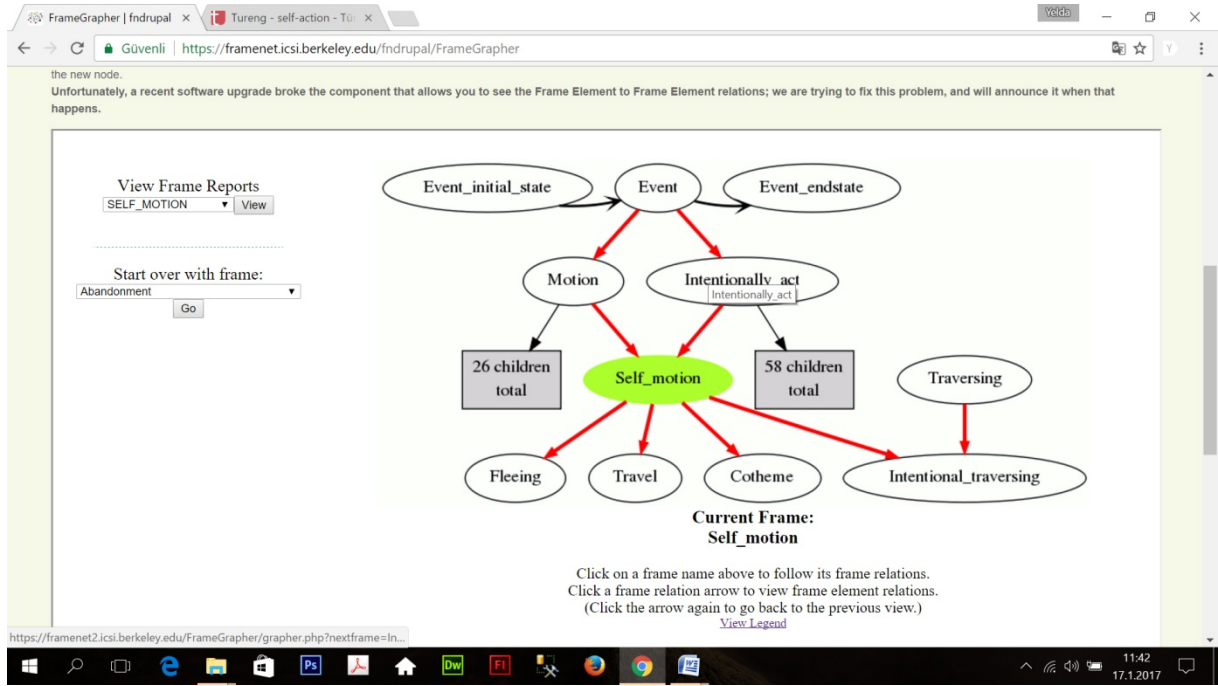
INTENTIONALLY_AFFECT çerçevesinin Tablo 3'deki çerçeve elemanlarına göre işaretlenmiş ve Mevcut FrameNet sözlüğünde yer alan örnek bir tümce aşağıda görülmektedir.

(4) a. [A professional dishwasher]_{AGENT} doesn't DO [dishes]_{PATIENT} [with a rag]_{INSTRUMENT} [anymore!]_{TIME}

b. [Profesyonel bir bulaşık makinesi]_{ETKİLEYEN} [artık]_{ZAMAN} [bir fırça ile]_{ARAÇ} [bulaşık]_{ETKİLENEN} yıkamaz.

TAKING çerçevesi ve *INTENTIONALLY_AFFECT* çerçevelerinin çerçeve elemanları arasındaki eşleşme çok aşık bir şekilde görülür. *ETKİLEYEN* (AGENT) ve *ARAÇ* (INSTRUMENT) da olduğu gibi. Bununla birlikte *TAKING* çerçevesinin *TEMA* (THEME)'si ile *INTENTIONALLY_AFFECT*'in *ETKİLENEN* (PATIENT)'i arasındaki eşleşme, *ETKİLENEN*'nin özel bir tipi olan *TEMA* ile olur. Bir diğer ilginç nokta da, *TAKING* çerçevesine ait dilbilgisel tanımlamalardır. Örneğin dünyadaki hiçbir dil *TAKING* çerçevesine ait *TEMA* ve *ETKİLEYEN* arasındaki farkı göstermede dilbilgisel yapı kurallarına sahip değildir. Bununla birlikte soyut bir derecelenmeyi gösteren *INTENTIONALLY_AFFECT* çerçevesinin tanımlandığı seviye, dilbilgisel yapıların ortaya çıkmasını sağlar. Dünyadaki bütün diller bu soyut seviyede *ETKİLEYEN* -*ETKİLENEN* ayırımını tanımlar. Daha da özelleştirilirse bu roller tematik rol olarak isimlendirilir.

Aslında FrameNet'in bu yapısı amorf bir yapıdır. Sözcüklerin veya kavramların gerçek çıkarımlarını vermez. Bu durum Şekil 4'de İngilizce FrameNet sözlüğündeki *SELF_MOTION* (*KENDİLİĞİNDEN_HAREKET*) çerçevesi üzerinden ayrıntılı bir şekilde ele alınabilir.

Şekil 4. *SELF_MOTION* çerçevesine ait miras ilişki şeması

Şekil 4'deki şematik gösterimde *SELF_MOTION* çerçevesi *MOTION* (*HAREKET*) ve *INTENTIONALLY_ACT* (*İSTEMLİ_EYLEM*) çerçevelerinden miras alırken, *FLEEING* (*KAÇIŞ*), *TRAVEL* (*SEYEHAT*) gibi çerçeveler de *SELF_MOTION* çerçevesinden miras alır. Tablo 4'de ve Tablo 5'de ise *FLEEING* ve *TRAVEL* çerçevelerinin önemli çerçeve elemanları verilmiştir.

Tablo 4. *FLEEING* çerçevesinin çerçeve elemanları

FLEEING ÇERÇEVE
ELEMANLARI

MERKEZİ	MERKEZİ OLMAYAN
Direction (Yön)	Depictive (Tanımlayıcı)
Goal (Hedef)	Distance (Uzaklık)
Path (Yol)	Duration (Süre)
Self_Mover (Hareket eden)	Purpose (Amaç)
Source (Kaynak)	Manner (Tarz)

Tablo 5. *TRAVEL* çerçevesinin çerçeve elemanları

TRAVEL ÇERÇEVE ELEMENLARI	
MERKEZİ	MERKEZİ OLMAYAN
Direction (Yön)	Depictive (Tanımlayıcı)
Goal (Hedef)	Distance (Uzaklık)
Path (Yol)	Duration (Süre)
Source (Kaynak)	Purpose (Amaç)
Traveler (Gezgin)	Manner (Tarz)

Tablo 4 ve Tablo 5’de her iki çerçevenin de benzer çerçeve elemanlarına sahip olduğu görülür. Bu çerçevelerin miras aldıkları *SELF_MOTION* çerçevesinin bazı önemli çerçeve elemanları ise Tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6. *SELF_MOTION* çerçevesinin çerçeve elemanları

SELF_MOTION ÇERÇEVE ELEMENLARI	
MERKEZİ	MERKEZİ OLMAYAN

Direction (Yön)	Depictive (Tanımlayıcı)
Goal (Hedef)	Distance (Uzaklık)
Path (Yol)	Duration (Süre)
Source (Kaynak)	Purpose (Amaç)
Self_Mover (Hareket eden)	Manner (Tarz)

Tablo 6'ya göz atıldığında ise SELF_MOTION çerçevesinin çerçeve elemanlarının genelleştiği aynı zamanda miras verdiği diğer iki çerçevenin çerçeve elemanları ile eşleştiği fark edilir. Bununla beraber Şekil 4'e yeniden dönüldüğünde aynı düzeyde yer alan FLEEING ve TRAVEL çerçevelerinin yerlerinin FrameNet'in amorf yapısından dolayı rahatlıkla değiştirilebileceği görülür. Bu durum ise verilen bu hiyerarşik yapıda çerçeve elemanları dolayısı ile çerçeveler arasında anlam belirsizliklerinin oluşabileceğini gösterir.

Bu anlamda gereken çözüm referans parametrelili tematik rollerle birlikte 3-D latisleri kullanmaktır. Böylece dil ile FrameNet'in amorf yapısı arasında bir ilişki kurularak dil ile bir gerçeklik modeli olan ontolojiler arasında bağ kurulmuş olur.

2.5. FrameNet ile Referans Parametrelili Tematik Latisler Arasındaki İlişki

FrameNet'te bir çerçeve, çeşitli katılımcıları içeren bir eylemin şematik gösterimidir. Böylece bir çerçeve, tanımlanan varlıklara göre eyleme ait referanslar gibi algılanabilir. Ayrıca çerçeveler, FrameNet veri tabanı ve tematik rol yapıları arasında ilişki noktaları gibi bir görevi de üstlenir. Bu bağlamda, bir çerçevede tanımlanan anlamsal roller referans düğümleri üzerinden kavram latislerinde ilişkili düğümlerle eşleşebilir (Kılıçaslan & Tuna 2015: 162).

Bu rolleri tematik rol yapısında uygun düşen düğümlere bağlama, aralarındaki hiyerarşik ilişkilerin görünmesine de olanak tanır.

Bu eşleşme yapısında, figüral alandaki roller özne ve direk nesne gibi kodlanır. Böylece, geliştirilen modelde tümcenin öğeleri tematik rol yapıları üzerinden FrameNet'in ilişkili parçaları ile bağlanır. Bağlantı aşamaları ise şu şekildedir:

- Çerçeveyi çağrıştıran sözcük birimi figüral bir eylemle eşleşirse; figüral roller yapısının sit_referans düğümü bu çerçeveden miras alarak, yapının ilgili düğümleri özne ve direk nesne olur.
- Son olarak çerçevenin ilgili çerçeve elemanlarıyla eşleşen düğümlere Sit_referans bağlanır.

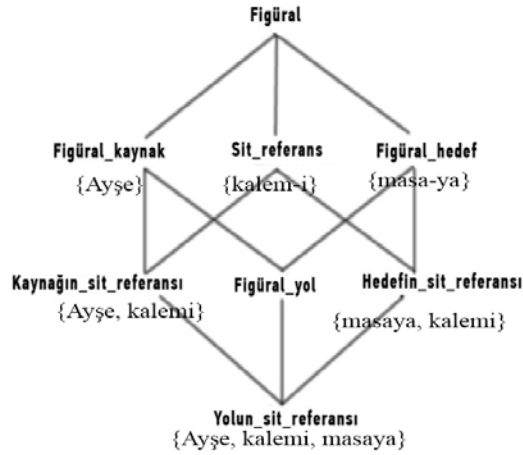
Her bir çerçeve elemanının bir kavram olarak düşünüldüğü bu ilişkide sözcük birimi ve onun çerçeve elemanlarının tematik roller üzerinden bulunan anlamsal rolleri ile doğru çerçeveler üretilerek anlam belirsizliği gibi problemler ortadan kalkar.

Tablo 7'de görülen örnek bir Türkçe tümcenin rol analizi ile Türkçe'nin FrameNet sözlüğüne bağı kurularak, çerçeve elemanlarının oluşturduğu sözcük biriminin yer aldığı çerçeveye ulaşılabilir. Böylece Türkçe'nin anlamsal çözümlenmesine katkı sağlanırken, çerçeve ilişkileri üzerinden Türkçe eyleme ait sözcüklerin sınıflandırılmaları yapılabilir.

Tablo 7. Örnek bir Türkçe tümcenin rol analizi

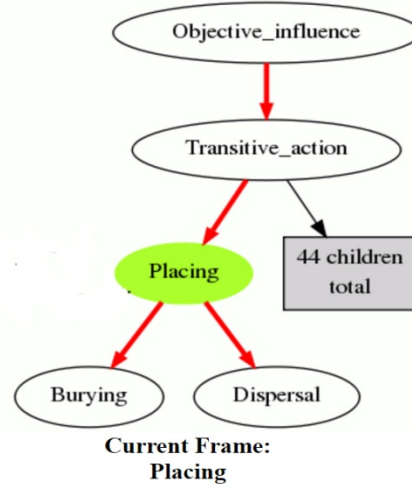
Tematik roller	<u>Ayşe</u> ETKİLEYEN <u>kalemi</u> TEMA <u>masaya</u> HEDEF koydu.
FrameNet anlamsal roller	<u>Ayşe</u> AGENT <u>kalemi</u> MADDE <u>masaya</u> YER koydu.

Tablo 7'deki *koymak* eylemi psikolojik ve konumsal bir eylem olmadığı için figüral roller yapısının *sit_referans* düğümü ile mevcut FrameNet sözlüğündeki ilgili çerçeveden miras olarak yapının ilgili düğümleri özne ve direk nesne olur. *Ayşe* isteyerek ve bilinçli olarak olayı gerçekleştirdiğinden ETKİLEYEN tematik rolünü alır. Anlamsal rolü *koyan* olur. *kalem-i* sözcüğü ise ismin -i halini tutan *situasyonel_referans* tarafından TEMA rolünü üstlenir. *madde* anlamsal rolünü alır. *masa-ya* ise *hedef_sit_referansı* aracılığıyla *kalem*in konumunu belirlediğinden HEDEF tematik rolü üzerinden *yer* anlamsal rolünü alır. Şekil 5'de bu durum şematize edilebilir.

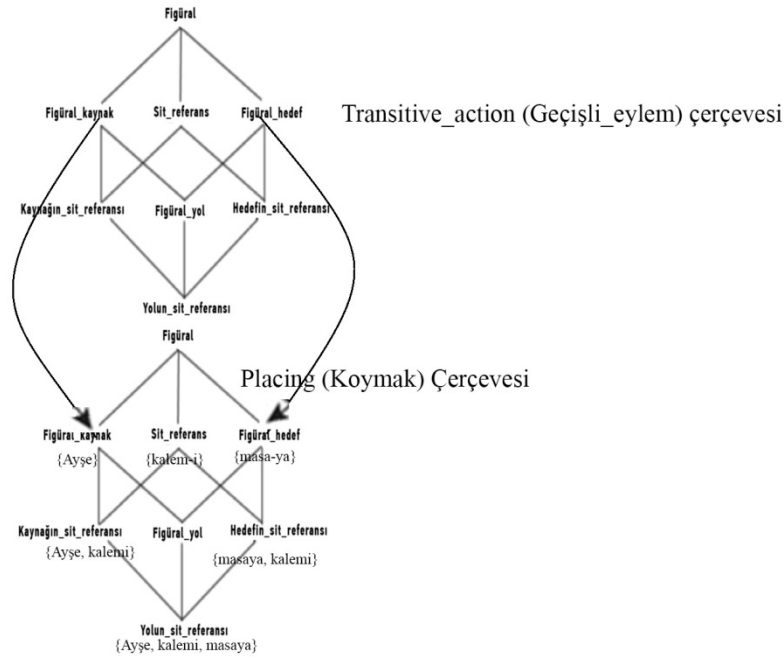
Şekil 5. Figüral referanslar ile Türkçe tümcenin anlamsal çözümlenmesi

Bu bilgilerden yola çıkarak *koymak* eylemi Mevcut FrameNet sözlüğündeki *PLACING (YERİNE KOYMA)* çerçevesiyle eşleşir. Böylece *PLACING* çerçevesinin diğer çerçevelerle ilişkisine bakılarak doğru sözcük birimlerine ve bu sözcük birimlerini meydana getiren çerçeve elemanlarına erişilir. İlişki ağı Şekil 6'da görülebilir.

Şekil 6. PLACING çerçevesine ait miras ilişki hiyerarşisi

Şekil 6'da *PLACING* çerçevesinin *TRANSITIVE_ACTION* (GEÇİŞLİ HAREKET), *OBJECTIVE_INFLUENCE* (NESNEL ETKİ) çerçevelerinden miras aldığı görülür. *PLACING* çerçevesinin *TRANSITIVE_ACTION* çerçevesi ile olan miras ilişkisi tematik rol latisleri ile Şekil 7 deki gibi gösterilebilir.

Şekil 7. *PLACING* çerçevesinin miras ilişkisi

Şekil 7'de Türkçe'deki *koymak* eylemine ait sözcüklerin FrameNet'teki *PLACING* çerçevesine ait anlamsal rollerle latisler üzerindeki tematik referans parametreleri eşleştiği görülür. Böylece FrameNet'teki *PLACING* çerçevesine ait roller anlamlı hale gelirken miras ilişkisi üzerinden Türkçe *koymak* eyleminin diğer çerçevelerle bağlantısı sağlanabilir.

3. MATERYAL ve METHOD

Bu bölümün amacı, bilgisayar ortamında hazırlanan FrameNet ile dil arasındaki ilişkiyi sağlayabilecek referans parametreleri ile zenginleştirilmiş latis modellerini ve ara yüzlerini göstermektir.

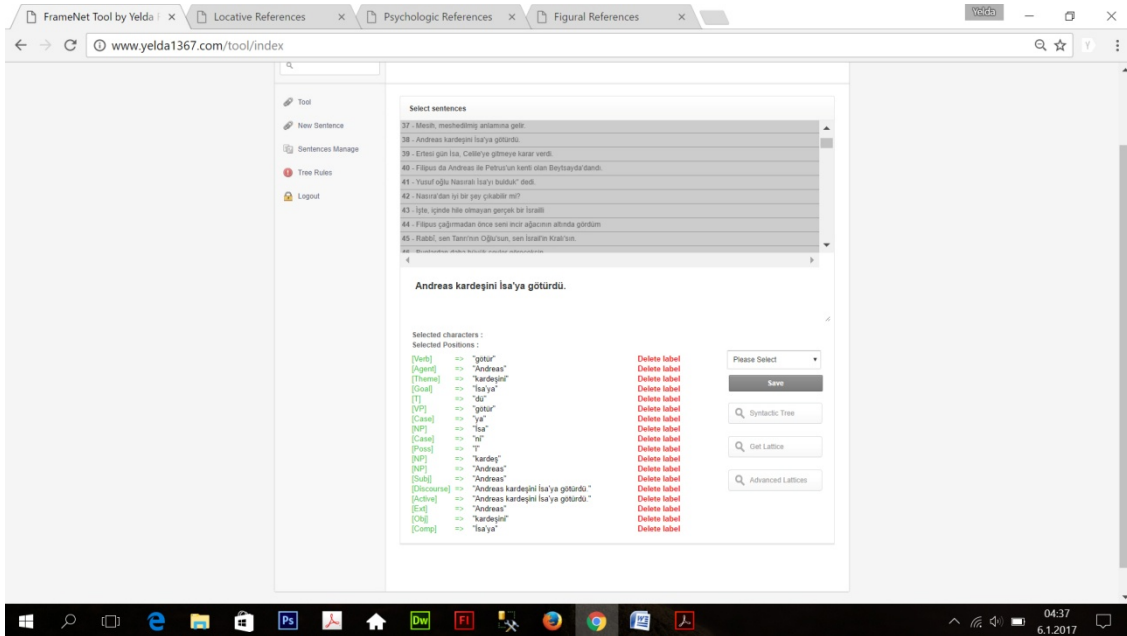
Uygulama, Biçimsel Kavram Analizi çerçevesinde derlem tabanlı işaretleme yöntemiyle geliştirilmiştir. Kullanılan derlem 1033 tane Türkçe tümceden oluşmaktadır.

İşaretleme ise, elektronik ortamda derlemi oluşturan tümcelerin kodlanması ve kodlanan bilgilerin veri tabanı dosyalarında saklanmasıdır.

İşaretleme için bilgisayar ortamında hazırlanmış olan işaretleme arayüzü (annotation tool), PHP (Hypertext Preprocessor) dili ve MySQL'de (My Sequential Query Language) oluşturulan veritabanı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu arayüz web ortamında çalışan bir sayfa konumundadır.³

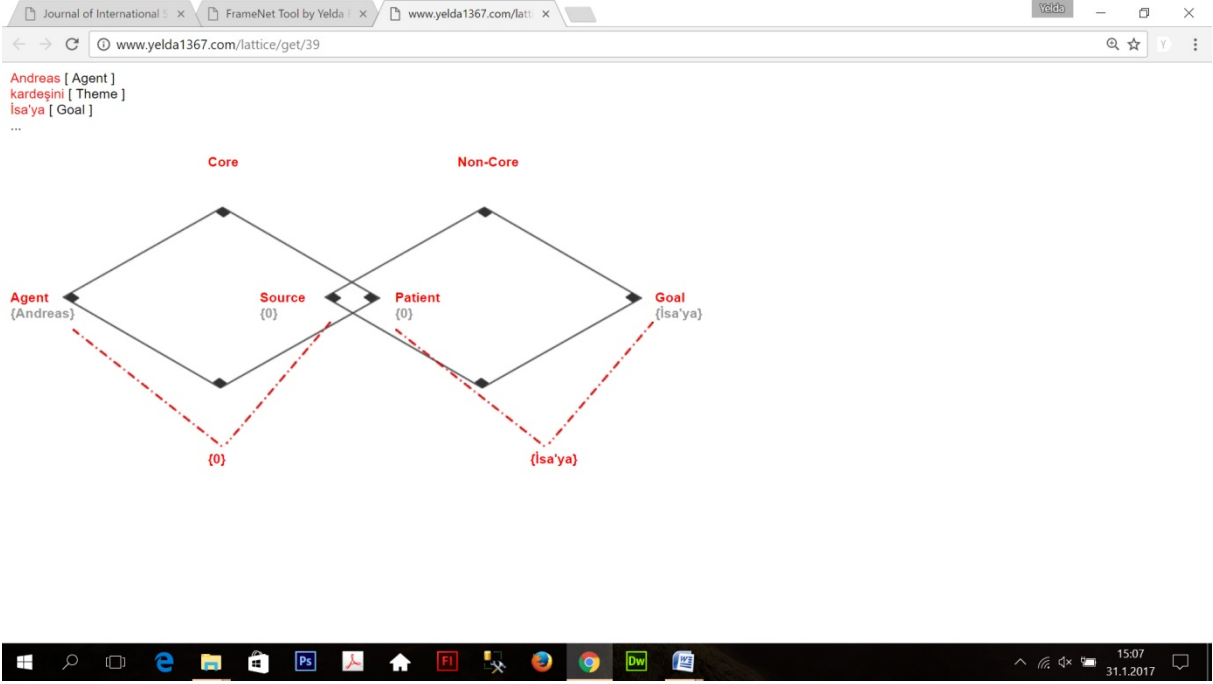
Şekil 8'de gösterilen arayüz ile elimizdeki derleme ait (38) nolu eylem tümcesi parçalara ayrılarak tematik rolleri işaretlenmiş, biçimbilimsel / dizimsel analizleri yapılmıştır. Şekil 9'da seçilen örnek tümceye ait öğelerin gerçek çıkarımları, tematik roller üzerinden otomatik olarak çıkarılmış latis diyagramı üzerinden gösterilmiştir. Şekil 10'da ise işaretleme sonucu veri tabanındaki verilerden gerekli veriler çekilerek tematik referans parametreleri üzerinden oluşturulan kavram latisi ile tümce elemanlarının figüral rollerine ulaşılmıştır. Bu kavram latisinde tümceyi oluşturan öğeler bir düğümü temsil edecek şekilde üst kavramdan alt kavrama çizgiler şeklinde birleştirilmiş olarak yerlerini almıştır. Böylece hazırlanan bu latis modelleri ile FrameNet' teki (FrameNet'e ait web sayfasının kaynak kodları üzerinden) herhangi bir çerçeveye ait anlamsal rollerin, referans düğümleri üzerinden Türkçe sözcüklerle eşleştirmesi yapılabilecektir.

(38) [Andreas]figüral_kaynak [kardeşini]sit_referans [İsa'ya]figüral_hedef götürdü.

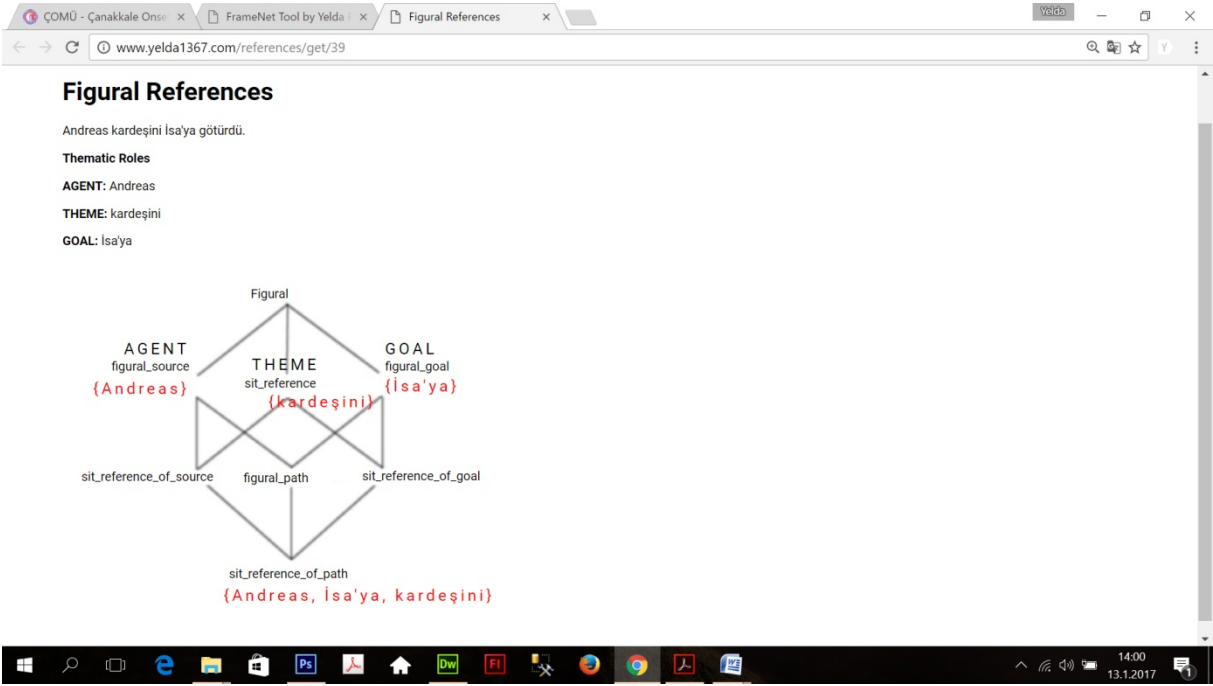

Şekil 8. (38) nolu tümcenin işaretleme arayüzü

³ Arayüze <http://www.yelda1367.com/member/login> adresinden ulaşılabilir.

Şekil 9. (38) nolu tümcenin latis diyagramı

Şekil 10. (38) nolu tümcenin figüral rollerini çıkararak latis diyagramı

Şekil 10'daki *sit_reference*, *sit_reference_of_source*, *sit_reference_of_goal*, *sit_reference_of_path* sırasıyla *sit_referans*, *Kaynağın_sit_referansı*, *hedefin_sit_referansı* ve *yolun_sit_referansı*ni temsil eder.

Şekil 9 ve Şekil 10 Biçimsel Kavram Analizi Kuramı üzerinden oluşturulmuş gerçeklik modelleridir.

Referans parametrelili tematik rol latislerinin otomatik çıkarımını (advanced lattices) gösteren

Şekil 10'a ait kodlar EK-I da verilmiştir.

4. SONUÇLAR

Dilbiliminde tümceye ait öğelerin sınıflandırılmasında anlamsal roller büyük önem taşır. Sözcüklerin ya da öğelerin biçimbilimsel / dizimsel ve anlamsal olarak tematik rol latisleri üzerinden modellenmesi ile gerçek anlamlara ulaşılır.

Bu çalışmada, referans parametreleriyle tematik rol latisleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmiş latis modelleri ile dil arasındaki ilişki biçimsel bir şekilde FrameNet sözlüksel kaynağı üzerinden yapılmıştır. Bu gelişmiş latisler bilgisayar üzerinde Türkçe tümceler aracılığıyla oluşturulmuş, bu tümcelere ait sözcüklerin FrameNet ile ilişkisi teorik olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu anlamda yapılacak sonraki çalışmalardan ilki, konumsal ve psikolojik alanlara ait rolleri içeren latis modellerinin teorik olarak geliştirmesi ve bilgisayar ortamında otomatik olarak elde edilişleri olacaktır. İkincisi ise, FrameNet-tematik latis eşleştirmesine ait Şekil 7'nin bilgisayar ortamında otomatik çıkarımı ve Türkçe eylemlere ait sözcüklerin sınıflandırılma işlemleridir.

KAYNAKÇA

BARWISE, Jon - John Perry (1983), *Situations and Attitudes*, MIT Press, Cambridge, MA.

BASILI, Roberto, Diego De Cao, Danilo Croce, Bonaventura Coppola - Alessandro Moschitti (2009), "Cross-Language Frame Semantics Transfer in Bilingual Corpora", In *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing*, p. 332-345.

FILLMORE, Charles. J., Josef Ruppenhoffer - Collin F. Baker (2004), *FrameNet and Representing the Link between Semantic and Syntactic Relations In Computational Linguistics and Beyond*, Language and Linguistics Monograph Series B, Academia Sinica, Taipei, p. 19-62.

FIRAT, Yelda (2017), "Modellenmiş Kavram Latisleriyle Bilgisayarlı Anlam Çözümleme Çalışması", *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 10-24.

FIRAT, Yelda, Özlem Uçar - Yılmaz Kılıçaslan (2014), "Semantic Analysis with a Lattice-Based FrameNet", *Journal of International Scientific Publications: Language, Individual & Society*, 8, Bulgaria, p. 512-518.

GANTER, Bernhard (1988), *Composition and Decomposition of Data in Formal Concept Analysis In Classification and Related Methods of Data Analysis*, H. Bock, Ed. Elsevier Science Publishers, B.V., North Hollond, p. 561-566.

GILDEA, Daniel - Daniel Jurafsky (2002), "Automatic Labeling of Semantic Roles". In: *Computational Linguistics*, vol. 28, no. 3, p. 245-288.

KENT, Robert E. (1993), "Rough concept analysis", In *Proceedings of the International Workshop on Rough Sets and Knowledge Discovery (Banff, Alberta, Canada)*, p. 245-253.

KILIÇASLAN, Yılmaz - Gürkan Tuna (2015), "Linking FrameNet and Natural Languages via Thematic Role Structures", *International Journal of Languages, Literature and Linguistics*, vol. 1, no. 3, s. 158-163.

TONELLI, Sara - Emanuele Pianta (2009), "Three issues in cross-language frame information transfer", *International Conference RANLP*, Borovets, Bulgaria, p. 441-448.

VALVERDE, Francisco J. - Albacete (2005), "Explaining the Structure of FrameNet with Concept Lattices", *Formal Concept Analysis: Third International Conference, ICFCA 2005*, Lens, France, vol. 3403, p. 79-94.

WILLE, Rudolf (1982), *Restructuring lattice theory: An approach based on hierarchies on concepts*, In *Ordered Sets*, I. Rival, Ed. Reidel, Dordrecht-Boston.

EK-I

References Controller

```
<?php if ( ! defined('BASEPATH')) exit('No direct script access allowed');
class References extends CI_Controller {
    function __construct()
    {
        parent::__construct();
        $this->load->model('references_model');
        check_login();
    }
    public function get($sentence_id)
    {
        $data = $this->references_model->get_reference_data($sentence_id);
        $this->load->view('references/index_view', $data);
    }
}
```

References Model

```
<?php if ( ! defined('BASEPATH')) exit('No direct script access allowed');
class references_model extends CI_Model {
    function get_reference_data( $sentence_id )
    {
        $data = array();
        $items = $this->db->get_where('reference_items',array('sentence_id' =>
        $sentence_id))->result();
        if($items){

            $reference = $this->db->get_where('references',array('id' => $items[0]-
```

```

>reference_id))->row();
    $sentence = $this->db->get_where('sentences',array('id' => $items[0]-
>sentence_id))->row();
    $data['reference'] = $reference;
    $data['sentence'] = $sentence;
    $data['items'] = $items;
    foreach($data['items'] as &$item){
        $item->pointer = $this->db-
>get_where('reference_pointers',array('id' => $item->pointer_id))->row();
        $item->tag = $this->db->get_where('tagged_items',array('id' =>
$item->tag_id))->row();
    }
    }
    return $data;
}
}

```

References View

```

<html>
<head>
    <title><?php if(isset($reference)){ echo $reference->name; }else{ echo 'Not Defined';
} ?></title>
    <meta http-equiv="Content-Type" content="text/html; charset=utf-8" />
    <link href="https://fonts.googleapis.com/css?family=Roboto:400,500,700"
rel="stylesheet">
    <style>
        body{
            font-family: 'Roboto', sans-serif;
            font-size:12px;
padding:50px;
        }
        .reference-scheme{
            background:url('<?php echo base_url('img/square.png'); ?>') no-repeat;
            width:430px;
            height:325px;
            position: relative;
        }
        .top-title{
            position: absolute;
            top: 24px;
            left: 181px;
        }
        .top-sub-title{
            font-size: 15px;
            letter-spacing: 3px;
        }
        .reference-item{
            font-size:15px;
            letter-spacing: 3px;
            color: red;

```

```
}  
.top-sub-title-left{  
    position: absolute;  
    top: 75px;  
    right: 308px;  
}  
.top-sub-title-center{  
    position: absolute;  
    top: 90px;  
    left:182px;  
}  
.top-sub-title-right{  
    position: absolute;  
    top: 75px;  
    left:310px;  
}  
.reference-pointer-left{  
    position: absolute;  
    top: 94px;  
    right: 308px;  
}  
.reference-pointer-center{  
    position: absolute;  
    top: 110px;  
    left: 175px;  
}  
.reference-pointer-right{  
    position: absolute;  
    top: 94px;  
    left: 310px;  
}  
.reference-item-left{  
    position: absolute;  
    top: 113px;  
    right: 308px;  
}  
.reference-item-center{  
    position: absolute;  
    top: 126px;  
    left: 198px;  
}  
.reference-item-right{  
    position: absolute;  
    top: 111px;  
    left: 310px;  
}  
.reference-type-left{  
    position: absolute;  
    top: 200px;
```

```

        right: 285px;
    }
    .reference-type-center{
        position: absolute;
        top: 201px;
        left: 174px;
    }
    .reference-type-right{
        position: absolute;
        top: 199px;
        left: 288px;
    }
    .reference-type-bottom{
        position: absolute;
        top: 293px;
        left: 160px;
    }
    .reference-items{
        position: absolute;
        top: 312px;
        left: 155px;
    }
    strong{
        font-weight:700;
    }
</style>
</head>
<body>
<?php if(! isset($reference)){ ?>
<h1>Not Defined</h1>
<?php }else{ ?>
<h1><?php echo $reference->name; ?></h1>
<p><?php echo $sentence->sentence_tr; ?></p>
<?php if($reference->id == 1){ ?>
<p><strong>Thematic Roles</strong></p>
<p><strong>AGENT: </strong><?php echo $items[1]->tag->text; ?></p>
<p><strong>SOURCE: </strong><?php echo $items[0]->tag->text; ?></p>
<p><strong>GOAL: </strong><?php echo $items[2]->tag->text; ?></p>
<div class="reference-scheme">
    <span class="top-title">Psychologic</span>
    <span class="top-sub-title top-sub-title-left">SOURCE</span>
    <span class="reference-pointer-left"><?php echo $items[0]->pointer->name;
?></span>
    <span class="reference-item reference-item-left">{ <?php echo $items[0]->tag->text;
?>}</span>
    <span class="reference-type-left">ind_reference_of_source</span>
    <span class="top-sub-title top-sub-title-center">AGENT</span>
    <span class="reference-pointer-center"><?php echo $items[1]->pointer->name;
?></span>

```

```

    <span class="reference-item reference-item-center">{<?php echo $items[1]->tag-
>text; ?>}</span>
    <span class="reference-type-center">psychologic_path</span>
    <span class="top-sub-title top-sub-title-right">GOAL</span>
    <span class="reference-pointer-right"><?php echo $items[2]->pointer->name;
?></span>
    <span class="reference-item reference-item-right">{<?php echo $items[2]->tag->text;
?>}</span>
    <span class="reference-type-right">ind_reference_of_goal</span>
    <span class="reference-type-bottom">ind_reference_of_path</span>
    <span class="reference-item reference-items">{<?php echo $items[0]->tag->text . ', ' .
$items[2]->tag->text . ', ' . $items[1]->tag->text; ?>}</span>
</div>
<?php } ?>
<?php if($reference->id == 2){ ?>
    <p><strong>Thematic Roles</strong></p>
    <p><strong>AGENT: </strong><?php echo $items[0]->tag->text; ?></p>
    <p><strong>THEME: </strong><?php echo $items[1]->tag->text; ?></p>
    <p><strong>GOAL: </strong><?php echo $items[2]->tag->text; ?></p>
    <div class="reference-scheme">
        <span class="top-title">Figural</span>
        <span class="top-sub-title top-sub-title-left">AGENT</span>
        <span class="reference-pointer-left"><?php echo $items[0]->pointer->name; ?></span>
        <span class="reference-item reference-item-left">{<?php echo $items[0]->tag->text;
?>}</span>
        <span class="reference-type-left">sit_reference_of_source</span>
        <span class="top-sub-title top-sub-title-center">THEME</span>
        <span class="reference-pointer-center"><?php echo $items[1]->pointer->name;
?></span>
        <span class="reference-item reference-item-center">{<?php echo $items[1]->tag->text;
?>}</span>
        <span class="reference-type-center">figural_path</span>
        <span class="top-sub-title top-sub-title-right">GOAL</span>
        <span class="reference-pointer-right"><?php echo $items[2]->pointer->name;
?></span>
        <span class="reference-item reference-item-right">{<?php echo $items[2]->tag->text;
?>}</span>
        <span class="reference-type-right">sit_referans_of_goal</span>
        <span class="reference-type-bottom">sit_referans_of_path</span>
        <span class="reference-item reference-items">{<?php echo $items[0]->tag->text . ', ' .
$items[2]->tag->text . ', ' . $items[1]->tag->text; ?>}</span>
    </div>
<?php } ?>
<?php if($reference->id == 3){ ?>
    <p><strong>Thematic Roles</strong></p>
    <p><strong>THEME: </strong><?php echo $items[0]->tag->text; ?></p>
    <p><strong>GOAL: </strong><?php echo $items[1]->tag->text; ?></p>
    <div class="reference-scheme">
        <span class="top-title">Locative</span>

```

```
<span class="reference-pointer-left">locative_source</span>

<span class="reference-type-left">reference_of_source</span>
<span class="top-sub-title top-sub-title-center">THEME</span>
<span class="reference-pointer-center"><?php echo $items[0]->pointer->name;
?></span>
<span class="reference-item reference-item-center" style="left: 135px;">{<?php echo
$items[0]->tag->text; ?>}</span>
<span class="reference-type-center">locative_path</span>
<span class="top-sub-title top-sub-title-right">GOAL</span>
<span class="reference-pointer-right"><?php echo $items[1]->pointer->name;
?></span>
<span class="reference-item reference-item-right">{<?php echo $items[1]->tag->text;
?>}</span>
<span class="reference-type-right">reference_of_goal</span>
<span class="reference-type-bottom">reference_of_path</span>
<span class="reference-item reference-items" style="left: 38px;">{<?php echo
$items[0]->tag->text . ', ' . $items[1]->tag->text; ?>}</span>
</div>
<?php } ?>
<?php } ?>
</body>
</html>
```

**TÜRK SİNEMASI'NDA ÖZEL ALAN KAMUSAL ALAN
KARŞITLIĞINDA ANLATIDA MEKAN ÖĞESİNİN KULLANIMI¹****Dr. Berceste Gülçin ÖZDEMİR²****Özet**

Kadınla birlikte anılan özel alan ve özel alana ait kavramlar, kadını özel alanı içinde sınırlandırmakta ve ataerkil düzenin içinde ikincilleştirmektedir, böylece düzenin sürekliliği sağlanmaya devam etmektedir. Mekan, film anlatısının unsuru olmakla birlikte özel alan/kamusal alan karşıtlığında kadın karakterlerin temsilinin tartışılabileceği alanı yaratmaktadır. Kadın karakterlerin Türk Sineması'nda mekanlarda nasıl temsil edildiği ve kadın yönetmenlerin bakış açılarından çekilen filmlerde sunulan farklılıklar temelinde bu karşıtlık üzerine tekrar düşünülmektedir. 2000'li yıllarda kadın bakış açısıyla çekilen, kadın karakterlerin anlatının merkezinde olduğu filmlerde, kadınların mekanlardaki temsili, feminist film kuramları ve feminist film pratiği bağlamında izleyiciye neler sunmaktadır sorusu, toplumsal düzende varolan yapının sorgulanmasını da ortaya koymaktadır. Bu minvalde, çalışmanın temelini oluşturan bu sorudan hareketle, kadın karakterlerin anlatıda mekanlardaki temsili Mieke Bal'ın mekanlar hakkındaki yorumlarından hareketle tartışılmıştır, böylece feminist film pratiği açısından, özel alan/kamusal alan karşıtlığı açısından oluşturulabilecek değişimlerin de tartışılması, hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, mekan, feminist film kuramı.

**THE USAGE OF THE SPACE ELEMENT IN THE TURKISH
CINEMA IN THE CONTRAST OF PRIVATE SPACE – PUBLIC
SPACE****Abstract**

Private space and the concepts that belong to private space which are associated with women limit women in their private spaces and subordinate them in a patriarchal order, thus the continuity of that order is provided. In this regard, the subject of the representation of women characters in cinema is becoming important. While space is an element of film narrative, it also creates the field in which the representation of women characters in the contrast of private space – public space can be discussed. This contrast is being rethought based on how the women characters are represented in spaces in the Turkish Cinema and the differences that are presented in the movies made from the perspectives of women directors. The question 'what do the representation of women in spaces present the audience in the movies in which women characters are in the center of the narrative and which were made from the perspectives of women directors in 2000s in the context of the feminist film theories and feminist film practice?' also reveals the questioning of the existing structure in the social order. Within this direction and with reference to this question that underlies this study, the representation of women characters in spaces in the narrative was discussed with reference to the comments of Mieke Bal regarding spaces, thus the changes, which can be created with regard to the feminist film practice and to the private space/public space contrast, are aimed to be discussed.

Keywords: Turkish Cinema, space, the feminist film theory.

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu yazar/Corresponding Author: Kavram MYO, Türkiye, gulcin.ozdemir@kavram.edu.tr.

GİRİŞ

Kamusal alan/özel alan karşıtlığının teorisyenlerce, düşünürlerce yorumlanması ve kadının özel alanda varoluşuna dair problematiklerin hala çözüme kavuşmaması bu alanlardaki karşıtlığın nedenlerinin araştırılmasını gerektirmektedir. Klasik anlatı sineması, kamusal alan/özel alan karşıtlığını izleyiciye somut bir biçimde tekrar sunarken, kadın karakterlerin temsillerinde de toplumsal düzenin kurallarını yineleyerek izleyicilerin bu kuralları içselleştirmesini sağlamaktadır. Kadınların erkek tahakkümü altında yaşantılarını sürdürmeden özneler olarak yaşamak istemeleri en temel haklarıdır. Bu minvalde, çağdaş anlatı sineması kadın karakterlerin temsillerinde izleyicilere klasik anlatı sinemasının sunduğu stereotiplerden farklı stereotipler sunarak kodlanmış kuralların yapıbozuma uğratılmasında yararlı olabilecek ve kadınların öznelik'lerini hatırlatmada yardımcı olabilecektir. Çalışmada, özel alan/kamusal alan kavramlarının anlatıda mekan ögesinin tartışılmasında temel olabilecek teorisyenlerin yorumlarından bahsedilerek, film anlatısında mekan ögesi bu bağlamda özel alan/kamusal alan ayrımında tartışılacak ve Türk Sineması'nda kadın karakterlerin özel alandaki temsili incelenecektir.

ÖZEL ALAN-KAMUSAL ALAN KAVRAMLARININ YORUMLANMASI

Kamusal alan kavramı, yüzyıllardır düşünürler ve kuramcılar tarafından üzerine düşünülen ve tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Özel alan kavramı da kamusal alan kavramının tanımına bağlı olarak üretilmiş ve kadınlarla birlikte anılan bir kavram olarak anlamını bulmuştur. Kamu sözcüğü, Almancadan alınarak, kamusal sıfatından, 18. yüzyılda *publicite* ve *publicity* kelimeleri ile benzerlik kurularak türetilmiştir. O yüzyılda dahi çok az kullanıldığı bilinen kamu sözcüğü, Habermas'a göre, mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin alanı olarak kurumlaşmış, burjuva toplumuna ait bir sözcüktür (Habermas 2013: 59). Mal mübadelesi ve toplumsal emeğin alanı kamu, Yunanlıların bilincinde, özel alanın karşısında bir özgürlük alemi haline gelmektedir (Habermas 2013: 60). Kamu sözcüğünün burjuva toplumuna atfedilmesi kamusal kavramının da burjuvaziye atfedileceğini önelemektedir. Feminist teorisyen Nancy Fraser, Habermas'ın sadece liberal kamusal alanı idealize etmesini değil, aynı zamanda liberal olmayan, burjuva olanları da idealize etmesine eleştirel gözle bakmıştır (Fraser 1990: 60). Kamusal alanın burjuva konseptinin anlaşılmasız ütopik bir konsept olduğu ve erkeksi bir ideolojik düşüncede meşrulaştırılmaya çalışıldığı da Habermas'a getirilen eleştirilerdendir. Tüm bu eleştirel görüşlerinden yola çıkan Fraser, kamusal alan düşüncesinin ütopik bir ideal olup olmadığını sorgulamıştır (Fraser 1990: 62). Fraser, tüm sınıflarda ve etnisitelerde kadınların, toplumsal cinsiyet rollerine biçilen durumlardan dolayı, resmi ve politik katılımdan dışlandıklarını, aynı zamanda pleb erkeklere de bu bakış açısıyla yaklaşıldığını eklemiştir (Fraser 1990: 63). Dolayısıyla Fraser, kamusal alana atfedilen burjuva konseptini, pleb erkeklerin de ezildiğini dile getiren bir görüşle eleştirerek sınıfsal ayrımın yapıldığının da altını çizmiştir.

Siyaset kuramcısı Jeff Weintraub'a göre, feministler, özel alan/kamusal alan ayrımının hem sosyal yapı hem de ideoloji açısından toplumsal cinsiyetle bağlantılı olduğunu vurgulamışlardır (Weintraub 1997: 28). Feminist siyaset kuramcısı Carol Pateman'ın düşüncelerine değinen Weintraub, "Ev/aile ilgili alanın feministler için paradigmatik bir şekilde özel olmasından dolayı, sivil toplum "kamusal" alandır." diye belirttiğini söylemiştir. Devlet ve sivil toplum

arasındaki ayırım açısından kamusal alanın/özel alanın, tarihsel/liberal formülasyonu, toplumsal yaşamın önemli belli hakikatlerinin anlaşılmasını güçleştirmekte, liberalizmin, sivil toplumu ev/özel alandan bağımsız kavramsallaştırması sebebiyle, teorik tartışmalarda özel alanın unutulduğunu eklemektedir. Bu bağlamda, özel ve kamusal arasındaki ayırımın, erkeklerin dünyasında sivil toplum içindeki bir ayırım olarak yeniden kurulduğu belirtilmektedir (**Weintraub 1997: 31**). Siyaset bilimci Hannah Arendt, özel alan/kamusal alan üzerine düşünerek, tartışılabilir yorumlarda bulunmuş bir kuramcıdır. Hannah Arendt'e göre ise, "*kamu alanında gözüken her şey, herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir*" olmaktadır (**Arendt 2011: 92**). Bu tanımla kamusal alan, herkesin erişebileceği, sınıfsal bir ayırımın yapılmadığı alan olarak okunmaktadır. Arendt'in kamusal alan ifadesine göre, insanların birbirlerinin üzerine yıkılmasını önleyen bu alan, ruh çağırma seansında masa etrafında toplanmış insanlar örneğinden yola çıkarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bir hokuspokusla masanın ortadan kaybolmasına tanık olan insanlar, karşılıklı iki kişi otururlarken aralarında somut bir şey olmayan ilişkisiz bir konuma gelirler. İnsanlar arasındaki biraradalığı meydana getiren ve toplumu bağlantılandırma gücünü elinde tutan dünya, Arendt'e göre bu gücünü yitirmiştir (**Arendt 2011: 96**). Bu nedenle bir nesillik değil, ölümlü insanların da yaşam sürelerini aşacak bir kamusal mekanın varlığını istemektedir (**Arendt 2011: 99**). Arendt'in oluşmasını istediği kamusal mekan özgürlükçülüğü, çoğulluğu ve farklılıkları içinde barındırmaktadır. Onun önermesinden hareketle oluşturulacak kamusal mekanlar, feminizmlerin varyasyonları için de ortak bir önerme olabilecek yapıdadır. "*Dünyevi gerçekliği hakiki ve güvenilir bir yoldan kendini gösterebileceği yegane yer, şeylerin çevrelerinde toplananların bütün bu farklılığı içinde aynılığı gördüklerini bilecek şekilde, kimliklerini değiştirmeden bütün yönleriyle ve birçok kişi tarafından izlenebildiği yerdir.*" der (**Arendt 2011: 102**). Arendt, cinsiyet, ırk, din ve dil farkı gözetmeksizin insanların üzerinde yaşadıkları ve paylaşımlarını gerçekleştirdikleri ortak dünyada, farklılıklara rağmen, aynılıkları bularak ve kimliklerinden de ödün vermeyerek dünyevi gerçekliğe ulaşılmasını istemektedir. Kamusal alanlar oluşturulurken, Arendt'in fikirlerinden hareketle toplumun belleğinde yer etmiş eril olguları kırarak bu olguları yeniden yapılandırmak, kadınların dünyadaki mücadelesine katkıda bulunacaktır. Sosyolog Richard Sennett, kamusal alanın, özel alanla bağlantılı olarak var olduğunu söylemekte ve kamusal alanın bir coğrafya olduğundan bahsetmektedir. Bu coğrafyada, görsel ve sözel ilkeler de kamusal alanı hissetme araçları olmaktadır (**Sennett 2013: 125**). Bu bağlamda, kamusal alan ile özel alanı tamamen farklı birbirinden ayrı alanlar görmek ve yorumlamak da tartışılır olmaktadır. Çünkü Sennett'in de ifade ettiği gibi, özel alanla ilişkili olan unsurlar kamusal alanın içine sızmıştır. Özel alanın, kamusal alana göre ikincilleştirilmesi ve bu şekilde yorumlanması da doğru bir çıkarım olmamaktadır. Bu minvalde, özel alanda gerçekleştirilen eylemlerin, kamusal alanı varedebileceği ve kamusal alan düzeninin devam ettirilmesinde önemli bir işlevselliğe sahip oluşu göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu tartışmalar ve düşüncelerde, özel alan/kamusal alan karşıtlığında meydana gelen ayırımların temelinde yatan nedenler, toplumsal cinsiyet rollerine atfedilen kodlarla birlikte, toplumsal düzende yüzyıllardır süregelen erkek tahakkümünün sürekliliğidir. Bu süreklilik ancak radikal hareketlenmeler ve söylemlerle yıkılabilecektir. Sinemanın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Peki sinemada, kadın karakterler, özel alan/kamusal ayırımında nasıl temsil edilmektedirler? Mekanların film anlatısında kullanımı, işlevleri, karakterle ilişkileri ve karakterlerin mekanlardaki temsili, izleyicinin film izleme deneyiminde neler sunmaktadır gibi soruların cevapları, film anlatısında mekan kavramının klasik anlatı sineması ve çağdaş anlatı sinemasındaki farklı temsillerle tartışılmaktadır. Claire Johnston, "*Feminist film kuramı ve pratiği içinde daha somut olarak ideolojik mücadele verme anlayışını kuramlaştırmanın olası olduğu anda, artık sahnedeki*

yerini alıyoruz.’’ (Nelmes 2015: 17) demiş ve ideolojik olarak mücadelede bulunmanın da bir o kadar feminist film pratiği için önem arz ettiğini belirtmiştir. Sanat yapıtlarının mevcut ekonomik ilişkiler sisteminin ürünleri olduğunu ve filmlerin de burjuva ideolojisinin ürünleri olarak ortaya çıktığını öne süren Johnston, kadınları özel alanlarıyla bütünleşik olarak izleyiciye sunan klasik anlatı sinemasına eleştirel gözle bakılmasını sağlamıştır (Johnston 2008: 288). Barbara O’Connor ise, bazı bağımsız filmlerin patriarkal söylemi alt üst ettiğini ve kesintiye uğrattığını belirtmiştir (O’Connor 1984: 80). Dünya sinema tarihinde kadın yönetmenler tarafından çekilen; *Yentl* (Barbara Streisand-1983), *Vagabond* (Agnes Varda-1985), *The Piano* (Jane Campion-1993), *Iron Jawed Angels* (Katja Von Garnier-2004), *Where Do We Go* (Nadina Labaki-2011), *Elles* (Małgorzata Szumowska-2013), *Antonia’s Line* (Marleen Gorris-1997), *North Country* (Niki Caro-2005), *Suffragette* (Sarah Gavron-2015), *Certain Women* (Kelly Reichardt-2016), *Wendy and Lucy* (Kelly Reichardt-2008) gibi filmler, kadın karakterleri kamusal alanda temsil ederken, kamusal alandaki mekanlarda erkek karakterlerin desteği olmadan ayakta kalmayı başaramamış, öznelliklerini ortaya koyabilmiş ve klasik anlatı sinemasının erkek izleyiciye sunduğu hazzı kesintiye uğratmayı başaran film örneklerini oluşturmuşlardır. Özel alan/kamusal alan karşıtlığında kadınların varoluşlarının görünürlüğünü göstermek için sinemaya büyük görevler düşerken, kadın yönetmenlerin kadın bakış açısıyla çektikleri filmlerde de bu görünürlüğün izleyici tarafından içselleştirilmesi, feminist film kuramcıları açısından feminist bakış açısını içeren filmler üretilmesinde çözüm stratejisi sunabilecektir.

FİLM ANLATISINDA MEKAN ÖĞESİNİN ÖZEL ALAN/ KAMUSAL ALAN AYRIMINDA TARTIŞILMASI

Klasik anlatı filmlerinde mekanların sunumu, çağdaş anlatı yapısına sahip filmlerden daha farklı olmaktadır. Klasik anlatı yapısına sahip filmlerde mekanlar, anlatının temel ögesi görevini görerek, çoğu zaman işlevselliği ile ön plana çıkamamaktadır. Oysaki çağdaş anlatı yapısına sahip filmlerde mekan kullanımının işlevselliği ve mekanın kendi içindeki anlamlılığı ön plandadır. Mekan, anlatının temel öğelerinden biri olarak, bazen anlatının da önüne geçebilir, bu bağlamda önemli olan, karakterle mekanın kurduğu ilişki biçimidir. Mekan anlatıda önemli bir öğe olarak izleyiciye sunulsa dahi, karakterin mekan içindeki hareketliliği ve olay örgüsünün karakterin hareketleri aracılığıyla şekillenmesi gibi faktörler, izleyicinin film anlatısını izleme deneyiminde etkili olmaktadır.

Mieke Bal, *Narratology Introduction to the Theory of Narrative* (1985) adlı kitabında, mekanın hikayedeki temsilinin önemine değinerek; görmenin, duymanın ve dokunmanın algısal olarak mekan temsilinin içeriğinde bulunduğunu belirtmiştir (Bal 1999: 133). Karakterin güven içinde olması ya da güvensiz hissetmesi de mekanların iç mekan ve dış mekan olarak ayrımında görülmektedir. Bal, iç mekan, sınırlamanın deneyimlendiği mekan olarak güvensizken, dış mekan, özgürlüğü temsil eder ve dolayısıyla güvenlidir, der (Bal 1999: 134). Mekan, öyküyü etkiler ve böylece öykü, mekanın sunumunun geri planına itilir. Mekan, daha öne çıkar bazen. Durağan mekan, tematize olsun olmasın sabit çerçeveyi belirtir ve bu çerçevenin içinde olaylar meydana gelir. Dinamik olarak işlev gören bir mekan ise, karakterlerin hareketine izin verir, karakterler burada yürürler, o yüzden de bir yola ihtiyaçları vardır. Büyük alanlara da ihtiyaçları vardır, burada seyahat ederler (Bal 1999: 136). İç mekanlar, özel alanları gösterdiği için kadın karakterlerin daha fazla görülebildiği mekanlar olmuştur. Dış mekanlar ise, kamusal alanlar olarak erkek karakterlerin daha çok izleyiciye sunulduğu mekanlardır. Ancak, bu genelleme klasik anlatı sineması için söylenebilmektedir. Çağdaş anlatı sinemasında, kadın karakterlerin dış mekanlarda temsil edildiği filmler olmakla beraber, kadın karakterlerin politik temsillerinde de farklı söylemler üretilmektedir. Durağan

mekanlar, karakterlerin hareketlerine kısıtlı olarak sağlarken, dinamik mekanlar geniş alanlarda sonsuz hareket olanağını sunmaktadırlar. Kadın karakterlerin özgürce dış mekanlarda istedikleri saatte güvenli biçimde gezebileceği, dinamik mekanlarda başlarına hiçbir şey gelmeden hareket edebilecekleri toplumsal düzen, Türkiye’de olmadığı gibi dünya konjonktüründe de çok fazla bulunmamaktadır. Dolayısıyla, izleyicilerin izlediği film anlatılarındaki karakterler ve mekanlarda, varolan konjonktürdeki gerçeklik sunulmaktadır. Ancak, burada tartışılması gereken varolan düzeni değiştirmek ve dönüştürmek adına farklı ve radikal temsillerin de sunulması gerekliliğidir. Kadın karakterlerin eşik alanlardan hayatı izlemediği, yaşamlarını dinamik mekanlarda deneyimledikleri, geniş hareket alanlarına salık verildiği ve tek başlarına varolabildikleri anlatılarla, izleyici de toplumsal düzende kadınların varlığının kamusal alanda değerli olarak sunulduğu filmleri izleyerek düzenin değişme ihtimallerini görebileceklerdir. Bu bağlamda önemli olan noktalardan biri de kadınların görünürlükleri meselesi olmaktadır. Görünürlüğün somut biçimde toplumsal düzen içine yer edinebilmesi açısından sinemanın mutlak katkısı kaçınılmazdır. Mamafih, klasik anlatı sineması kadınların görünürlüğü adına kadın karakterleri izleyiciye, patriarkın kuralları içindeki karakterler olarak sunmaktadır. Klasik anlatı sinemasında kamusal alanda sunulan kadın karakterler film sonunda ya cezalandırılmakta ya da fetiş nesnesine dönüştürülerek hazza hizmet edenler olarak görülmektedir. Bu bağlamda, çağdaş anlatı yapısını kullanan filmlerin feminist film pratiğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü, erkek tahakkümünün hissedilmediği filmlerin üretilmesi, klasik anlatı sinemasının kodları ile oynayarak kadınlığın varoluşuna dair olumlu söylemleri izleyicinin izleyebilmesi, çağdaş anlatı yapısının kullanımıyla gerçekleşebilecektir. Çağdaş anlatı yapısına sahip filmlerde olay örgüsünün gelişimi düz bir çizgide ilerlemediği gibi, yan olay örgüleri de anlatıda bulunabilmektedir. Ancak, yan olay örgülerinin, ana olay örgüsünden tamamen bağlantısız olduğu durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Böylece izleyici filmi izleme deneyiminde sorgulamacı bir konumda bulunmaktadır. Keza filmlerin konuları, karakterlerin temsili ve sinematografik öğelerdeki alternatif denemeler izleyicinin aşına olduğu klasik anlatı yapısından farklı temsiller sunabilmektedir. Filmlerin kapanışlarındaki muğlaklık, klasik anlatı sinemasında izleyicinin karakterle özdeşleşme mekanizmasının sinematik dille yapıbozuma uğratılması, karakterlerin iç ve dış dünyalarındaki çatışmaların metaforlarla izleyiciye sunulması, film izleme deneyiminde izleyicinin filmi izlediğinin hatırlatılması, anlatının geçişsizliği, nedensel motivasyonun düz çizgide ilerlemeyerek eğilimli hale gelmesi ve izleyicinin olay örgüsünü sorgulamasını sağlaması gibi özellikler, çağdaş anlatı yapısına ait özelliklerdir. Mekan kullanımı da çağdaş anlatı sinemasında, salt film anlatısının mekanları olarak kullanılmak yerine bazen tek başına dahi anlatı içerisinde anlam taşıyabilmektedir. Mekanın karakterle ve öykü ile kurduğu ilişkide, anlatının merkezinde kullanılan mekanlar, karakterlerin temsillerinin tartışılmasında da önem taşımaktadır. Bu minvalde, feminist film kuramları, çağdaş anlatı yapısı niteliği taşıyan film janrlarının kadın karakterlerin temsiliinde radikal söylemler üretebileceğini düşünmektedir. Feminist film kuramları yanında feminist film pratiği için de üretilen filmlerde kadın karakter temsillerinin tartışılması gerekmektedir. Kadın karakterlerin anlatı merkezine yerleştirilerek, kadınların konu edilmesinin öneminin yanında kamusal alanlarda nasıl temsil edildiklerinin de önemi burada yatmaktadır.

TÜRK SİNEMASI'NDA KADIN KARAKTERLERİN ÖZEL ALANDA TEMSİLİ

Türk Sineması’nda kadın karakterlerin özel alanda temsili, toplumsal düzenin kodlarıyla paralellik oluşturacak biçimde izleyiciye sunulmuştur. Kadın karakterlerin evinin vefakar annesi, evin düzenleyicisi, çocuklarının anası, eşinin namusu olarak

sunulurken, kamusal alanda sunulan kadınlar da özel alanlarından koparılmadan özel alanlarıyla ilgili konular içinde sunulmuş ya da güçlü kadın stereotipi ile film kapanışında cezalandırılmışlardır. Klasik anlatı sinemasında kadın karakterlerin arzu nesnesi, fetişleştirilmiş nesne haline getirilişi ve erkek izleyici hazzına hizmet eder biçimde sunumu dünya sinema tarihi boyunca tekrarlanmıştır. Bu düzeni kıran çağdaş anlatı yapısının kullanıldığı filmler olmuştur. Kadının kadın olarak sunulduğu, kadına dair gerçekliklerin radikal biçimde izleyiciyle buluşması sonucu izleyici de kadınlığa dair olanı görmeye başlamıştır. Kadınların dertlerinin, sevinçlerinin, deneyimlerinin kadın karakterler tarafından temsil edilmesinde, ideolojik ve estetik olarak film anlatısı söyleminde yer alışında, toplumsal düzenin kurallarından izlere rastlayan izleyiciler, toplumsal düzene eleştirel bakan yönetmenler sayesinde de düzeni tekrar düşünmeye başlamışlardır. Günümüzde hala kadınların ikincilleştirildiği filmlerin söylemleriyle ataerkil kurallar pekiştirilmektedir. Ancak, çağdaş anlatı yapısını kullanan filmlerde alışıldık stereotiplerden farklı kadın karakterleri izleyici görebilmektedir. Çağdaş anlatının getirdiği farklılıklarla izleyici, çeşitli kadın stereotiplerinin varolduğunu görebilmekte, böylece ataerkil düzeni sorgulayabilmektedir.

Türk Sineması'nın başlangıç yıllarında, *Pençe* (Sedat Simavi-1918), *Mürebbiye* (Ahmet Fehim-1919) gibi filmlerde kadın karakterlerin temsil edilmiş biçimi klasik anlatı yapısında alışlagelen kadın stereotiplerinin dışına çıkabilmiştir. *Pençe* filminin tamamını izleme olanağımız yoktur, ancak kadın cinselliğinden ilk defa bu kadar açık biçimde bahseden bir film olduğu hakkında bilgiler mevcuttur. Filmde, cinselliğini özgürce yaşantılayabilen bir kadın karakterin hayatının anlatıldığı Giovanni Scognamillo'nun aktarımlarına göre söylenmektedir. Scognamillo, *Pençe*'nin kayıp bir film olduğundan bahseder ve töresel bir sonu olmasına rağmen, o yıllar için olay ve kişilerle cüretli olan bu konunun perdeye nasıl aktarıldığı hakkında bilgi sahibi olunmamasını ifade etmektedir (Scognamillo 1990: 27). *Mürebbiye* filmi ise, Türkiye'de sansüre uğramış bir ilk film olmanın yanı sıra konusuyla da kadın karakter temsilinde farklılık sunmaktadır. Fransa'dan Türkiye'ye gelen bir genç kadının yaptığı olayları konu alan film, kadın karakteri, cinselliğini özgürce yaşayan bir karakter olarak göstermektedir. Agah Özgüç, *Mürebbiye*'nin kadın kahraman üzerine kurulu ilk Türk filmi olduğunu söylemektedir (Özgüç 2000: 16). Cinselliği ve duygusal yoğunluğu hem cinsiyetle yaşayan kadın karakterler de Türk Sineması tarihinde sunulmuştur. *İki Gemi Yan Yana* (Atıf Yılmaz-1963), iki kadın arasındaki duygusal bir yoğunluğa işaret ederken, *Düş Gezginleri* (Atıf Yılmaz-1992) filminde de kadın karakterler arasındaki üstü kapalı duygusal heyecanlar izleyiciye verilmektedir. Böylece klasik anlatı sinemasında sunulan kadın karakterlerden farklı kadın karakterlerin de olabileceğini izleyici görmüş olmaktadır. 1940'lı 1950'li yıllarda, Amerikan sinemasından kaynaklanan yıldızcılık yönteminin de etkisiyle, gözü yaşlı saf genç kızlarla, erkek jönleri ayartmak için cinselliğini kullanan kötü kadınlar, izleyici ile buluşmuştur (Demirhan, Scognamillo 2002: 28). 1950'li yıllarda, kadın temsillerinde; harem görüntüleri, banyo sahneleri gibi görüntülerin ilk kez görüldüğü iddia edilse de, Tiyatrocular Dönemi (1922- 1939) olarak adlandırılan dönemde de; *Karım Beni Aldatarsa* (Muhsin Ertuğrul-1933), *Binnaz* (Ahmet Fehim-1919) gibi filmlerde de bu tarz sahnelere rastlanabileceği söylenmektedir (Duyan 2013: 335). Metin Demirhan, Giovanni Scognamillo'ya göre, 50'li 60'lı yıllarda pek hareketlenmeyen saf genç kız tipi, 70'lerde cinsel yaşamını benimseyerek ve kadınlığını kabul ederek daha güncel ve daha çağdaşlaşmaya başlamıştır (Demirhan, Scognamillo 2002: 36). Bir yandan melodram filmler bir yandan Amerikan filmlerinin etkisinde kalan Türk sineması 60'lı 70'li yıllar arasında konu açısından değişken bir çizgi izlemiştir. Hasan Akbulut, 1960-1975 yılları arasında, yerli melodramlardaki kadın temsillerinin toplumsal cinsiyet kalıplarını yeniden ürettiğini belirtmektedir. Akbulut'a göre, kadını ve kadınlık rollerini erkeğin gereksinimlerine göre

kodlayan bu süreç, kadını; ‘‘uysal, ‘‘güçsüz’’ ve ‘‘çaresiz’’ olarak tanımlamaktadır, ancak bu tanımlamalar gerçek kadınların göstergesi olmamakla birlikte, erkek bilinçaltını temsil eden bir gösterge işlevi yüklenmektedir (Akbulut 2008: 356). 1970’li yıllar Türk Sineması’nda bir yandan da seks furçasının yaşandığı yıllar olmuştur. Kadına uygulanan klasik ayırımı (saf genç kız, kötü kadın) Yeşilçam kurallarını sarstığı ve Türk Sineması’nı da çöküşe doğru ilerlettiği ifade edilmektedir (Demirhan, Scognamillo 2002: 12). Seks içerikli filmler üretilirken, izleyici portreleri de değişmiştir. Seks içerikli filmlerin ticari kaygılar güdülenerek yapılması, farklı filmlerin negatiflerinden yararlanarak sahne çoğaltma işlemine gidilmesi ve bu konulardan başka temalarda olan filmlerin sayıca az olması gibi nedenlerle bu dönemde sinematik dilde de gelişme bir anlamda engellenmiş olmaktadır. 1980’li yıllara kadar, Türk Sineması’nın kadın temsillerini; iyi kadın, kötü kadın olmak üzere ikiye ayırmasını Şükran Esen, detaylı şekilde şöyle açıklamaktadır: ‘‘Kadınlar ya namuslu, evinin kadını, çocuklarının anası, cinselliği olmayan, sevgi dolu, sürekli bağışlayan, ezildiğini hissetse de gözyaşlarını içine akıtıp evin mutluluğunu bozmayan kadınlardır. Ya da cinselliğinden başka bir şeyi olmayan, kötü, mutlu yuvalara düşman, erkekleri kötü yollara sürükleyen vamp kadınlardır. Bu iki ana tipin dışında, filmlerde ortalıkta gezinen, olayın akışı içinde perdede görünen ama varlıkları bile farkedilmeyen kadınlarla dolu Türk Sineması.’’ (Esen 2000: 29). Esen’in çıkarımından hareketle kadın karakterlerin filmlerde temsili incelendiğinde, temsil edildikleri mekanların da, temsil edilmiş biçimleri ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Özel alanından kopamayan, kamusal alanın dışladığı kadın karakterlerin temsili Türk Sineması’nda bu yıllarda da devam etmiştir. Ancak, klasik anlatı sinemasının izleyiciye sunduğu kadın karakterlerden farklı kadın stereotiplerinin de sunulduğu filmler izleyiciyle buluşmuştur. Klasik anlatı yapısının kullanıldığı filmlerde kadın yönetmenlerin bakış açılarından kadınların izleyiciye sunulduğu filmler de kadın karakterlerin temsili açısından önem taşımaktadır. Fetay Soykan’ın kadın yönetmenlerin kadına bakışını konu alan filmler olarak gruplandığı; Bilge Olgaç’ın, *Açlık* (1974), *Kaşık Düşmanı* (1984), *Gülüşan* (1986), Türkan Şoray’ın, *Dönüş* (1972), *Bodrum Hakimi* (1975), *Yılanı Öldürseler* (1981), Nisan Akman’ın, *Beyaz Bisiklet* (1987), *Bir Kırık Bebek* (1987), *Dünden Sonra Yarından Önce* (1988), Mahinur Ergun’un *Medcezir Manzaraları* (1989) filmleri klasik anlatı yapısını kullanan filmler olsa dahi kadınları anlatan filmler olmuşlardır (Soykan 1993: 147). 1990’larda Türk Sineması adına birçok gelişme olması ile birlikte sinematik dilin de gelişimi sağlanmıştır. Ertan Tunç’un 1990’lı yıllardaki Türk Sineması’nın gelişimi ile ilgili düşünceleri, Türk Sineması’nın gelişimindeki ekonomik temelin önemini ortaya koymaktadır: ‘‘1990’lı yıllardan itibaren büyük Amerikan şirketlerinin Türkiye’deki dağıtım ağlarının kontrolünü ele geçirmiş olması, Türk Sineması’nın Eurimages, yerli ve yabancı festivallerin ödülleri, reklam ve sponsorluk anlaşmaları, özel televizyonlar gibi yeni finansal kaynaklarla tanışması, reklam ve medya sektörü sayesinde teknik kalitesini had safhaya çıkartabilmiş olması yeni bir ayırımı varlığını zorunlu kılmaktadır.’’ (Coşkun 2015: 2). Tüm bu gelişmelerle genç, farklı, bağımsız yönetmenler eserler üretmeye başlamıştır. Ulusal ve uluslararası film festivallerinde, Türk Sineması adına yeni sinematik dillerle kendini ifade etmeye çalışan yönetmenlerin kadın temsillerinde de önceki yıllardan farklı bakış açısını barındıran filmler üretilmiştir. Özellikle sanat sinemasının gelişimi ile birlikte anlatıda mekanların sunumunda da farklılaşmalar olmuştur. Aidyetsizlik, bireysellik ve yalnızlık gibi temaların öne çıktığı filmler yapılmaya başlanmıştır. İzleyicinin daha fazla sorgulamalarda bulunduğu filmlerle kadının temsili de sorgulanmaya başlanmıştır. Türsel çeşitlilikle birlikte başka noktalardan kadınlara bakabilmenin varyasyonları artmış ve kadınları anlatmanın biçimleri çoğalmıştır. Ancak, kadın karakterler özel alan dışında çokça temsil edilmiştir de denilememektedir. Kadına sinemada atfedilen rollerle bağlantılı olarak özel alanlarında hayatlarını idame ettirileri 2000’li yıllar

Türk Sineması'nda da devam etmektedir. Her ne kadar klasik anlatı yapısının dışına çıkan filmlerle, kadın karakterlerin rolleri, alışılmış kodların dışına çıkıyor olsa da, özel alanın kadın karakterlerle olan ilişkisi izleyiciye sunulmuştur. Çağdaş anlatı yapısını içeren anlatımlar kullanılsa dahi kadın karakterlerin belli stereotipler altında sunulması ve özel alanın kadınla ilişkilendirilmesi gibi konular feminist film pratiğinin gelişimi için üzerinde düşünülmesi gereken konulardır. Toplumsal düzenin kadına yüklediği kodlar, sinemada da varlığını devam ettirmektedir. Özne olmaktan yoksun kılınan, edilgenliğiyle öne çıkan kadın karakterler kendi alanlarını dahi seçebilme şansına sahip değildirler. Özel alanlarında kısıp kalan kadın karakterlerin bu alanlarda dahi özgürlüklerini yaşayamamaları sorunu, görünen açık bir gerçekliktir. Ev içerisindeki sınır çizgileri içinde yaşamaya çalışan ve alıştırılan kadınlar, evde de özgür olamazlar ise nasıl varolacaklardır. Sinematografinin gelişimi üzerine düşünmenin yanı sıra, yönetmenlerin kadın karakterleri temsil biçimini de düşünmek önem arz etmektedir. Çünkü kadın ve erkek yönetmenlerin karakterleri temsilinde farklılıklar bulunmaktadır. Kadın yönetmenin kadın karakter öykülerini anlatırken karakterle kurduğu empati ve kadın olmasından kaynaklanan kadın karakteri sunarken hissettiği istemsiz bakış açısı, kadın karakterlerin temsilinde erkek yönetmenlerin temsiline göre farklılıklar yaratmaktadır. Bu bağlamda, feminist film kuramcılarının da kadın yönetmenlerden feminist film pratiği adına beklentileri vardır. Anneke Smelik, özgürleştirici kadın sinemasının nasıl olması gerektiğinin tahmin edilebilir olduğundan bahseder ve şöyle der: '*Kadın yönetmenler beyazperdede 'gerçek' kadınların 'gerçek' hayatlarını göstererek, kadınlığa dair her yerde karşımıza çıkan ve kültürel açıdan egemen konumdaki fantezi büyümesini bozabilirler. Örneğin bir Greta Garbo'nun, bir Marlene Dietrich'in ya da bir Marilyn Monroe'nun parlıtısına karşı kadın yönetmenler, normal yani parlıtsız kadının gündelik hayatını filme çekmelidirler.*' (Smelik 2008: 3). Bu bağlamda, kadın karakterlerin gündelik yaşantılarının izleyici sunumunda nasıl sunulduğu konusu önem teşkil etmektedir ki feminist kuramcıların da tartıştığı kadın karakterlerin temsil ediliş şeklidir.

2000'li yıllarda ortaya çıkan yeni kuşak yönetmenlerle, farklı sinematik dillerin denemelerle, feminist film pratiği açısından katkı sağlayan filmlerle kadın karakterlerin film anlatılarındaki görünürlüğü kadın yönetmenler tarafından artırılmıştır. *Nefesim Kesilene Kadar* (Emine Emel Balcı-2015), *Şimdiki Zaman* (Belmin Söylemez-2012) gibi filmler kamusal alanda var olmaya çalışan kadın karakter stereotipinin örneklerini izleyiciye sunmuşlardır. Bu film anlatılarında mekanların tasarlanmasında, mekanın işlevselliğinin yanında karakterlerin iç dünyalarıyla da bağlantılar kurulmuştur. Bu nedenle, hem kadın karakterlerin temsilinde hem de mekanın öykü ve karakterle olan ilişkisinde klasik anlatı kodlarının yeniden düşünülmesini sağlamışlardır. Senaryo ve karakter analizinin yanı sıra, toplumsal düzenin kodları da düşünülerek film anlatısında mekan tasarımı gerçekleştirilmelidir. Çünkü topluma dair olan her şey bir şekilde film anlatısında kullanılan mekanların içinde de sızıntısını gösterecektir. Beatriz Colomina, ünlü mimar Adolf Loos'un ev ile ilgili söylediklerinden hareketle, iç mekan ve dış mekanla ilgili Loos'un fikirleriyle ilgili yorumda bulunmuştur. Loos'a göre, "*Ev, dışarıya bir şey söylemek zorunda değildir; tersine, bütün zenginliği içeride apaçık olmalıdır.*" Colomina, Loos'un içerisi ve dışarısı arasındaki ayrımını yorumlamıştır ve dışarının; mübadele, para ve maskelerin alanı olduğundan, içerinin ise; yabancılaştırılmayan, mübadele edilemeyen, tarifsiz olanın alanı olduğunu belirterek ve bu iki ayrımın nedeninin toplumsal cinsiyetten kaynaklandığını da eklemiştir. Colomina, Loos'un, evin dışını bir smokine, erkek maskesine benzettiğini söyler ve dikişsiz bir cephenin koruduğu bütünleşmiş eril benlikle paralellik taşıdığını belirtmektedir. İçerisini ise, cinselliğin ve üremenin sahnesi olarak niteleyip, dış dünyada özneyi böylecek her şeyin sahnesi olarak açıklamaktadır (Colomina 2011: 273). Ivan Illich de, bedenlerin mekanı şekillendirdiğini, mekan

düzenlemelerinin de bedenleri şekillendirdiğini belirtmiş ve toplumsal cinsiyetin vücutları şekillendirdiğini eklemiştir. Yaşamın, mesken tutmak olduğundan bahseden Illich, bir meskeni şekillendirmenin bütün yaşamı içerdiğini ifade etmiştir (Illich 1996: 148-149). Bu nedenle, toplumsal cinsiyete ait kavramlar, toplumsal düzene ait yerleşmiş kalıplar, sadece bedenlerimizi değil mekanları da şekillendirirken, bireylerin özgürleşmesini kısıtlamıştır ve özel alanlarında sıkıştırılmış *özne(s)leştirilmiş* bireyleri yaratmanın izi sürülmüştür (Kavram yazara aittir) Feminist mekan politikasıyla ilgili düşünürken, toplumsal düzen ve toplumsal cinsiyet kavramlarının altının bu kadar sık çizilmesinin nedeninin altında, Alison Butler'ın da söylediği gibi, tüm bu kavramların birbiriyle olan ayrılmaz ilişki biçimi yatmaktadır. Alison Butler'dan aktaran Nejat Ulusay: “*Kadın sinemasında, feminist bir mekan politikasının, toplumsal cinsiyet teknolojileri ile yerel, ulusal ve uluslararası iktidar teknolojilerinin nasıl örtüştüğünü açığa çıkarmak üzere, kadın kimliğini dinamik tarihsel durumların içine yerleştiren filmler tarafından dile getirildiğini işaret ettiğini.*” söylemektedir. Ulusay, ulusla aile arasındaki somut bağın, toplumsal bir sisteme, aile yapısına işaret eden patriarki kavramı olduğunu vurgulamıştır (Ulusay 2008: 245).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Gündelik ihtiyaçları yerine getirmek bir yana, bireyin hayallerine, düşüncelerine ve yaşamını sürdürme şekline karşı yapılan tahakkümler, kadın karakterlerin “kadın” olarak varolma durumunu yansıtmamakla birlikte, patriarkın bakış açısının sürdürülmesine de aracılık etmektedir. Türk Sineması tarihinde kadın karakterlerin özel alanlarında temsilinde kadınların evlerinde dahi “ben”i hissedememeleri, onlara yüklenen edilgen rolleri devam ettirmektedir ve izleyicilerin bakış açısının bu minvalde içselleştirilmesinin devamı da böylece sağlanmaktadır. Sinemada devam ettirilen ataerkil eylemler, toplumsal düzende kadına dair olumsuzlamalar yapmadığı gibi, kadının ikincil konumunu da pekiştirmektedir.

Mekan cinsiyetlendirmesi ile birlikte öznellikleri sorgulanan kadın karakterlerin özne olamama halleri Türk Sineması'nda sık görülen bir olgudur. Bu nedenle *özne(s)leştirilmiş* karakterler yaratan yönetmenler görülebilmektedir. Özne olmaya çalışan ancak, toplumsal düzenin kodları aracılığıyla özneliğine kavuşamayan kadın karakterler nesne olmaya mecbur bırakılmışlardır. İddiam; özne olamadığı gibi, nesne olarak kalmış, ancak kadınlığa dair öyküleriyle anlatı merkezine alınan kadın karakterlerin dahi Türk Sineması'nda birçok filmde *özne(s)leştirilmiş* kadın karakterleri yarattığıdır. İddia ettiğim kavram üzerinden geliştirilmesi gereken sinematografik çözüm stratejilerinden biri, özneliği ortaya koyulan, benlikleriyle deneyimleri gerçeklikten kopmadan sunulan ve radikal sinematik dille kadının kamusal alanlarda da varolabileceği filmler üretilmesidir. Bu bağlamda, kadın yönetmenlerin de sayıca Türk Sineması'nda az oluşu ve sinema sektöründe varolamayıp problemleri üzerinde tartışılması gereken başka bir konu ortaya çıkmaktadır. Dr. Reena Bhavnani *Barriers to Diversity in Film* adlı raporunda dünya sinemasında kadın yönetmenlerin konuma dair yaptığı çalışmada durumu özetlemektedir: “*Kadın yönetmenlerin, yapımcıların ve senaryo yazarlarının eksikliği beyazperdede farklı kadın portrelerinin ortaya çıkmasına yol açıyor. Bu da kadınlar adına daha az rol modeli demek (IES 2006). Filmler kadın perspektifinden yoksun kalabilir; tıpkı daha az etnik azınlığın ya da yetersiz kadronun böyle özel perspektiflerin eksikliğine neden olabileceği gibi. Eğer yetersiz temsil edilenlerin bakış açıları beyazperdede gösterilmezse onlar sinema alanında çalışma isteği duymazlar (IES 2006).*” (Kelly, Robson 2014: 312). Kadın yönetmenler sinema sektöründe erkek yönetmenlere göre sayıca daha az oldukları için bakış açılarında varolan kadınsı farklılık da izleyiciye ulaşmakta problem yaşamaktadır. Bu nedenle,

kadın yönetmenlerin varlığının çoğalmasıyla kadın karakterlerin anlatıdaki temsil ediliş şekilleri artacak ve erkek bakışına hizmet eden sinematik kodlar kadına ait bakış açısıyla yapıbozuma uğratılabilecektir. Biyoloji kaderimiz olmamalıdır!

KAYNAKÇA

AKBULUT, Hasan (2008), *Kadına Melodram Yakışır: Türk Melodram Sinemasında Kadın İmgesi*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

ARENDR, Hannah (2011), *İnsanlık Durumu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BAL, Mieke (1999), *Narratology Introduction to the Theory of Narrative*, University of Toronto Press, Toronto.

COLOMİNA, Beatriz (2011,) *Mahremiyet ve Kamusal Alan*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.

COŞKUN, Çiçek (2015), "1990 Sonrası Türk Sineması ve Derviş Zaim", 10 Kasım 2015, <https://sadibey.com/2008/02/29/1990-sonrasi-turk-sineması-ve-dervis-zaimdocumentarygenres/#.Vs7SQfmLTIU>.

DEMİRHAN, Metin, Giovanni, Scognamillo (2002), *Erotik Türk Sineması*, Kabalcı Kitabevi, İstanbul.

DUYAN, Yektanurşin (2013), "1980 Öncesi Türkiye Sinemasında Kadın Temsilleri: Adı Vasfiye Filmi Üzerine Bir İnceleme", *2. International Conference on Communication, Media, Technology and Design North Cyprus*, 09 Ağustos 2013, <http://www.cmdconf.net/2013/makale/PDF/69.pdf>.

ESEN, Kuyucak, Şükran (2000), *80'ler Türkiye'sinde Sinema*, Beta Yayınları, İstanbul.

FRASER, Nancy (1990), "Rethinking the Public Sphere: A contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", *Social Text*, Sayı:25/26, s. 56-80.

HABERMAS, Jürgen (2013), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

ILLICH, Ivan (1996), *Gender*, Çev. Ahmet Fethi, Ayraç Yayınevi, Ankara.

JOHNSTON, Claire (2008), "Karşı Sinema Olarak Kadınların Sineması", *Sinema İdeoloji Politika: Büyüleyen Faşizm ve Diğer Yazılar*, Der. Burak Bakır, Yörükhan Ünal, Sali Saliji, Nirengi Yazılar, Ankara, s. 281-293.

- KELLY, Gabrielle, Cherly Robson (2014), *Dünya Kadın Sinema Yönetmenleri*, Çev. Nazlı Pakkan, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- NELMES, Jill (2015), “Sinemada Cinsiyet ve Cinselliğin Sunumu”, Çev. Ertan Yılmaz, 09 Haziran 2015, <http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=688>.
- O’CONNOR, Barbara (1984), “Aspects of Representation of Women in Irish Film”, *The Crane Bag Journal*, Numara 2, Sayı 8, s. 79-83.
- SCOGNAMİLLO, Giovanni (1990), *Türk Sinema Tarihi: 1896-1986*, Metis Yayınları, İstanbul.
- SENNETT, Richard (2013), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak, Abdullah Yıldız, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SMELİK, Anneke (2008), *Feminist Sinema ve Film Teorisi ve Ayna Çatladı*, Çev. Deniz Koç, Agora Yayınları, İstanbul.
- SOYKAN, Fetay (1993), *Türk Sinemasında Kadın 1920–1990*, Altındağ Matbaacılık, İzmir.
- ULUSAY, Nejat (2008), *Melez İmgeler: Sinema ve Ulusötesi Oluşumlar*, Dost Kitabevi, Ankara.
- WEINTRAUB, Jeff (1997), *Public and Private in Thought and Practice Perspectives on a Grand Dichotomy*, Ed. Jeff Weintraub, Krishan Kumar, The University of Chicago Press, Chicago& London.

MAKEDONYA TÜRKLERİNİN GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ KADIN GİYİM KUŞAMI
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMAMaşide LYOÇI¹, Hale ÇELİK HEKİM²

Özet

Bugün Makedonya Türklerinin gösterişli düğünlerindeki giyim kültürü Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli'de hükümünü sağlamaya başladığı dönem olan 14. yüzyıldan günümüze kültürel miras olarak kaldığı yazılı ve görsel kaynaklarda görülmektedir. Kaynaklarda, *Alaturka* diye adlandırılan bu giyim biçimi bütün etnik grupları eşit kılıp, dini farklılıkları ortadan kaldırmıştır. Günümüz düğün geleneklerinde ne giyiliyorsa, tarihte karşımıza günlük, dini ve ulusal bayramların giyim kuşamı olarak çıkmaktadır. 1912 Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardaki hâkimiyetinin zayıflamasının ardından bu durum orada yaşayan Türklerin sosyal ve ekonomik güçlerini de sarsmış lakin Türkler geleneksel giyim kuşam kültürünü korumayı başarmıştır. Bu dönemden itibaren geleneksel giysilerin hazırlanmasındaki bütün süreçleri aynı kavram altına alan *sırmacılık zanaatı*, ithal edilemeyen malzemeler ve batıdan gelen *Alafranga* isimli giyim akımından dolayı duraksama yaşamış Makedonya'nın birçok şehrinde kaybolmaya yüz tutmuştur. Geçmişte sırmacılık zanaatı hem kadın hem erkek giyiminde etkili iken günümüzde sadece geleneksel törenlerde kadınların giyim kuşamlarında görülmekte olduğu için geleneksel düğün törenlerindeki kadın giyimi ele alınmıştır. Makedonya Türk'ü bir ailenin sandık içinde kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel kadın giysilerinin tamamlayıcı ögesi olan sim ve kılaptan işlemeli cepken ve yelekler incelenmiştir. Günümüze, anneden kıza devredilerek gelen giyim kültüründeki bu zanaatın somut kültürel miras örneği olan bu parçaların ve günümüzde giyilen geleneksel *çintiyan* takımının giyim kültüründeki yeri ve sırmacılığın tarihsel gelişiminin yani sıra karşılaşılan bu örneklerin yapısal özelliklerinin tespiti ile belgeleme çalışmaları bu bildirinin konusu olacaktır. Bu çalışmalarla geçmiş ve güncel giysiler arasında biçimsel ve yapısal karşılaştırma yapılarak görseller eşliğinde sunulacaktır. Bildiride, geçmiş yüzyıllar hakkındaki yazılı kaynaklar ile günümüzde yapılan alan araştırması eşliğinde bir literatür bütünlüğü oluşturmak ve somut örneklerin analizleri ile daha doğru sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tekstil, Sırmacılık, Makedonya, Makedonya Türkleri, Kültürel Miras

MACEDONIAN TURKS ON THE COMPARISON FOR FEMALE CLOTHING IN
THE PAST AND PRESENT

Abstract

Today, Macedonian Turks' clothing culture in their flashy wedding in the period when the Ottoman Empire started ensuring the provision of Rumelia 14th century to present the cultural heritage as seen in the left visual and written sources. In resources, this form of clothing which is called as *Alaturka* made equal all ethnic groups and eliminated religious differences. What if worn in the wedding tradition today in history, stands out as apparel religious and national holidays. In 1912 after the Balkan Wars of the weakening of the rule of the Ottoman Empire in the Balkans that has shaken the social and economic power of the Turks living there but Turks has managed to maintain its traditional apparel culture. The whole process in the preparation of traditional clothes from this period, the area under the same concept, *silver wire craft*, which cannot be imported materials and west experienced interruptions which comes from *Alafranga*, has begun to disappear in several cities in Macedonia. In past, silver-gilt thread handicraft on both man and woman clothing was influential whereas today it has been seen only on woman clothing in traditional ceremonies. Because of this fact, woman clothing in wedding ceremonies is handled. From the chest of a Macedonian family, silver and tinsel embroidered bolero and waistcoats that are supplementary items to traditional woman clothing and which are handed down from generation to generation are examined. These pieces of the tangible cultural heritage example of this handicraft of the clothing culture which has been passed from mother to daughter until this day, and the place of "*çintiyan set*" of the current traditional clothing culture along with the historical evolution of silver-gilt threads and the documentation of the structural characteristics of these examples will be the subject of this assertion. Along with these studies, the formal and structural characteristics of clothing of past and present will be compared through visuals. This assertion aims to form a literature unity with the written sources from past centuries and recent field study and aims to reach more proper results with the analyses of the tangible examples.

Keywords: Textile, Silver-Gilt Thread, Macedonia, Macedonian Turks, Cultural Heritage

Özgün Araştırma/Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author:Marmara Üniversitesi, Türkiye, mashiteljochi@gmail.com

² İstanbul Üniversitesi, Türkiye, halececelikk@gmail.com

GİRİŞ

Her toplumun giyim kültürü; sosyo ekonomik ve kültürel yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Toplumda giyimiyle rekabet eden insanlar, tekstili temel alarak sosyal statülerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu rekabet, zanaatları, tekstil üretimini ve insanlar arasındaki ilişkiyi pekiştirmektedir. Beğenilmek, fark edilmek, zenginlik ve asillik gibi olguları yaratarak, giyim geleneği oluşmaktadır. Bilinçli ya da bilinçsiz, estetik veya estetik olmayan bir biçimde bu birikim süregelmektedir.

Söz konusu geleneksel giyim, günümüzde kullanım amacına göre farklılık gösteren ve bireylerin ekonomik durumlarını yansıtan farklı süsleme ve nakış teknikleri kullanımını gerektirmektedir. Alan araştırması esnasında düğün ve doğum törenleri ile dini bayramlarda tercih edilen geleneksel giysilerde çeşitli malzemeler ve iplikler ile süslenmeler yapıldığı görülmektedir. Bu esnada metal yapıli çeşitli ipliklerin (kılıptan, sırma, sim iplikler vb) nakışın temel malzemesi olarak kullanıldığı saptanmıştır. Alan araştırması esnasında karşılaşılan bütün geleneksel giysilerde, nakış çeşitleri olarak dival işi, kordon tutturma ve Türk işi diye adlandırılan işleme türlerinin elle veya makine ile işleme yapılarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu örneklerin bazılarında nakışın yanında pul, boncuk gibi malzemeler ile ek süslemeler yapıldığı görülmüştür.³

SIRMACILIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Makedonya’ da zanaat adına yapılmış tüm araştırma ve çeşitli yazılı kaynaklarda çoğunlukla sırmacılık zanaatından bahsedilmektedir. Bu yazılı kaynakların bazılarında, ne tür araştırma ve inceleme metotlarıyla elde edildiği ve hangi sonuçlara dayandırıldığı belirtilmeksizin, sırma nakışlı geleneksel giysilerin yapı, biçim ve malzeme bakımından Osmanlı kökenli olduğundan bahsedilmektedir.⁴

Bu kaynakların yanı sıra, Güney Sırbistan’da yıllık ve tekli yayınlarda aynı şekilde Üsküp’ deki sırmacılık zanaatına değinilmektedir. Bütün bu yayınlarda sırmacılık zanaatı; çuhacılık, terzicilik ve kaftancılık zanaatıyla birlikte bir bütün olarak ele alınmaktadır. Çünkü terziler kumaşların kalıp kesim işlemlerini yaptıktan sonra dikiş öncesi kalıplar sırmacılar tarafından nakışlarla süslenmektedir. Bundan dolayı hepsinin bir meslek adı altında toplanmış olduğu söylenebilmektedir. Bu dönemde bu zanaatçıların hepsi aynı çarşı içinde *esnaf* topluluğu adı altında beraber çalışmaktadırlar.⁵

Yazılı kaynaklara göre; sırmacılar Makedonya’da *sırmakeş* olarak da adlandırılmaktadır.⁶ Sanya Dimovska’nın, ‘Gostivar’da Sırmacılık Zanaatı’ adlı yazısında tarih aralığı belirtilmemekle beraber, geçmiş dönemlerde, sırmacılık zanaatında kullanılan kumaş ve sırma ipliklerin Avusturya, Almanya ve Türkiye’den Makedonya’ ya getirildiği ve burada giyimde çeşitli tamamlayıcı öğesi olarak biçimlendirilen parçalar halinde diğer balkan ülkelerine de ihraç edildiğinden söz edilmektedir.⁷

Sırmacılık zanaatı, Balkan savaşlarının ekonomide yarattığı olumsuzluklar ve giyim geleneğindeki Batı Avrupa’nın etkilerinin görülmeye başlamasıyla büyük bir duraksama yaşamıştır.⁸ Kırsal alanlarda yaşayan insanlar farklı kullanım amaçları ile ya annelerinden kalma giysileri kullanmışlar ya da ekonomik imkânların el verdiği kadarıyla temin ettikleri kumaş ya da farklı ipliklerle nakışlar yapmaya devam ederek bu sırmacılık zanaatını anneden kıza, ustadan kalfaya aktarmışlardır.⁹

³ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması, Gostivar- Kalkandelen/ Makedonya, 2015-2017.

⁴ Sanya Dimovska, “Tursko – Orientalniot Stil na Oblekuvanje vo Gradovite na Makedonija”, a.g.m., s. 139.

⁵ Sanya Dimovska, “Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar”, *Makedonski Folklor*, Br 58-95, s. 317.

⁶ Dimovska, “Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar”, a.g.m., s. 317.

⁷ Dimovska, “Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar”, a.g.m., s. 317.

⁸ Sanja Dimovska, “Gradskata Nosija i Modnata Obleka od 19. I pocetokot na 20. Vek”, Muzej Na Makedonija, 2014, Skopje, s. 4.

⁹ Dimovska, “Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar”, a.g.m., s.320.

Resim 1: Günümüz Mustafa Kemal Atatürk İlk Öğretim Okulu, Ulusal tören 1955, Gostivar¹⁰

Günümüzde geleneksel giyim kapsamlı varlığını sürdüren sırmacılık zanaatı, savaş sonrası Makedonya'da yaşayan Türk ve Arnavut toplulukların, topraklarında uzun süre hâkimiyet sağlamış olan Osmanlı İmparatorluğunun sosyo kültürel yaşamlarındaki etkisinden tamamen kopmamış ve bunu özellikle geleneksel giyim kuşamla devam ettirdikleri gözlemlenmiştir. (Bknz: Resim 3)

SIRMACILIK ZANAATI VE GELENEKTE KADIN GIYİMİ

Alan araştırması esnasında, müze ziyaretlerinden ve yazılı kaynaklardan, günümüzde bu işi yapan zanaatçılara kadar ve aynı zamanda geçmişte günlük giysiden, günümüzdeki tören giysisine geliş süreci doğrultusunda, sırmacılık zanaatının giyim kültüründe önemli bir yeri olduğu gözlenmiştir. Sırmacılık, geleneksel giysilerin üretim sürecinde değişmeyen tek öge olarak değerlendirilmektedir. Yazılı kaynaklara göre terzi ve sırma zanaatçıları tarafından hem nakış hem dikiş işlemleri tamamlanan geçmiş giysi örneklerinden bazıları bu nedenle incelenmiştir.

Alan araştırmaları sonucu geçmiş yüzyıllarda kadınların giyimini görsel ve giyim biçimlerine göre tek tek değerlendirecek olursak çok sayıda tamamlayıcı giysi ögesinden söz edebiliriz. Giysi öge tanımlamalarını anlaşılır kılmak için beden üzerinde bel üstü, üst giyim, bel altı, alt giyim olarak tanımlanmış ayrıca üst üstte giyimlerde de iç giyim ve dış giyim olarak tanımlamalara da gidilmiştir.

Tamamlayıcı giysi öğelerinden; üst giyimde içte yerel ipek dokumalardan, bürüncük olarak da adlandırılan *bürümcük* denilen yakasız, uzun gömlekler tercih edilmektedir. Gömleklerin yaka açığı ve manşetlerinde çiçek motiflerinden ince oyalar dikilmektedir. İğne oyası ve dantel gibi farklı tekniklerde yapılan oyalarmın bu coğrafyada yaşayan kadınların bir diğer el zanaatı olduğu bilinmektedir.¹¹

Alt giyim olarak da genelde sim, sırma veya kılaptan nakışlar yada bu tip ipliklerden dar dokumalarla bezenmiş şalvar tercih edilmektedir. İleri yaşlarda ki kadınlar için koyu renkte kumaşlardan şalvar dikilmekte ve üzerine nakış yapılmamaktadır. Daha düşük yaşam standartlarına sahip kadınların şalvarları ise genelde pamuklu, desensiz kumaşlardan dikilmektedir.

¹⁰ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Sıdka Ağa Fotoğraf Arşivi, Gostivar / Makedonya, 04.03.2016.

Üst giyimde gömleğin dışına, bel ve bel altına kadar uzun yelek, *mintan*,¹² *cepken*¹³, *dolama*¹⁴ ya da dizaltı ve ayak bileği boyuna kadar uzun olanlardan *cübbe*¹⁵ giyilmektedir. Bu üst giysiler kişinin maddi gücünün yeterliliğine göre çuha, kadife veya ipek kumaşlardan oluşmakta, hepsi sim, kılaptan veya sırma nakışlar ile de süslendirilmektedir. Aynı zamanda giysilerin kenarlarına bu ipliklerden örgüler dikilmektedir. Kış aylarında kadınlar ekonomik durumlarına göre kürk mantolar giymektedirler. Kadınlarda bel kısmına *kuşak çevre* olarak adlandırılan kuşaklar ya da yerli ince pamuktan nakışlı mahramalar bağlanmaktadır. Bunun en belirgin örneklerine Batı Makedonya şehirlerinde rastlanmaktadır. Kadınlarda bel kısmında kuşak ve mahramanın dışında sırma ya da ipek iplik nakışlı önlükler kullanılmaktadır.¹⁶

Kullanılan nakış teknikleri, 80' li yılların ortalarına kadar dival ve kordon tutturma nakış teknikleridir ve elle uygulanmaktadır.¹⁷ Desen bakımından değerlendirecek olursak sim, sırma veya kılaptanlarla çeşitli bitki ve çiçek motifleri işlendiği görülmektedir. Aynı zamanda alan araştırması esnasında, geçmiş yüzyıllarda Osmanlı kültüründen bir miras olarak bilinen ve Makedonya Türkleri için önem taşıyan Osmanlı tuğrasının da desen motifi olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁸

Makedonya'da ziyaret edilen müzelerde kadın giysilerinde ağırlıklı kullanılan kumaş çeşitlerinin de kadife ve çuha olduğu gözlemlenmiştir. Kadınlarda, başlarında kenarları daima çiçek motifli oya işlemeleriyle kaplanmış yazmalar giysi tamamlayıcı öge olarak görülmektedir. Aynı zamanda kenarlarında madeni sikke ya da farklı materyallerden yapılmış çiçeklerle süslendirilen fesler de baş aksesuarı olarak kullanılmaktadır. Ayakta desensiz beyaz ya da renkli ve nakışlı çoraplar ya da nakışlı papuçlar giyilmektedir.

SIRMACILIK ZANAATI KAPSAMINDA GÜNÜMÜZ GELENEKSEL KADIN GIYİMİ

Sosyal ve ekonomik alanlardaki iyileşmeler neticesinde toplumun dış ülkelerle bağları güçlenmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde sırmacılık zanaatı için gerekli malzemelerin, 1975 yılı sonrası yeniden yerel pazara girilmesi başarılmıştır.¹⁹ Geleneklerin varlığını koruması beraberinde sırmacılık zanaatı tekrardan güncel bir zanaat olarak yükselişini yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde atölyelerde artan geleneksel giysi talebi yeni zanaatçıların eğitilmesini gerektirmiştir. Bunun dışında 80'li yılların başından itibaren sırmacılık zanaatındaki yükselişle talebi karşılayamama kaygısı makine kullanımını gündeme getirmiştir. Örneğin; ahşap gergef ve kasnaklar kullanılarak 2 ya da 3 ay içerisinde tamamlanan bir giysinin nakışları, dikiş makinelerinin zikzak ayarlarında yapılmaya başlanmasıyla 1 ayda bitirilir hale getirilmiş ve böylece zamandan da tasarruf edilmiştir.²⁰ Bütün bu süreçlerden geçerken kullanılan malzemelerle çalışma tekniklerinde görülen değişiklikler beraberinde geleneksel giysilerin isimlerinde, kullanım amaçlarında aynı zamanda görünümünde ve biçimlerinde de büyük oranda değişiklikler ortaya çıkmıştır. Yazılı kaynaklarda hem kırsal hem de şehir ortamında yaşayan insanların günlük giysilerin ve dini bayramlarda giyilen giysilerin en çok tercih edilenleri *cepken*, *cübbe*, *yelek*, *şalvar* olarak kayıtlara geçerken, biçim olarak bunlardan bazıları küçük değişikliklerle bazıları da çok büyük değişimler yaşayarak günümüze kadar gelmiştir. Sırmacılık zanaatı günümüzde çoğunlukla Batı Makedonya şehirlerinde yaşayan Türk ve Arnavut topluluklarının kına, düğün, doğum ve dini bayramlarında giyilen giysilerin zanaatı olarak bilinmektedir. Günümüzde sadece düğün ve doğum törenlerinde karşımıza çıkan aynı zamanda evliliğin ilk 10 yılında özel günlerde

¹² Koçu, a.g.e., s.174.

¹³ Koçu, a.g.e., s.51.

¹⁴ Koçu, a.g.e., s. 92.

¹⁵ Koçu, a.g.e., s. 102-103.

¹⁶ Sanya Dimovska, "Tursko – Orientalniot Stil na Oblekuvanje vo Gradovite na Makedonija", *Zbornik Etnologiya*, Br 2, Skopje, s. 139.

¹⁷ Dimovska, "Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar", a.g.m., s.319.

¹⁸ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Kalkandelen / Makedonya, 8.10.2016.

¹⁹ Zoe Liçenoska, "Soopshtenija Od Terenot Za Poslednite Srmakeshi vo Makedonija", *Glasnik na Etnološki Muzej*, Br 2, Skopje, 1965, s.223.

²⁰ Dimovska, "Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar", a.g.m., s.318.

giyilebilirliğini devam ettiren bu giysi çeşitlerini; kaftan, salta, çintiyen ve çintiyen mintan olarak gruplandırmaktayız.

Kaftanlar; kına törenlerinde giyilen giysi çeşitleri olarak bilinmektedir. Geçmişte genellikle en içe ipek²¹ gömlek giyilirken, günümüzde sentetik²² kumaşlardan gömlekler giyilmektedir. Bu gömleklerin yaka açığı ile kol kenarlarında oya işlemler yapılmaktadır. Bazı dönemlerde ise sim ve kılaptan nakışların gömleklerin de üzerine uygulandığı görülmüştür. Gömleğin dışına, geçmiş yüzyılların cübbesine benzeyen, uzun kollu aynı zamanda uzunluğu diz altı yada ayak bileğine kadar uzanan ceketler giyilir ve bu ceketler genelde kadife kumaşlardan dikilmekte, daha sonra üzeri sim veya kılaptan nakışlar ile kaplanmaktadır.²³ Tercihe göre nakışlar elle yada makine ile uygulanmaktadır. Bu üst giyimin altında, geniş etekler giyilmektedir. Aynı zamanda kaftanların bu yörede kollu, uzun ve geniş etekli elbiselere verilen isim de olduğu gözlemlenmiştir. *Salta'da* kaftan gibi aynı kullanım yerine sahiptir. Kına törenlerinde giyilen saltaları kaftanlardan ayıran özellik ceketinin kolsuz olması ve altına sadece şalvar giyilmesi olarak bilinmektedir.

*Çintiyen*²⁴, geçmiş yüzyıllarda şalvar olarak tanımlanırken günümüzde Batı Makedonya' da halk arasında gömlek, yelek ve şalvar takımını tanımlamaktadır. Düğün gününde hem düğün sahibi gelin tarafından hemde genç konuklar tarafından giyilmektedir. Gelinin çintiyenini diğer konuklarından ayıran bir düğün ritüeli olan ve baş aksesuarı olarak kullandığı duvağı vardır. Aynı zamanda gelinin çintiyeninde her zaman için yeni kumaş ve sim nakış iplikleri kullanılarak çeşitli bitki ve çiçek motiflerle nakışlar uygulanmaktadır. Çintiyen takımın en içe giyilen parçası gömlektir. Altına, kaftan ve saltadakinden daha farklı bir kalıbı olan ve daha geniş kumaş kullanımı gerektiren şalvar giyilmektedir. Alan araştırmaları sırasında 4m x 1.20 cm ölçülerinde şalvar dikimi yapıldığı belirlenmiştir.²⁵ Aynı zamanda çintiyenin takımının şalvarında, sağ ve sol kenarlarında, ön ve arkasının ortasında olmak üzere dört adet, genelde 15x15 cm ölçülerinde kadife kumaştan cep görünümünde fakat cep işlevselliği olmayan parça dikilmektedir. Bunlara halk arasında *pola* denilmektedir. Bazı şalvarların sağ ve sol kenarlarındaki cep görünümü bölgelerinden paçasına kadar kadife şeritler uzanmaktadır yine aynı şekilde bu şeritlerde de sim veya kılaptan işlemeli motifler vardır. Bunlara da halk arasında *paçalı pola* denilmektedir. Bu dört adet kadife kumaşta da çintiyen yeleklerinde olduğu gibi sim veya kılaptan işlemeli motifler vardır.²⁶ Çintiyen yeleği genelde bel boyuna kadar uzun, kolsuz veya takma kollu olarak dikilmektedir. Takma kollu olanların hepsinde kol parçasının; kol evine sadece omuz çevresinin üstünde 10 cm kadar dikili olduğu ifade edilmektedir. Takma kollar 30 cm genişliğinde kanat gibi bileğe kadar sarkmaktadır.²⁷ *Çintiyen mintan* olarak adlandırılan giysi, gömlek, şalvar ve geçmiş yüzyılların yeleğinden oluşan takıma, günümüzde Batı Makedonya' da halk arasında yapılan tanımlama olarak gözlemlenmiştir. Çintiyen mintan tanımı üzerinden oluşturmaya çalıştığımız biçimsel bütünlük doğrultusunda mintan geçmiş yüzyıllarda uzun kollu bir üst giysi olarak bilinse de, bugün halk arasında çintiyen mintanın üst bedeninde gömleğin dışına giyilenin giysisinin mintan gibi uzun kollu değil de kolsuz göğüs altına kadar uzun yelek olduğu söylenmektedir. Çintiyen mintanın şalvarını salta ve çintiyen şalvarından ayıran özelliği ayak bileğine kadar uzun *ağlı* olması ve *ağın* toplanıp *şalvarbendin* içine geçirilir olmasıdır.²⁸

Günümüzde geleneksel kadın giysilerinde ağırlıklı kullanılan kumaşın kadife olduğu gözlemlenmiştir. Bu kumaşların üzerine yapılan nakışlarda kullanılan metal yapılı ipliklerin ilk olarak bükmeçiler tarafından istenilen katlama sayısında ve istenilen kalınlıkta büküm işlemleri yapılmaktadır. Hem geçmiş hem günümüzün geleneksel giysilerinde kullanılan sırma, sim, kılaptan ipliklerinin incelenmesi sonucu,

²¹Dimovska, "Tursko– Orientalniot Stil na Oblekuvanje vo Gradovite na Makedonija", a.g.m., s. 140.

²² Maşide Lyoçi, Alan Araştırması, Gostivar- Kalkandelen / Makedonya, 2015-2017.

²³ Sanya Dimovska, "Cube İ Dolama- Obleka Za Saltanat", *Zbornik Etnologija*, Br 4, Skopje, 2011, s. 119.

²⁴Koçu, a.g.e., s. 70-71.

²⁵ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması, Gostivar/Makedonya, 02.11.2016.

²⁶ Maşide Lyoçi, Günay Aykaç Atalayer, Makedonya Türklerinde Düğün Geleneği ve Kadife Kumaşın Önemi, 7. Uluslararası İstanbul Tekstil Konferansı Bezce2016 İstanbul, MÜ, s. 294.

²⁷ Maşide Lyoçi, "Batı Makedonya'da Sırmacılık Zanaatının Günümüz Tekstilindeki Yeri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Ana Sanat dalı.

²⁸ Lyoçi, "Batı Makedonya da Sırmacılık Zanaatının Günümüz Tekstilindeki Yeri", a.g.e.

daha çok 12 ya da 15 kat iplikle büküm yapıldığı görülmüştür.²⁹ Günümüzde kullanılan nakış teknikleri geçmiş yüzyıllarda kullanılanların aynısı olup tercihe göre elle ya da makineyle işlenmektedir. Desen olarak günümüzde karşımıza çıkanlar çoğunlukta bitki ve çiçek motiflerinden oluşmaktadır.

GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ ÖRNEKLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI GELENEKSEL KADIN GIYİMİ

Alan araştırmaları sırasında sözlü görüşme yapılan kişilerden birisinin sandığında muhafaza ettiği koleksiyonunda, bu araştırmaya da konu olan yelek ve cepken ile karşılaşmıştır. Çalışmalar için temin edilen bu parçaların sahibi; cepkenin içine gömlek ve altına da şalvar giyildiğini aynı zamanda geçmişte düğünlerde kullanılmış olduğunu ve tahmini olarak 100 yıllık bir giysi ögesi olduğunu söylemektedir.³⁰ Günümüzde buna benzeyen giysi takımlarının az sayıda örneklerine rastlanmış ve halk arasında net bir tanımlama yapılmadığı gözlemlenmiştir.

Güncel örnekler ile de somut karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlayan³¹, sandıktan alınmış parçalardan biri olan cepkenin, zemin kumaşı mor kadifedir. Mor kadife üzerine çeşitli katlarda bükümlü kılaptan iplikle çeşmi bülbül, lale ve çeşitli bitki motifleri el nakışı ile uygulanmıştır. Buna ek olarak cepkenin bütün kenarları dikiş çizgilerini örtecek şekilde kılaptan iplikli dar dokuma ile kaplıdır. (Bknz: Tablo 1) Bu tip dar dokuma ile süslemenin geçmişte giysilerin dikiş yerlerini örtmek ve daha estetik görünmesini sağlamak amacıyla yapılan bir gelenek olduğunu düşünmekteyiz.

Resim 2: Sandıktan Çıkanlar³²

İncelenen geçmiş dönem örneklerinin analizlerinde; üzerine nakış yapılacak kumaş ister cepken isterse yeleğin kumaşı olsun %100 pamuklu kadifeler kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde giyilen hem çintianlar hem de çintian mintanların yelek örneklerini gözlemleyip analizlerini yaparken kullanılan kadifelerin; pamuk, keten, pamuk-sentetik veya keten-sentetik gibi karışık yapıda olduğu ya da yalnız

²⁹ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Gostivar / Makedonya, 1.05.2016.

³⁰ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Cumaziye Mazhar, Sözlü Görüşme, Gostivar / Makedonya, 17.04.2016.

³¹ Geçmiş ve günümüz kadın giyiminde de sırmacılık zanaatı ele alınırken somut örnekler üzerinden yapılan incelemeler, tablolar halinde sunulmuştur.

³² Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Cumaziye Mazhar koleksiyonundan

sentetik yapılı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla geçmiş ve günümüzde hammadde bakımından farklılık gösteren kumaşların görünüm ve duruş bakımından da farklılıkları oluşmaktadır.

Batı Makedonya'da Sırmacılık Zanaatının Günümüz Tekstilindeki Yeri konulu çalışma³³ kapsamında yapılan analizler doğrultusunda, çintiyen mintan ve çintiyen şalvarlarında da aynı şekilde geçmiş ve günümüzde yapısal bakımdan farklılıklar olduğu görülmektedir. Geçmişte pamuklu ve ipekli kumaşlar kullanılırken günümüzde sentetik içerikli ve değişik desenlerde kumaşlar tercih edilmektedir. Geçmişte ve günümüzde çintiyenlerin en iç giysisi olan gömlelerde yaka eklenmesi dışında biçim olarak büyük bir değişiklik yaşanmıştır. İncelemeler sonucunda hammadde olarak ipekli dokumalar yerine günümüzde şeffaf (transparan) sentetik kumaşlardan gömleler giyildiği görülmüştür. Döneminde yaka açığı ve manşet kenarlarına oya işlemeli çiçekler dikilirken günümüzde yaka ve manşet kenarlarına pul, boncuk gibi malzemelerle de süslemeler yapıldığı görülmektedir.

Resim 3: Geçmiş ve Günümüz Çintiyen Takımı³⁴

Sandık buluntularından bir diğeri olan yelek, döneminde kişinin annesi tarafından düğünlerde giyilen 'çintiyen' adlı giysinin yeleğidir.³⁵ Yeleğin analizleri esnasında kumaşın üzerindeki desene göre çeşitlilik gösteren dört ayrı örgü yapısı tespit edilmiştir. Bükümsüz ve çok ince iplikle çift çözüğü olduğu, atkıdan ise bir ince bükümsüz, birde çift kat bükümlü iplik ile dokunduğu tespit edilmiştir. Üzerindeki nakışın, pamuk çekirdek iplik etrafında 'Z' büküm yapan metal şerit ile yapıldığı tespit edilmiştir. (Bknz: Tablo 2)

Yelek, dikişsiz takma kollu bir giysi ögesidir fakat günümüze kadar yeleği ayrı, kolu ayrı olarak muhafaza edilmiştir. Kol kısmı yeleğe koltuk altı evi açık bırakılarak ve sadece omuza dikilerek kollu yelek olarak kullanılmıştır. Alan araştırmaları sırasında günümüzde kullanılan çintiyenlerin yeleklerinin, bu yelekle biçimsel olarak aynı olduğu görüşü edinilmiştir. Günümüzde, çintiyen takımının yelekleri de, isteğe bağlı olarak kollu ya da sadece omuzun yarısına kadar dikilmiş kollu yelekler olarak kullanıldığı görülmektedir. Analizleri yapılan bu yeleğin günümüzdeki yeleklerden tek farkı zemin kumaşın, örgüden desenli ince bir dokuma kumaş olmasıdır. Çünkü günümüzde giyilen yelekler sadece desensiz kadife kumaşlardan dikilmektedir. Döneminde bu yeleğin altına giyilen şalvar muhafaza edilemediği için

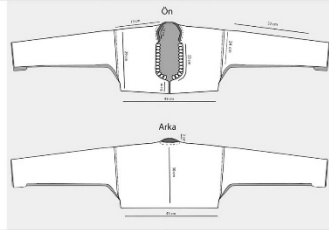
³³ Maşide Lyoçi, "Batı Makedonya'da Sırmacılık Zanaatının Günümüz Tekstilindeki Yeri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Anasanat dalı.

³⁴ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Sıdıka Ağa Fotoğraf Arşivi, Gostivar 1980, Selma Sagır Fotoğraf Arşivi, Gostivar 2015.

³⁵ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Cumaziye Mazhar, Sözlü Görüşme, Gostivar / Makedonya, 17.04.2016.

incelenememiştir. Giyen kişilerin aktarımına göre şalvarın günümüz şalvarlarından daha farklı bir kesiminin olduğu belirtilmiştir.³⁶ Şalvar için kullanılan kumaşın, yelekteki kumaşın aynısı olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde giyilen şalvarlarda da desenli kumaşlar kullanıldığı görülmektedir.

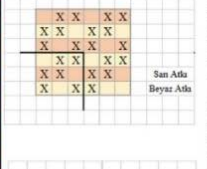
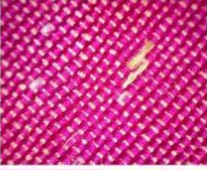
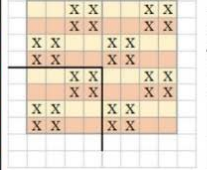

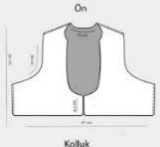

Bu araştırma ve incelemeler sonucunda karşılaşılan sonuçlar sırmacılık zanaatının giyim kültüründeki varlığına dayalı kaynak oluşturma, var olan kısıtlı kaynaklarla karşılaştırma olanağını da sağlamıştır.

Mor Kadife Cepken - Kumaş ve İplik Analiz Tablosu																			
Eser Genel Görünüm		Eser Detay Görünüm																	
																			
Mor Zemin Kumaş Özellikleri		Mor Zemin İplik Özellikleri																	
Mikroskopik Çekimler	Örgü Raporu	Çözü	Atkı																
	<p>Çözü Havlı Kadife</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr><td></td><td></td><td>X</td><td>X</td></tr> <tr><td>X</td><td>X</td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td>X</td><td>X</td></tr> <tr><td>X</td><td>X</td><td></td><td></td></tr> </table>			X	X	X	X					X	X	X	X			Elyaf Cinsi Hav çözü Pamuk Zemin çözü Pamuk	Elyaf Cinsi Pamuk
			X	X															
X		X																	
			X	X															
X	X																		
	İplik sayısı Hav çözü 9 (1 cm) Zemin çözü 9 (1 cm)	İplik sayısı 24 (1 cm de)	Büküm yönü 'Z'																
	Büküm yönü Hav çözü 'Z' Zemin çözü 'Z'	İplik no Hav çözü Nm 60 Zemin çözü Nm 72	İplik no Nm 90																
		Kat miktarı Hav çözü 1 Zemin çözü 1	Kat miktarı 2																
Dar Bordür Kumaş Özellikleri		Dar Bordür İplik Özellikleri																	
Mikroskopik Çekimler	Örgü Raporu	Çözü	Atkı																
	<p>Çözü Bağlantılı Atkı Takviyesi</p> 	Elyaf Cinsi Zemin çözü Pamuk Bağlantı çözü Pamuk	Elyaf Cinsi Zemin atkı Pamuk Takviye Atkı -																
		İplik no Zemin çözü Nm100 /2 Bağlantı çözü Nm 150/2	İplik no Zemin atkı Nm100 /2 Takviye Atkı Nm 60 /2																
		İplik Sayısı 22 (1 cm de)	İplik Sayısı 16 (1 cm de)																
		Büküm Yönü Zemin çözü "S" Bağlantı çözü "S"	Büküm Yönü Zemin atkı "S" Takviye atkı 'Z'																
Desen Raporu		Giysi Kalıp Çizimi																	
	Simetrik Dönüşümlü																		

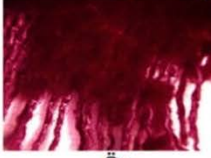
Tablo 1: Cepken, Kumaş ve İplik Analiz Tablosu*

³⁶ Maşide Lyoçi, Alan Araştırması; Cumaziye Mazhar, Sözlü Görüşme, Gostivar/Makedonya, 17.04.2016.

*"Batı Makedonya'da Sırmacılık Zanaatının Günümüz Tekstilindeki Yeri" konulu tez kapsamındaki analizler, Marmara Üniversitesi Teknoloji Fakültesi Tekstil Mühendisliği bölümünde, Arş Gör. Nergis Demirel Gültekin ile Maşide Lyoçi ve Hale Çelik Hekim tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yelek ve Kolluk Takım - Kumaş ve İplik Analiz Tablosu			
Eser Genel Görünüm		Eser Detay Görünüm	
			
Ölçüleri:			
Zemin Kumaş Özellikleri		Zemin Kumaşın İplik Özellikleri	
Mikroskopik Çekimler	Örgü Raporu	Çözü	Atkı
		Elyaf Cinsi Pembe çözgü 1 Yün Pembe çözgü 2 Yün	Elyaf Cinsi Sarı atkı Yün Beyaz atkı Yün
		İplik sayısı 60 (1 cm de)	İplik sayısı 36 (1 cm de)
		Büküm Yönü Pembe çözgü 1 Bükümsüz Pembe çözgü 2 Bükümsüz	Büküm Yönü Sarı atkı 'Z' Beyaz atkı Bükümsüz
		İplik no Pembe çözgü 1 Nm 140 Pembe çözgü 2 Nm 140	İplik no Sarı atkı Nm 100 / 2 Beyaz atkı Nm 140
		Kat miktarı Pembe çözgü 1- Pembe çözgü 2 -	Kat miktarı Sarı atkı 2 Beyaz atkı -
Kılaptan İplik Özellikleri			
		Metal İpliğin Cinsi	-
		Çekirdek İpliğin Cinsi	Pamuk
		Büküm yönü	Çekirdek iplik etrafında 'Z' büküm yapan metal şerit
		İplik no	85/2
Sim iplik, zemin kumaş üzerinde nakış ve işlemlerde kullanılmıştır.			
Giysi Kalıp Çizimi			
			
			
Desen Raporu			
			

Tablo 2: Yelek ve Kolluk Takım, Kumaş ve İplik Analiz Tablosu*

Günümüz Çintıyan - Kumaş Ve İplik Analiz Tablosu	
Eser Görünümü	Eser Detay Görünümü
	
Yelek ve Polalar- Kadife Kumaş İplik Özellikleri	
Mikroskopik Çekimler	
	
Ön	Arka
	
Hav Çözüğü	Zemin Çözüğü
	
Atka	
<p>Çözüğü Elyafın Cinsi Hav Çözüğü Pamuk Zemin Çözüğü Pamuk</p> <p>İplik Sayısı 18 (1 cm de)</p> <p>Büküm Yönü Hav Çözüğü Kendi Çapında 'Z' Zemin Çözüğü Kendi Çapında 'Z'</p> <p>İplik No Hav Çözüğü Nm 78 Zemin Çözüğü Nm 184</p>	<p>Atka Elyaf Cinsi Pamuk</p> <p>İplik Sayısı 30 (1 cm de)</p> <p>Büküm Yönü Kendi Çapında 'Z'</p> <p>İplik No Nm 150</p>
Çözüğü Havlı Kadife	
	
Nakışta Kullanılan Kılaptan İpliğin Özellikleri	
Mikroskopik Çekimler	
	
<p>Çekirdek İpliğin Cinsi Pamuk</p> <p>Metal Şeritin Cinsi</p> <p>Kılaptan İplik No Nm 200/2</p> <p>Büküm Yönü – Çekirdek İplik Etrafında 'Z' Büküm Yapan Metal Şerit</p>	
Giysi Kalıp Çizimi	
	
On	Arka
<p>Not: Giysinin Kullanılışı Nedeniyle Şalvar Kumaşından Numune Alınamamıştır</p>	

Tablo 3: Günümüz Çintıyan- Kumaş ve İplik Analiz Tablosu*

SONUÇ

Araştırma sürecinin tüm evrelerinde; giyim kültüründeki zanaat (el sanatları) ve kullanılan malzemeleri ile karşılaşılmıştır. Bu durum Makedonya' da varlığını yitirmiş birçok zanaatın dışında sırmacılık zanaatının devam ettiğini göstermektedir. Diğer bir yandan, günümüze kadar varlığını koruyabilmiş yelek ve cepken gibi somut örnekler bize; araştırma ve inceleme yapma olanağı sağlamıştır. Bu çalışmada tarihi eser yelek ve cepkenin, laboratuvar ve gözleme dayalı araştırma yöntemleriyle bir takım fiziksel ve kimyasal özellikleri incelenmiştir. Böylece, tarihi eser yelek ve cepken analizleri üzerinden, günümüz geleneksel giysilerde kullanılan benzeri kumaş ve süsleme malzemeleri ile karşılaştırmalar yapılmış ve günümüze kadar sürdürülebilirliğini sağlayan bu zanaat üzerinde meydana gelen değişimler değerlendirilmiştir. Giysilerin kullanım amaçları, kalıp özellikleri süsleme teknikleri, süsleme esnasında kullanılan malzemeler ve kumaşların hammadde özelliği bakımından birçok değişim yaşadığı sonucuna

varılmıştır. Ayrıca bu analiz tablo bilgileri sırmacılık için kaynak olmuştur. Bu kaynak tablolar ile geçmiş ve günümüz sırmacılığının karşılaştırılması olanağı sağlanmıştır.

Bu araştırmalar, incelemeler ve değerlendirmelerle; yabancı kaynaklarda ya da Türkçe Osmanlı giyimi hakkında yapılmış çalışmalarda farklı somut örneklerle karşılaştırarak, başka çalışmalara katkı ve kaynak olması beklenmektedir. Daha doğru yaklaşımda bulunursak; bu çalışmada ulaşılabilecek sonuçların başka araştırmacılar için kullanılabilir veriler oluşturması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

- DİMOVSKA, Sanja (2014), “Gradska Nosija i Modnata Obleka od 19. I pocetokot na 20. Vek”, Muzej Na Makedonija, Skopje
- KOÇU, Reşat Ekrem (1996), “Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü”, 2.Basım, Güncel Yayıncılık, İstanbul
- LYOÇI, Maşide, “Batı Makedonya’ da Sırmacılık Zanaatının Günümüz Tekstilindeki Yeri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Ana Sanat Dalı.
- DİMOVSKA, Sanya (2011), “Cube İ Dolama- Obleka Za Saltanat”, *Zbornik Etnologija*, Br 4, Skopje, s. 119-128
- DİMOVSKA, Sanya, “Tursko – Orientalnot Stil na Oblekuvanje vo Gradovite na Makedonija”, *Zbornik Etnologiya*, Br 2, Skopje, s. 139-143
- DİMOVSKA, Sanya, “Srmaciskiot Zanaet Vo Gostivar”, *Makedonski Folklor*, Br 58-95, s. 317-324
- LİÇENOSKA, Zoe (1965), “Soopshtenija Od Terenot Za Poslednite Srmakeshi vo Makedonija”, *Glasnik na Etnoloshki Muzej*, Br 2, Skopje, s. 221-237
- LYOÇI, Maşide – ATALAYER Günay Aykaç, “Makedonya Türklerinde Düğün Geleneği ve Kadife Kumaşın Önemi”, *7. Uluslararası İstanbul Tekstil Konferansı, Bezce2016*, s. 289-297
- LYOÇI, Maşide, Alan Araştırması, Gostivar- Kalkandelen/ Makedonya, 2015-2017
- LYOÇI Maşide, Alan Araştırması, Gostivar/Makedonya, 02.11.2016
- LYOÇI Maşide, Alan Araştırması, Gostivar / Makedonya, 1.05.2016
- LYOÇI Maşide, Sözlü Görüşme- Cumaziye Mazhar, Gostivar / Makedonya, 17.04.2016
- Sıdika Ağa, Fotoğraf Arşivi, Gostivar/ Makedonya
- Selma Sagir, Fotoğraf Arşivi, Gostivar/ Makedonya